

**ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA
BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ:
YÜKSEK VE ÜST-ORTA GELİRLİ
ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Murat AYKIRI

Doktora Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Prof. Dr. Kerem KARABULUT

2016

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Murat AYKIRI

**ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA BEŞERİ SERMAYENİN
ÖNEMİ: YÜKSEK VE ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE
BİR UYGULAMA**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Kerem KARABULUT**

ERZURUM - 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

21/07/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Beşeri Sermayenin Önemi: Yüksek ve Üst-Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama”** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.07.2016

Murat AYKIRI

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Kerem KARABULUT danışmanlığında, Murat AYKIRI tarafından hazırlanan bu çalışma 12 / 07 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Politikası Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kerem KARABULUT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç Dr. Elif ÇOLAKOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erkan TOKUCU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Serap BEDİR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN SÜRDÜRLEBİLİRLİĞİ VE BEŞERİ

SERMAYENİN ÖNEMİ

1.1. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	7
1.1.1. Ekonomik Büyümenin Anlamı.....	7
1.1.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma: Kavramsal Farklılıklar.....	9
1.1.2.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	12
1.1.2.1.1. İnsan Faktörü	14
1.1.2.1.2. Doğal Kaynaklar	15
1.1.2.1.3. Sermaye Faktörü	16
1.1.2.1.4. Teknolojik Gelişme Düzeyi	19
1.1.3. Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Kavramları	20
1.2. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ	
SERMAYENİN ÖNEMİ	23
1.2.1. Beşeri Sermayenin Tanımı ve Özellikleri	23
1.2.2. İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermayenin Önemi	26
1.2.3. Beşeri Sermaye Birikimine Etki Eden Faktörler	29
1.2.3.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye	29
1.2.3.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye	30
1.2.3.3. İşgücü Transferi ve Beşeri sermaye.....	31
1.2.4. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak İnsani Kalkınma Endeksi (İGE)	31
1.2.4.1. İnsani Gelişme Olgusu.....	32
1.2.4.2. İnsani Gelişme Endeksi'nin (İGE) Özellikleri	34

1.3. BÜYÜME TEORİLERİNDE VE UYGULAMADA BEŞERİ SERMAYE-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	39
1.3.1 Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi	40
1.3.1.1. Klasik Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi	40
1.3.1.2. Neo-Klasik Büyüme Modelinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi	44
1.3.1.3. Schultz ve Beşeri Sermaye Teorisi (Schultz Modeli).....	46
1.3.1.4. İçsel Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi	48
1.3.2. Uygulamada Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Literatür	59

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI VE ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

2.1. GELİR GRUPLARI VE GELİR TUZAKLARI.....	63
2.1.1. Gelir Gruplarının Tanımı.....	63
2.1.2. Gelir Tuzakları	64
2.2. ORTA GELİR TUZAĞI: TANIM, TEORİK ÇERÇEVE VE AMPİRİK YAKLAŞIMLAR	70
2.2.1. Orta Gelir Tuzağının Tanımı.....	70
2.2.2. Orta Gelir Tuzağı Olgusunun Teorik Temelleri.....	73
2.2.2.1. Orta Gelir Tuzağının Nedenleri Üzerine Farklı Yaklaşımlar	73
2.2.2.1.1. Lin'in CAF ve CAD Yaklaşımı	75
2.2.2.1.2. Kharas ve Kohli Yaklaşımı.....	76
2.2.2.2. Orta Gelir Statüsü İçin Eşik Değerin Tespitine Yönelik Yaklaşımlar.....	77
2.2.2.2.1. Büyümede Yavaşlama Yaklaşımı	77
2.2.2.2.2. Felipe, Abdon ve Kumar'ın Yaklaşımı.....	79
2.2.2.2.3. Yakalama Endeksi (CUI) Yaklaşımı	83
2.2.2.2.4. Robertson ve Ye'nin Yaklaşımı.....	84
2.2.2.2.5. Gill ve Kharas'ın Yaklaşımı	85

2.2.2.3. Orta Gelir Tuzağına Yönelik Aşamalı Yaklaşımlar	86
2.2.2.3.1. Tho'nun Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı	87
2.2.2.3.2. Ohno'nun Endüstrileşmeyi Yakalama Aşamaları.....	89
2.3. ORTA GELİR TUZAĞI İLE KARŞI KARŞIYA KALAN ÜLKELERDE	
ORTAYA ÇIKAN TEMEL AKSAKLIKLAR.....	91
2.4 ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA VE BEŞERİ SERMAYENİN	
ÖNEMİ.....	94
2.5. ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞ STRATEJİLERİ	95
2.6. LİTERATÜR ÖZETİ	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE POTANSİYELİ VE ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ

3.1. TÜRKİYE'NİN BEŞERİ SERMAYE POTANSİYELİ	111
3.1.1 Türkiye Nüfusunun Genel Demografik Özellikleri.....	111
3.1.2. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Türkiye'de Eğitim ve Sağlık	115
3.1.2.1. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Eğitim	115
3.1.2.1.1. Türkiye Nüfusunun Eğitim Yapısı ve Gelişimi	117
3.1.2.1.2. Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Diğer Ülkelere Göre Durumu .	122
3.1.2.1.3. PISA Göstergesi Açısından Türkiye'nin Durumu	127
3.1.2.2. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Sağlık.....	128
3.1.2.2.1. Türkiye Nüfusunun Sağlık Yapısı ve Gelişimi.....	129
3.1.2.2.2. Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Gelişimi	133
3.1.3. Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Düzeyi ve Dünya Sıralamasındaki Yeri.....	137
3.2. TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ.....	142
3.2.1. Türkiye'de Ekonomik Büyüme Süreci ve Mevcut Durum	142
3.2.2. Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları.....	146
3.2.3. Türkiye Ekonomisi Açısından Orta Gelir Tuzağı Riski.....	149
3.2.3.1. Orta Gelir Tuzağından Çıkış Sürecinde Türkiye'nin Önündeki	
Kısıtlar	153
3.2.3.1.1. Tasarruflarla Yatırımlar Arasındaki Dengesizlik.....	154
3.2.3.1.2. İmalat Sanayiinde Yaşanan Sıkıntılar	156

3.2.3.1.3. İşgücü Piyasasında Yaşanan Sıkıntılar	159
3.2.3.1.4. Eğitim ve Beşeri Sermaye Oluşum Sürecinde Yaşanan Sıkıntılar	161
3.2.3.1. Türkiye İle İlgili Tartışmalar	163

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: YÜKSEK GELİRLİ VE ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELER İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

4.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	168
4.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	170
4.3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER	175
4.4. ANALİZ BULGULARI	176
4.4.1. Katsayıların Homojenliği Testi	178
4.4.2. Birim Kök Sınamaları	179
4.4.2.1. Yatay Bağımlılığın Test Edilmesi	181
4.4.2.2. İkinci Nesil Birim Kök Testleri	183
4.4.3. Panel Regresyon Analizi Sonuçları ve Yorumlar.....	185
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	189
KAYNAKÇA	201
ÖZGEÇMİŞ.....	222

ÖZET**DOKTORA TEZİ****ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ:
YÜKSEK VE ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA****Murat AYKIRI****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****2016, 222 sayfa****Juri: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU****Doç. Dr. Erkan TOKUCU****Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU****Yrd. Doç. Dr. Serap BEDİR**

Büyüme hızının yavaşlaması sonucu ülkelerin uzun yıllar orta gelir düzeyinde kalmaları ve yüksek gelir düzeyine ulaşma başarısı gösterememeleri durumu son yıllarda ekonomi literatürüne yeni giren “Orta Gelir Tuzağı (OGT)” kavramı ile tanımlanmaktadır. Büyüme hızlarında görülen yavaşlamalar geleneksel büyüme modellerinin ekonomik büyümeyi açıklama gücünü zamanla azaltırken teknolojik gelişmeleri ve beşeri sermayeyi ön plana çıkaran yeni büyüme anlayışlarının ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ekonomilerde büyümenin yavaşlaması, güncel tabiriyle orta gelir tuzağı sorununun çözümü ve büyümenin devamlılığı açısından beşeri sermayenin önemini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelir düzeyine ulaşma başarısı göstermiş bir grup yüksek gelirli gelişmiş ülkeyle, orta gelir tuzağında bulunan veya en azından böyle bir riskle karşı karşıya olan bir grup üst-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin durumu incelenmiştir. Bu doğrultuda, Beşeri sermaye göstergesi olarak kabul edilen ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE) hesaplanırken de dikkate alınan değişkenler aracılığıyla 2010-2014 dönemi için Panel Veri Analiz Tekniği kullanılarak ampirik olarak incelenmektedir. Elde edilen genel sonuçlar, genel olarak beşeri sermaye unsurlarında zaman içerisinde meydana gelen iyileşmelerin, ekonomik büyümenin sağlanması ve büyümenin devamlılığı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ve beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyümeyi açıklama gücünün ve ekonomik büyümeye olan katkılarının, üst-orta gelirli ülkelere kıyasla yüksek gelirli ülkelerde daha fazla olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Büyüme, Orta Gelir Tuzağı, İnsani Gelişme ve Beşeri Sermaye.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**MIDDLE INCOME TRAP FROM THE EXIT IMPORTANCE OF HUMAN
CAPITAL: HIGH AND UPPER-MIDDLE INCOME COUNTRIES ON AN
APPLICATION**

Murat AYKIRI

Advisor: Prof. Dr. Kerem KARABULUT

2016, 222 pages

Jury: Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Assoc Prof. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU

Assoc Prof. Dr. Erkan TOKUCU

Assoc Prof. Dr. Hayati AKSU

Assoc Prof. Dr. Serap BEDİR

Recently the concept of the Middle Income Trap (MIT) in the economics literature explains the case of a country which keeps the middle income level position for many years and fails to reach a high income level. Owing to the fact that decreasing growth rates has been undermining the explanatory power of the traditional growth models, the new growth models, which emphasized the technological advancement and human capital, have been arising in recent years.

The main objective of this dissertation is to reveal the importance of human capital with regard to the solution of the middle income trap and to the sustainable growth. For this, both the middle income countries and high income countries were analyzed by using the Panel Data Analyzing Technic, which contains variables in order to calculate the Human Development Index (HDI), for the period of 2010 – 2014. According to consequences of the analysis, human capital has a positive effect on economic growth and its continuity. Also it is seen that both the explanatory power of human capital and its contributions to the growth process are stronger in the high income countries than middle income countries.

Key Words: Sustainable Growth, Middle Income Trap, Human Development, Human Capital.

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ASEAN	: Association of South East Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
ASEM	: Ankara Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi
CUI	: Catcp-Up Index (Yakalama Endeksi)
ÇYİG	: Çok Yüksek İnsani Gelişme
DİG	: Düşük İnsani Gelişme
HDI	: Human Development Index (İnsani Kalkınma Endeksi)
HDR	: Human Development Report (İnsani Kalkınma Raporu)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IMF	: International Monetary Foud (Uluslararası Para Fonu)
İGE	: İnsani GelişmeEndeksi
İKO	: İşgücüne Katılım Oranı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OGB	: Ortalama Öğrenim Görme Süresi
OGT	: Orta Gelir Tuzağı
OİG	: Orta İnsani Gelişme
OSB	: Öğrenim Görme Süresi Beklentisi
OYB	: Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi
PISA	: Programme for International Student Assessment (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı)
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği

TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
YİG	: Yüksek İnsani Gelişme
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Bazı OECD Ülkelerinde Büyümenin Kaynakları	18
Tablo 1.2. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Gösterge Kategorileri.....	35
Tablo 1.3. 2014 Yılı İGE Minimum ve Maksimum Gösterge Değerleri	36
Tablo 1.4. 2014 Yılı Seçilmiş Ülkelere Ait İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri...38	
Tablo 1.5. Seçilmiş Ülkelere Ait İnsani Gelişme Endeksi Trendleri, 1990-2014.....	38
Tablo 2.1. Dünya Bankası Kişi Başına GSMH Düzeyleri Bakımından Ülke Ekonomileri Sınıflandırması	63
Tablo 2.2. Ekonomilerde Gelir ve Büyüme	65
Tablo 2.3. 1950-2013 Dönemi Boyunca Daima Düşük Gelirli Olarak Kalan Ekonomiler	66
Tablo 2.4. Gelişmiş Ekonomilerde Ortalama Büyüme Oranları ve Beklentiler.....	68
Tablo 2.5. Ülke Guruplarına Göre Ortalama Yıllık Büyüme Oranları.....	70
Tablo 2.6. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Büyümenin Yavaşlaması Durumu	79
Tablo 3.1. Türkiye’de Genel Demografik Özellikler	113
Tablo 3.2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Okur-Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı (6 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus %).....	118
Tablo 3.3. Türkiye’de Öğretim Yılı ve Eğitim Seviyesine Göre Brüt Okullaşma Oranları.....	119
Tablo 3.4. Türkiye’de Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi (25-64 yaş grubu- %).....	120
Tablo 3.5. Türkiye’de Eğitim Kademeleri İtibariyle İşgücüne Katılım Oranları ve İşsizlik Oranı	121
Tablo 3.6. MEB Bütçesinin GSYH ve Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranları.....	122
Tablo 3.7. YÖK ve Üniversite Bütçelerinin GSYH ve Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranları.....	124
Tablo 3.8. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (İlk, Orta, Lise) Harcamaları / GSYH	125
Tablo 3.9. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (Yükseköğretim) Harcamaları / GSYH.....	126

Tablo 3.10. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (Yükseköğretim) Harcamaları / GSYH	126
Tablo 3.11. Türkiye’de Demografik Hızlar	133
Tablo 3.12. Türkiye’nin Yıllar İtibariyle İGE Gösterge Değerleri ve Sıralamadaki Yeri 2000-2015.....	139
Tablo 3.13. Türkiye’nin İstikrarlı Zaman Dizisi Verileri, Yeni Göstergeler ve Yöntemler Işığında İGE Eğilimleri	141
Tablo 3.14. Türkiye’nin 2014 İGE Göstergelerinin Seçilmiş Ülkeler ve Ülke Gruplarıyla Karşılaştırması	142
Tablo 3.15. Türkiye Ekonomisinde Dönemler İtibariyle Ortalama Yıllık Büyüme Oranları, 1923-2015	143
Tablo 3.16. Dünya Geneline Yaşana Büyüme Oranları ve Projeksiyonlar, 1997-2020	144
Tablo 3.17. Temel Ekonomik Göstergeler, 2002-2014.....	146
Tablo 3.18. Türkiye’de Sektörel Katma Değerlerin GSYH’ye Oranı ve Faktör Arzındaki Artış	147
Tablo 3.19. Türkiye’de Üretim Faktörleri Açısından Büyümenin kaynakları, 1980-2010	149
Tablo 3.20. Türkiye’de KBGSYH’nin ABD’nin KBGSYH’ne Oranı (Current US\$ - %)	151
Tablo 3.21. İmalat Sanayinin GSYH’ye Katkısı En Yüksek Olan Ülkeler ve Türkiye, (GSYH’nin % Cinsinden)	157
Tablo 3.22. İmalat Sanayiinde Gelişmeler ve Hedefler	159
Tablo 3.23. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Eğitim ve İnsani Gelişme Endeks Göstergeleri.	162
Tablo 3.24. PISA 2012 Karşılaştırmalı Ortalama Performanslar	163
Tablo 4.1. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Yapılmış Bazı Çalışmaların Detayları	169
Tablo 4.2. Veri Seti ve Tanımlamalar	176
Tablo 4.3. Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları	179
Tablo 4.4. Ülke Grupları İçin Birinci Nesil Panel Birim Kök Test sonuçları	180
Tablo 4.5. Ülke Grupları İçin CD_{LM} Test Sonuçları	182
Tablo 4.6. Ülke Grupları İçin CIPS Test Sonuçları.....	184

Tablo 4.7. Ülke Grupları İçin Panel Regresyon Tahmin Yöntemi Seçim Test Sonuçları	185
Tablo 4.8. Ülke Grupları İçin Hausman Testi Sonuçları.....	186
Tablo 4.9. Yüksek Gelirli Ülke Grubu İçin Panel Regresyon Tahmin Sonuçları	186
Tablo 4.10. Üst-Orta Gelirli Ülke Grubu İçin Panel Regresyon Tahmin Sonuçları	187
Tablo 4.11. Ülke Grupları İçin Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları	188
Tablo 4.12. Greene Heteroskedasticity Testi Sonuçları	188

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Ekonomik Büyüme İçin Bir Çerçeve.....	13
Şekil 1.2. Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri	51
Şekil 1.3. Çeşitli Varsayımlara Göre İçsel Büyüme Modelleri Türleri	52
Şekil 1.4. Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre Birinci Türk İçsel Büyüme Teorilerinin Alt Türleri.....	53
Şekil 2.1. Bir Ekonominin Gelişim Evreleri	87
Şekil 2.2. Gelişmenin Evreleri ve Orta Gelir Tuzağı.....	89
Şekil 2.3. Orta Gelir Tuzağına Takılmış Olmak	93
Şekil 3.1. 0-14 Yaş Nüfus Oranlarının Uluslararası Karşılaştırması (%), 2013	111
Şekil 3.2. Kentsel Nüfus Oranlarının Uluslararası Karşılaştırması (%), 2013	112
Şekil 3.3. Bağımlılık Oranları Bakımından Gelişmiş Ekonomileri İle Türkiye'nin Karşılaştırılması	115
Şekil 3.4. Yıllara ve Temel Alanlara Göre Türkiye ve OECD Ortalama Puanları, 2003-2012.....	128
Şekil 3.5. Türkiye'de Yıllara ve Cinsiyete Göre Doğumda Beklenen Yaşam Süresi(Yaş)	129
Şekil 3.6. Doğumda Beklenen Yaşam Süresinin Uluslararası Karşılaştırması, 2013...	130
Şekil 3.7. İBBS-1'e Göre Bebek Ölüm Hızı, (1.000 Canlı Doğumda), 2014.....	131
Şekil 3.8. Bebek Ölüm Hızının Uluslararası Karşılaştırması, (1.000 Canlı Doğumda), 2013.....	131
Şekil 3.9. Türkiye'de Yıllara Göre Kamu ve Özel Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payları (%)	135
Şekil 3.10. OECD Ülkelerinde Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payları, 2013 (%).....	135
Şekil 3.11. Türkiye'de Yıllara Göre Kişi Başı Kamu ve Özel Sağlık Harcaması, SGP ve ABD \$	136
Şekil 3.12. OECD Ülkelerinde Kişi Başı Toplam Sağlık Harcaması, Kamu ve Özel, SGP ve ABD \$, 2013	137
Şekil 3.13. Türkiye'nin İnsani Gelişme Trendi, 1990-2014	138
Şekil 3.14. 1980-2014 Arasında Türkiye'nin İGE Bileşen Göstergelerindeki Eğilimler	140

Şekil 3.15. Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Büyüme Oranları, 1997-2014.....	145
Şekil 3.16. Türkiye’de Üretim Sektörlerinin GSYH Büyümesine Katkıları, 2011-2014	147
Şekil 3.17. Türkiye’de İç ve Dış Talep Bileşenlerinin GSYH Büyümesine Katkıları, 2011-2014.....	148
Şekil 3.18. Türkiye’de 1960-2014 Dönemi Kişi Başına GSYH’deki Değişim	150
Şekil 3.19. Türkiye’de İmalat Sanayi /GSYH Oranları, 1998-2013 (%).....	152
Şekil 3.20. Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Büyüme Stratejisi	153
Şekil 3.21. Türkiye’de Yatırım-Tasarruf / GSYH (%), 1980-2010	154
Şekil 3.22. Türkiye’de Dış Ticaret ve Tasarruf Açığı İlişkisi, 2004-2013	155

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, ekonomilerde büyümenin yavaşlaması, güncel tabiriyle orta gelir tuzağı sorununun çözümü ve büyümenin devamlılığı açısından beşeri sermayenin önemini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda; yoğun akademik çalışma temposuna rağmen büyük bir özveriyle ve engin bilgisiyle çalışmalarımı yönlendiren, sadece akademik kimliğiyle değil insani özellikleriyle de kendime örnek aldığım danışmanım, değerli hocam, sayın Prof. Dr. M. Kerem KARABULUTA'a en samimi duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Doktora eğitim sürecimin her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen ve bana kılavuzluk eden tez jürisi hocalarım; sayın Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU ve sayın Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bana vakit ayırarak tez savunma sürecimi şerefliendiren sayın Yrd. Doç Dr. Serap BEDİR hocama teşekkürlerimi sunuyorum.

Sadece bu çalışmanın hazırlanmasında değil, akademik hayatım boyunca desteğini ve yardımlarını her daim yanımda hissettiğim değerli hocam Doç. Dr. Erkan TOKUCU'ya en samimi duygularıyla teşekkür ediyorum. Ekonometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde çok büyük emeği olan, desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Yrd. Doç Dr. Hatice Funda SEZGİN'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışma sürecinde bilgi ve tavsiyeleriyle bana destek olan değerli arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Yunus ZENGİNE'e, Öğr. Gör. Ali Rıza AĞ'a, Öğr. Gör. Uğur ÇAPIK'a, en içten dileklerle teşekkürlerimi sunuyorum.

Doktora süreci içerisinde kendisinden görmüş olduğum destek, sabır ve anlayıştan dolayı, sevgili eşim Sevda SÖNMEZ AYKIRI'ya, oğlum Yusuf, kızım Feyzan'a ve her zaman yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme sonsuz şükranlarımı sunarım

GİRİŞ

İktisat'ın, bir bilim dalı olarak ortaya çıkması, insanların ve toplumların daha yüksek gelir ve refah düzeyine ulaşabilme arzularının bir sonucudur. İnsanların ve toplumların gelir ve refah düzeylerini artırmanın en temel yolu ise, ekonomik büyüme diğer bir ifadeyle toplam üretim/hâsıla düzeyinin artırılmasından geçmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin uygulamış oldukları ekonomi politikalarının başarısı büyük oranda, sürdürülebilir ve yüksek oranlı ekonomik büyümenin sağlanabilmesine bağlıdır. Yüksek oranlı bir ekonomik büyüme ve büyümede devamlılığın sağlanması, dünya ülkelerinin ve bu ülkelerin büyük bir kısmını oluşturan gelişme mücadelesi içerisinde olan ülkelerin dönüşümünde oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira yoksullukla mücadele eden ülkelerin yoksulluğu azaltabilmeleri, eğitim, sağlık, kişi başına gelir düşüklüğü gibi birtakım sorunlara çözüm üretebilmeleri, ekonominin dışa bağımlılığını önleyebilmeleri ve var olan diğer yapısal sorunları çözebilmelerinin yolu büyük oranda sürekli ve yüksek oranlı büyümden geçmektedir.

Sürdürülebilir büyüme kavramı çevre ekonomisinde, kalkınma iktisadında ve iktisadi büyüme literatüründe farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Çevre ekonomisinde sürdürülebilirlik, gelecek nesillere gönderme yapan bir kavram olup, genel olarak bugün sahip olunan doğal zenginliklerin gelecek nesillerin ihtiyaçları gözetilerek özenle kullanılmasını ifade etmektedir. Kısaca uzun dönemde doğal kaynaklardan elde edilen toplam faydanın nesiller boyu devam ettirilebilmesidir. Sürdürülebilirliğin ekonomik yönü ise büyüme ve kalkınma kavramlarıyla ortaya konulmaktadır. Sürdürülebilir büyüme, kısa dönemde elde edilen büyüme hızının uzun dönemde de devam ettirilebilmesidir. Bir başka ifadeyle sürdürülebilir büyüme kısa dönemde elde edilen büyüme başarılarının kalıcı hale gelmesidir. Büyümede sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için her şeyden önce güçlü bir makroekonomik yapıya, köklü yapısal reformlara, güçlü kurumlara ve sosyal istikrara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte beşeri ve fiziki sermaye birikimi, üretim teknolojisinin gelişmesi, toplam faktör verimliliğinde meydana gelecek artışlar, işgücü verimliliğinin artması ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması gibi etkenler ekonomik büyümenin devamlılığını sağlayan önemli unsurlardır.

Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ise, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri de içine alan daha geniş anlamalı bir kavramdır. Kalkınma sadece kişi başına düşen reel gelirdeki büyümeyi veya tüketim seviyesinde meydana gelen artışları değil aynı zamanda bu artışların kalitesi ile de ilgili bir kavramdır. Bu açıdan ekonomik anlamda sürdürülebilirlik güçlü ve sağlam bir ekonomik büyüme, düşük ve istikrarlı bir enflasyon, yüksek bir yatırım ve yenilik kapasitesi ve finansal istikrar gerektirmektedir (Uysal 2013: 115)

Bir ülkede ekonomik büyümeyi başlatmanın onu devam ettirmekten daha kolay olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında gözlemlenen en önemli farklılıklardan birisi, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik göstergelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha istikrarlı ve sürekli olmasıdır. Örneğin; G-7 ülkelerinin büyüme hızlarını ve büyüme hızında meydana gelen dalgalanma oranlarını gelişmekte olan ülkelerle kıyaslamaya çalışan Yıldırım, 1990-2004 dönem aralığında G-7 ülkelerinin ortalama olarak % 2 oranında ve gelişmekte olan ülkelere birisi olan Kore'nin ise ortalama olarak % 6 oranında büyüdüğü sonucuna ulaşmıştır. Ancak elde edilen sonuçlara göre söz konusu dönem aralığında G-7 ülkelerinde ekonomik büyümede görülen dalgalanma oranı % 0,9 iken Kore'de % 4 tür. Elde edilen bir başka sonuç ise ilgili dönemde Kore'de reel büyüme oranının % 16'lık bir sapma aralığında, G-7 ülkelerinde % 3 ve Euro bölgesinde % 4,6'lık bir sapma aralığında değiştiğini ortaya koymuştur. Bu durum gelişmiş ülkelerin düşük oranlarda da olsa istikrarlı ve sürekli büyüdüklerini ve önemli olan asıl şeyin kısa dönemde yüksek oranlarda büyümenin değil, belirli bir büyüme oranını uzun dönem boyunca sürdürebilmek olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldırım: 2004: 9).

Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında, büyümenin sürdürülebilirliği konusunda yaşanan sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak daha yüksek gelir düzeyine ulaşma konusunda yaşanan zaman kayıpları son yıllarda “Orta Gelir Tuzağı (OGT)” olgusunun sıklıkla dile getirilmeye başlanmasına neden olmuştur. Soruna bu açıdan bakıldığında “orta gelir tuzağı” sorununun orta gelir düzeyine sahip ve gelişme mücadelesi içerisinde olan oldukça geniş bir ülke grubunu ilgilendiren bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomilerin gelişme aşamalarına bakıldığında, düşük gelir grubu ülkelerin başlangıçta, düşük emek maliyeti ve yurt dışından transfer ettikleri basit teknolojilerle ürettikleri düşük maliyetli emek-yoğun ürünlerle uluslararası pazarlarda rekabet şansı yakalayabildikleri görülmektedir. Üretim sürecinde kullanılan emek ve sermaye faktörlerinin, ekonomik gelişmeye bağlı olarak zamanla verimliliğin düşük olduğu tarım sektöründen verimliliğin daha yüksek olduğu sanayi sektörüne kaymaya başlaması, ülkenin üretkenlik düzeyini ve dolayısıyla gelir düzeyini hızla artırır. Haliyle bu tür avantajlara sahip olan düşük gelirli ülkelerin, hızlı bir büyüme performansı sergileyerek kısa sürede düşük gelir kategorisinden kurtulabildikleri görülür. Ancak bu ekonomiler orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra kırsal kesimlerde eksik istihdamın giderek azalması, ücret düzeylerinde meydana gelen artışlar ve buna bağlı olarak uluslararası rekabet avantajlarının kaybolmaya başlaması ve benzeri nedenlerle, büyüme performanslarını zamanla kaybetmeye başlamaktadırlar. Böylesi bir durumla karşı karşıya kalan ülkelerin, bu tür dezavantajları ortadan kaldırmaya yönelik adımları (örneğin; beşeri sermayenin geliştirilmesi, teknolojik yeniliklerin sağlanması, kaynak verimliliğinin artırılması, inovasyon vb...) atmaları gerekmektedir. Haliyle bu adımları atmakta geciken orta gelir seviyesine sahip bu ülkeler mütevazı oranlarda sürüp giden büyüme oranlarıyla çok uzun süreler bir üst gelir grubuna geçme başarısı gösterememekte ve kendini, orta gelir tuzağı diye tabir edilen böylesi bir sorunun içinde bulmaktadırlar (Öz, 2012: 2).

Orta gelir tuzağı kavramı, ilk olarak 2007 yılında Dünya Bankasında uzman olarak görev yapan Gill ve Kaharas tarafından yapılmış olan “*An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth* (Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler)” isimli çalışmada gündeme gelmiş olan bir kavramdır. Gill ve Kaharas tarafından hazırlanmış olan bu çalışmada; “Orta gelir düzeyinde bulunan birçok ülkenin, günümüz dünyasında meydana gelen ekonomik değişim ve dönüşümlere ayak uydurmakta zorlandıkları ve bu nedenle zengin ülkelerle kıyaslandığında daha mütevazı büyüme performansları gösterdiklerine dikkat çekilmektedir. Çalışmaya göre, orta gelir düzeyinde uzun yıllar takılı kalmış olan bu tür ülkelerin ortak özellikleri, bir taraftan yoksul ülkelere karşı düşük ücretli standart imalat sanayi ürünlerinde rekabet edememek, öte yandan yenilikçilik temelli büyüyen zengin ülkeleri ise yakalamakta zorlanmaktır (Gill ve Kaharas, 2007: 4-5). Raporda, orta gelirli ülkelerin, yüksek gelirli

lkelerle düşük gelirli ülkeler arasında sıkııp kalmalarına vurgu yapılmakta ve bu durumda olan ülkeler genel olarak “orta gelir tuzağına” takılmış olan ülkeler olarak nitelendirilmektedir (Bozkurt, Bedir, zdemir ve akmak, 2014: 24).

Dünya Bankası uzmanları Gill ve Kaharas tarafından yapılmış olan bu çalışmanın ardından OGT olgusu, iktisatçılar arasında ilgi odağı haline dönüşmeye balamı ve farklı ülke ve ülke grupları üzerinde yapılan araştırmalar hız kazanmıştır. Bugüne kadar yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sonuçlarına göre, orta gelir tuzağına dm yahut böyle bir riskle karşı karşıya kalmış olan ülkelerin, tuzaktan kurtulmaları veya tuzağına dmemeleri yönünde atmaları gereken adımlar özetle şöyle sıralanabilir:

- a. Katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayacak üretkenlik artıının sağlanması,
- b. Üretimde ithal teknolojileri ikame edecek yerli teknolojilerin geliştirilmesi,
- c. İhracatta rn çeşitliliğinin artırılması,
- d. Ucuz ve niteliksiz emeğe dayalı üretim stratejilerinden, katma değeri yüksek, bilgi-yoğun ve yenilikçi üretim stratejilerine kayılması,
- e. Girişimciliği ve yenilikçiliği destekleyen ve bu tür faaliyetleri özendirici politikaların uygulanması,
- f. Beşeri sermaye birikimini artıracak gerekli eğitim reformlarının gerçekleştirilmesi,
- g. Kurumsal altyapı yetersizliklerinin düzeltilmesi, demokratik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi,
- h. Faktör piyasalarının geliştirilmesi ve emek piyasasında ücret katılıklarını yumuatmaya yönelik reformların yapılması,
- i. Ar-Ge ve bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi,
- j. Devletin bütün bu süreçlerde uygulayacağı aktif politikalarla üzerine den sorumluluğu yerine getirmesi.

Görülüyor ki, orta gelir tuzağından kurtulmak veya böyle bir riskle karşı karşıya kalmamak adına atılması gereken adımların çok büyük bir kısmı, ancak sahip olunan insan unsurunun niceliksel ve niteliksel özelliklerinin geliştirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Şöyle ki, bir ekonomide bilgi yoğun ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi, girişimciliğin ve yenilikçi fikirlerin ortaya çıkabilmesi, Ar-Ge faaliyetlerinin yapılabilmesi ve yeni teknolojilerin ortaya çıkarılabilmesi, nihayetinde

etkin ve verimli bir üretim yapısının oluşturulabilmesi ancak nitelikli insan unsurunun varlığıyla mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı ekonomilerde büyümenin yavaşlaması veya güncel tabiriyle orta gelir tuzağı sorununun çözümünde beşeri sermayenin önemini ampirik olarak ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, beşeri sermayenin büyümenin devamlılığı üzerindeki etkinliği, orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelir düzeyine ulaşma başarısı göstermiş seçilmiş bir grup yüksek gelirli ülke ile Türkiye'nin de içlerinde yer aldığı seçilmiş bir grup üst-orta gelirli ülke örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak ekonomik büyüme ve büyümenin sürdürülebilirliği açısından beşeri sermayenin önemi açıklanmaktadır. Bu kapsamda öncelikli olarak kavramsal açıklamalara yer verilmiş sonrasında ise beşeri sermayenin ekonomik büyümenin sağlanması ve devamlılığı açısından önemi büyüme teorileri ve uygulamalı analizler çerçevesinde irdelenmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise orta gelir tuzağının ortaya çıkışı, tanımı, kapsamı ve orta gelir tuzağının teorik altyapısı irdelenmektedir. Farklı ülke ve ülke grupları üzerine yapılmış ampirik çalışmaların sonuçları çerçevesinde orta gelir tuzağına neden olan unsurlar ve orta gelir tuzağından çıkış stratejileri tartışılmakta ve literatür özeti çerçevesinden orta gelir tuzağından çıkışta beşeri sermayenin rolü ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde, üzerinde orta gelir tuzağına düşüldü mü? Yoksa henüz düşülmedi mi? tartışmaları devam eden Türkiye'nin durumu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye nüfusunun genel demografik özelliklerinden başlamak suretiyle Türkiye'nin beşeri sermaye yapısı çeşitli açılardan değerlendirilmektedir. Son olarak orta gelir tuzağı çerçevesinde Türkiye üzerine yapılan tartışmalara yer verilmekte ve Türkiye ekonomisi açısından orta gelir tuzağı riskini artıran unsurlar ve çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın uygulama kısmını oluşturan dördüncü ve son bölümde ise ilk olarak araştırmanın amacı ve önemi vurgulanmakta, kullanılan panel veri yöntemi, model ve veri seti açıklanmaktadır. İlgili bölümün sonunda ise araştırmanın bulgularına yer verilmekte, elde edilen sonuçlar çerçevesinde beşeri sermayenin ekonomik

büyümenin devamı ve orta gelir tuzağından çıkıştaki önemi ortaya konulmakta ve son olarak ta politika önerilerine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN SÜRDÜRLEBİLİRLİĞİ VE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

1.1. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada, gerek nüfus, gerekse üretimde, hızlı artışlar görülmeye başlamıştır. Üretim ve nüfus artış hızlarına bakıldığında, üretimdeki artış hızının, nüfus artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, bir taraftan Malthus'un bilinen "Nüfus Teoremini" geçersizleştirirken, diğer taraftan geleneksel büyüme teorileri olarak bilinen emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci unsurlarına dayanan Klasik büyüme teorileri ile teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı üzerine inşa edilen Neo-Klasik büyüme teorilerini, günümüzün ekonomik gelişmelerini açıklamakta yetersiz kılmaktadır.

Bu yetersizlik, İçsel Büyüme Teorileri (Yeni Büyüme Teorileri ya da Modern Büyüme Teorileri) olarak bilinen bilginin, beşeri sermayenin, teknolojik gelişmelerin, emek ve sermaye faktörlerinde olduğu gibi büyüme modellerinde içselleştirildiği yeni bir büyüme anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni anlayış çerçevesinde gerek teknolojik gelişmelere gerekse de teknolojik gelişmelerin arkasında itici güç olarak bulunan beşeri sermaye unsuruna özel bir önem verilmektedir. Bu durum, bir taraftan beşeri sermayenin büyüme sürecindeki önemini her geçen gün artırırken diğer taraftan ekonomik büyüme ve kalkınma sorunları yaşayan bütün ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının hız kazanmasına neden olmaya başlamıştır.

1.1.1. Ekonomik Büyümenin Anlamı

Ekonomik büyüme, bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle bir yıllık bir dönem kastedilir) üretim kapasitesi ya da reel (fiyat artışlarından arındırılmış) Gayri Safi Yurtiçi Hasılasında (GSYH) meydana gelen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar şeklinde tanımlanabilmektedir. Ekonomik büyüme, kişi başına gelir düzeyi dikkate alınmak suretiyle "kişi başına düşen reel hâsıladaki artışlardır" şeklinde tanımlanabilmektedir. Reel hasılda meydana gelecek artışlar, zamanla ülkenin üretim

hacminin veya potansiyelinin genişlemesi veya üretim faktörlerinin daha verimli kullanılması sayesinde, ancak uzun dönemde ortaya çıkabilen etkilerdir. Bu nedenle ekonomik büyüme sorunu, genellikle uzun dönemli bir sorun olarak kabul edilmekte ve makroekonomik anlamda daha çok arz yönüyle ele alınmaktadır (Üzümcü, 2012: 3, Kibritçioğlu, 1998: 1).

Ekonomik büyüme denilince akla ilk olarak, kaynakları birbirinden farklı olan iki tür üretim artışı gelmektedir. Bunlardan ilki, ekonomi potansiyel üretim düzeyinde (tam istihdam üretim düzeyi) iken ekonomiye yeni üretim faktörlerinin eklenmesi ya da zamanla ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucunda mevcut üretim kapasitesinin genişlemesine dayanan orta ve uzun vadeli üretim artışlarıdır. İkincisi ise, ekonomi potansiyel üretim düzeyinin altında (eksik istihdam düzeyi) iken talepte meydana gelecek artışlar neticesinde kapasite kullanım oranlarında meydana gelecek genişlemeye bağlı üretim artışlarıdır. Elbette ekonomik anlamda bu üretim artışlarından tercih edileni, birincisidir. Zira ekonomik büyüme esas anlamını bu artış türünde bulur (Berber, 2006: 3).

Bir ülkenin gelir ve refah düzeyinin artması büyük ölçüde ekonomik büyümeye diğer bir ifadeyle üretim kapasitesinin genişlemesine bağlıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme, gelir ve refah düzeyinin en önemli belirleyicisi olduğundan bir ülkede politika yapıcılar ve uygulayıcıları, mevcut imkânlar ölçüsünde reel hasılayı mümkün olabilecek en yüksek seviyeye nasıl çıkarabileceklerini hesaba katmaları gerekmektedir. Zira iktisat politikalarının başarı göstergelerinin başında sürdürülebilir ve yüksek oranlı büyümenin sağlanması gelmektedir (Delice 2014: 7). Bugün bakıldığında dünya üzerinde ekonomik büyüklüğü birbirinden farklı çok sayıda ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerden bir kısmı yoksul, bir kısmı zengin ve büyük bir kısmı da bu iki durum arasında yer almaktadır. Aynı şekilde bu gün dünyada bazı ülkeler yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyüme performansı gösterirlerken, bazı ülkeler ya çok yavaş büyümekte ya büyümede istikrarı yakalayamamakta ya da hiç büyümemektedirler (Jones, 2001: 3). Dolayısıyla ülkeler arasındaki bu farklılıklar, her zaman için iktisatçıların ilgi odağı haline gelmiş, ekonomik büyüme sorunu devamlı iktisatçıların kafasını meşgul etmiştir.

Ekonomik büyüme, iktisadi bir olgu olmanın ötesinde, farklı disiplinler, davranışlar ve kurumlar tarafından da etkilenen aslında karmaşık bir süreci ifade

etmektedir. Bir ülkenin üretim gücü, sahip olduğu kaynak donatımının ve üretim sürecinde bu kaynak donatımını daha etkin hale getiren verimlilik düzeyinin bir fonksiyonudur. Ülkeler arasında gelişme farklılıklarına neden olan en önemli etken ise toplam faktör verimliliklerinin ülkeler arasındaki farklılığıdır. Toplam faktör verimliliği sadece ekonominin teknik etkinlik düzeyini göstermez. Bununla birlikte üretim faktörlerinin ekonomik faaliyet alanları arasında optimal dağılımını ifade eden dağıtım etkinliğini de gösterir (Rodrik, 2000: 5).

Literatürde büyüme ve kalkınma kavramları bazen eş anlamı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle büyüme ile kalkınma arasındaki farklılıkların ortaya konulması büyüme sorununun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma: Kavramsal Farklılıklar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının daha belirgin bir hale gelmesi, dünya arenasında ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının sıkça kullanılmaya başlanmasına ve kalkınma sorunlarının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, “ekonomik büyüme” ile “ekonomik kalkınma” farklı kavramlardır. Ancak, “gelişme” kavramı, ekonomi literatüründe “kalkınma” kavramıyla genellikle eş anlamı olarak kullanılmakta ve bu kullanımda her hangi bir sakınca görülmemektedir. Gelişme kavramı kalkınma kavramında olduğu gibi, ekonomilerdeki bazı niteliksel özellikler baz alınarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin; sadece ekonomik alanlarla ilgili göstergeler değil, sosyal, kültürel ve hatta siyasal alanlardaki göstergeler de kalkınma/gelişme göstergesi olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Dolayısıyla sadece GSYH artışıyla yeterli görülen bir ekonomik büyüme ile ekonomik ve sosyal hayata dair sorunları aşmak mümkün değildir (Karataş ve Çankaya, 2010: 32).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları, niceliksel ve niteliksel yönden birbirinden ayrılan kavramlardır. Konuya bu açıdan ilk yaklaşan ise 1944 yılında Alfred Amonn olmuştur. Amonn; bir ülke ekonomisinde üretim hacmi genişlerken (faktör arzındaki artışlara bağlı olarak) diğer yandan ekonominin

bünyesinin de (GSYH ve istihdamda sektör payı vb.) değiştiğini ifade etmektedir. Amonn, bu gelişmelerden ilkinin ekonomik büyüme, diğerini ise ekonomik kalkınma olarak nitelendirmektedir. Diğer taraftan Adelman ve Yeldan ekonomik kalkınmayı; “bir ülkenin uluslararası işbölümünde daha yüksek bir konuma ulaşması ve ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarının yükselmesi” olarak tanımlamaktadırlar. Bir ülkede kalkınmadan bahsedilebilmesi için o ülkede (Üzümcü, 2012: 5);

- a. Sürdürülebilir bir büyüme yapısının,
- b. Üretim ve tüketim kalıplarında yapısal bir değişimin,
- c. Teknolojik ilerlemenin,
- d. Sosyal, siyasal ve kurumsal alanlarda modernleşmenin ve
- e. Yaşam standartlarında geniş çaplı bir iyileşmenin ortaya çıkması gerektiğini belirtmektedirler.

Berber ise kalkınmanın belirleyici özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Berber, 2006: 10);

- a. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH içindeki paylarının değiştiği (Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı diğer sektörlerle göre oldukça yüksektir. Kalkınma sürecinde GSYH içerisinde tarımın payı sürekli azalırken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payı sürekli artar. Belirli bir gelişme süreci sonunda her üç sektörün GSYH içindeki payları dengeli bir hale gelir. Sektörel denge bu aşamadan sonra tekrar bozulur ve tarımın payı en aza inerken sanayinin payı tarımın üstünde ancak hizmetler sektörünün altında kalır. Bu aşamada hizmetler sektörünün payı sürekli artmaya devam eder ve en yüksek seviyesine ulaşır),
- b. Sanayide tüketim mallarından yatırım mallarına doğru yapısal bir değişimin yaşandığı (Bir ekonomide, toplam sanayi üretimi içerisinde yatırım malları üretimi ne kadar yüksek ise gelişme sürecinin o kadar ileri bir aşamasına ulaşılmış demektir),
- c. Dış ticaretin yapısının değiştiği (Toplam ihracat içerisinde sınai ve mamul malların oranının artması),
- d. Okuma ve yazma oranının sürekli artması, kişi başına enerji tüketiminin yükselmesi, kişi başına kalori tüketiminin artması ve toplam kalori

harcamalarında nişastanın payının düşük olması, şehirleşme oranının artması, çocuk ölümlerinin azalması, kişi başına doktor sayısının artması, GSYH içerisinde Ar-Ge harcamalarının payının artması vb. faktörler de gelişmenin diğer belirleyici faktörleridir.

Literatürde genel olarak kalkınma kavramı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için kullanılan bir kavram iken ekonomik büyüme kavramı gelişmiş ülke ekonomileri için kullanılan bir kavramdır. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi kalkınma; ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olmak üzere birçok alandaki yapısal sorunların çözümüne odaklanan ve bu yönüyle de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ekonomilerde gelişme sürecinin temel ilkesi haline dönüşmüş olan bir kavramdır.

Ekonomik büyüme ile kalkınma kavramları karşılaştırıldığında, ekonomik büyüme kavramı konusunda en belirgin özelliğin “ bir ekonomide üretim hacminde zamanla ortaya çıkan ve sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı” olduğu söylenebilir. Kalkınma kavramı ise sadece niceliksel değil aynı zamanda niteliksel bir değişime işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında kalkınma, hem niceliksel hem de niteliksel, bir başka ifadeyle teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri de kapsamaktadır. Diğer taraftan ekonomik büyüme ile kalkınma kavramları arasında birbirini tamamlama veya etkileme boyutu da vardır. Bir kısım iktisatçıya göre ekonomik büyüme olmadan ekonomik kalkınma sağlanamaz. Yani büyüme sebep, kalkınma sonuçtur. Bir kısım iktisatçıya göre ise ekonomik kalkınma daha fazla büyüme için gerekli potansiyeli sağlayan bir süreçtir. Yani kalkınma sebep, büyüme ise sonuçtur. Aslında ekonomik büyüme ile kalkınma birinin diğerini mümkün kıldığı ardışık süreçler olarak ifade edilebilir (Berber, 2006: 12).

Sonuç olarak, ekonomik kalkınmanın, sadece ulusal gelir artışını değil, ekonomik, sosyal ve kurumsal yapının da değişmesini ifade ettiği görülmektedir. Bu yapısal değişme olmadan ülkenin gelişmiş ülke düzeyine ulaşmasını ve toplumsal refahın yükselmesini beklemek konuya dar bir pencereden bakmak olacaktır. Nitekim ekonomik kalkınmasını tamamlamış, gelişmiş diye nitelendirebileceğimiz ülkeler açısından temel sorun, üretim kapasitesinin artırılması iken, gelişmekte olan ülkeler açısından temel sorun mevcut üretim kapasitesinin artırılması yanında, ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının da iyileştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır

(Yavillioğlu, 1997: 111). Bu nedenle kalkınma kavramı daha çok, azgelişmiş ülkeler için kullanılmakta olup, bu ülkelerin hızla artan nüfuslarının ihtiyaçlarını giderme ve gelişmiş ülkelerle olan farkı ortadan kaldırma çabası olarak değerlendirilmektedir.

1.1.2.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

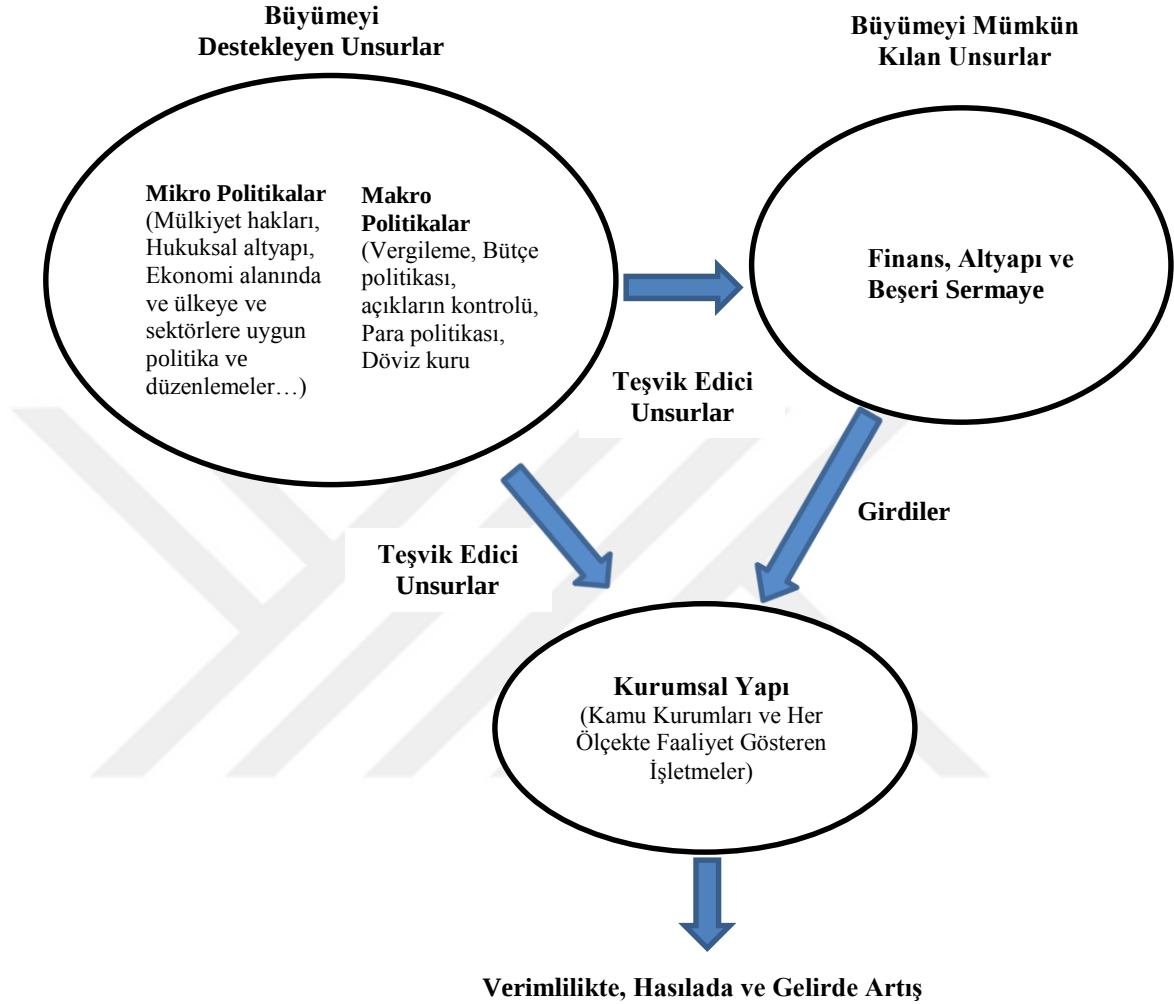
Geleneksel büyüme modellerinde günümüze değin ekonomik büyümenin kaynakları ya da ekonomik büyümeye etki eden unsurlar iktisatçılar arasında sürekli tartışılmalıdır. Bugün gelmiş olduğumuz noktada iktisatçıların üzerinde hemfikir oldukları ekonomik büyümeyi belirleyen ve büyümenin devamlılığını sağlayan unsurlar geniş bir perspektifle şu şekilde sıralanabilir (Delice, 2014: 7):

- a. Ülkelerin sahip oldukları emek ve sermaye stoku
- b. Teknolojik gelişme ve bununla birlikte ortaya çıkan verimlilik artışları
- c. Ülkelerin yönetim yapıları
- d. Yasal ve kurumsal altyapı
- e. İnsan hakları ve özgürlükler
- f. Ülkelerin demografik yapıları
- g. Ülkelerin sektörel yapıları
- h. Finansal altyapı
- i. Gelir ve servet dağılımı

Ekonomik büyüme ile kalkınma arasında, yukarıda açıklamaya çalıştığımız üzere, her ne kadar kavramsal farklılıklar olsa da bu iki kavram karşılıklı etkileşim içerisinde. Zira bir ülkenin kalkınması, diğer bir ifadeyle ekonomik ve sosyal bütün alanlarda ilerleme sağlanması, yoksulluğun azaltılması, eğitim ve sağlık başta olmak üzere birçok sorunun ortadan kaldırılabilmesi, ekonomik büyüme sonucunda ihtiyaç duyulan maddi olanakların sağlanabilmesi ile mümkündür.

Sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler ve emeğin istihdamındaki artışlar genel olarak ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ülke ekonomilerinde ihtiyaç duyulan büyüme oranlarına ulaşılması ve büyümenin devamı konusunda gerek mikro gerekse makro bazlı politikalarla yapılacak yatırımların desteklenmesinin yanında yeterli beşeri kaynaklar, kurumsal altyapı ve ekonomik istikrar hayati öneme sahip unsurlardır.

Şekil 1.1’de bu unsurlar, büyümeyi mümkün kılan ve destekleyen faktörler şeklinde iki kısımda gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: Delice, 2014: 8

Şekil 1.1. Ekonomik Büyüme İçin Bir Çerçeve

Ekonomik büyüme sürecinde makroekonomik ve mikro ekonomik politikalar ile kurumsal yapı büyüme sürecini yönlendiren, diğer unsurlar ise büyümeyi mümkün kılan ve kolaylaştıran faktörler olarak temsil edilmektedir. Bu unsurların olmadığı ya da istenilen düzeyde olmadığı ekonomilerde sürdürülebilir ve yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Ekonomik büyüme konusunda çizilmiş olan bu genel çerçeve ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bakımından farklılık arz edebilir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde etkin işleyen makro ve mikro ekonomik politikalar, beşeri sermaye, kurumsal altyapı farklılıkları ve

yetersizlikleri nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde aynı sonuca ve aynı büyüme başarılarına neden olamamaktadır (Delice, 2014: 10). Zira gelişmekte olan ülkelere yaşanan büyüme sorunlarının temelinde, büyümeyi teşvik edecek bir kurumsal altyapının olmaması, ekonominin işleyişini belirleyen kuralların düzgün işlememesi ve en önemlisi de bireyleri üretim için motive edecek teşviklerin sınırlı olması yatmaktadır.

Ekonomik büyümeyi belirleyen unsurları, en önemli unsur olan insan'dan başlamak suretiyle dört başlık altında toplayabiliriz. Bu unsurlar aynı zamanda genel kabul gören ve büyüme modellerinde de yer verilen unsurlardır.

1.1.2.1.1. İnsan Unsuru

Şüphesiz ki insan unsuru, milletlerin zenginliğinin ve ekonomik kalkınmanın en önemli parçasını oluşturmaktadır. Stephen Hales'ten, iktisat biliminin kurucusu olarak bilinen Adam Smith'e kadar yapılan bütün çalışmalarda, bir ülkenin zenginliğini, güç ve refahını artırabilmesinin yolunun sahip olunan insan kaynaklarından ve bu kaynakların etkin kullanılmasından geçtiği belirtilmeye çalışılmıştır (Doğan ve Şanlı, 2003: 175).

İnsan'ın nitelik ve niceliksel özelliklerine bağlı olarak oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, bir ekonomide yenilik ve yaratıcılığın gelişmesine vesile olarak kalkınmanın sürekliliğine neden olmaktadır. Beşeri kalkınma, toplumsal davranış değişikliklerine sebebiyet vermektedir. Bu durum bir taraftan kalkınma sürecinin sosyal boyutuna, diğer taraftan kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasına katkı sağlamakta, bu ise üretimin artmasına diğer bir ifadeyle ekonominin büyümesine sebebiyet vermektedir (Karataş vd. 2010: 34).

Klasik ve Neo-klasik büyüme yaklaşımlarının ekonomik büyüme sürecinde fiziki sermaye unsuruna yükledikleri önemin aksine, günümüz modern büyüme yaklaşımlarında nitelikli insan unsurunun ön plana çıkmaya başladığını görmekteyiz. Schultz, Becker ve Mincer gibi iktisatçıların başını çektiği yeni büyüme yaklaşımlarında beşeri sermaye, işgücünde içerilmiş bilgi ve beceri toplamı olarak kabul edilmekte, insan unsurunun niteliği geliştirildikçe, beşeri sermaye birikimin artacağı, bu sayede hem verimliliğin hem de teknolojik ilerlemenin sağlanacağı ileri sürülmektedir.

Son dönemlerde yapılan araştırmalar, kalkınmanın anahtar unsurunun insan unsuru olduğuna ve kalkınma sürecini hızlandırmak için insan unsurunun niteliğini

artıracak beşeri sermaye yatırımlarının önemine dikkat çekmektedir. Nihayetinde kalkınma, her şeyden önce üretim için mevcut üretim faktörlerini belirli bir organizasyon dâhilinde bir araya getirecek ve uygun teknoloji seçecek nitelikli insan unsuruna bağlıdır. Haliyle bu gün insan gücünü diğer bir ifadeyle beşeri sermayesini geliştirmiş ve ondan daha iyi yararlanmayı başaramamış ülkelerin aynı zamanda kalkınabilmiş ülke olmaları tesadüfi bir durum değildir (Üzümcü, 2012: 11).

1.1.2.1.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, bir ülkenin sahip olduğu ve üretim sürecinde kullanılan yeraltı ve yerüstü zenginlikleri olarak ifade edilmektedir. Tanımdan anlaşılacağı üzere, doğada bulunan her hangi bir şeyin doğal kaynak olarak sayılabilmesi için üretim sürecinde kullanılabilir düzeyde olması gerekir. Doğal kaynaklar, belli bir dönemde arzı sabit olarak kabul edilen üretim kaynaklarıdır. Ancak deniz ve göllerin doldurulması, bataklıkların kurutulması, sulama olanaklarının genişletilmesi ve yeni maden yataklarının keşfedilmesi gibi bir takım faaliyetlerle bu kaynakların arzı belli ölçülerde artırılabilir.

Ülkelerin sahip oldukları doğal kaynak miktarları birbirlerinden farklılıklar arz etmektedir. Bu durumda doğal kaynak bakımından zengin olan ülkeler özellikle tarımsal ürünlerin üretimi konusunda ve hammadde bakımından diğer ülkelere karşı avantajlı konuma geçmiş olacaktırlar. Kalkınabilmek ve istikrarlı bir büyüme performansı gösterebilmek açısından doğal kaynaklardan yararlanmak zorunludur fakat bunun için doğal kaynaklara sahip olmak gerekmemektedir. Bu gün bakıldığında gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerin büyük bölümü buna örnektir. Doğal kaynaklar kısa dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunabilir. Ancak ekonomik büyümenin uzun dönemde de devam ettirilebilmesi başka faktörlerin varlığına bağlıdır. Nitekim doğal kaynak bakımından zengin birçok ülkenin istikrarlı bir büyüme performansı gösteremiyor olmaları ve kalkınma sorunlarıyla uğraşıyor olmaları bu durumu açıkça göstermektedir (Üzümcü, 2012: 11).

Yaygın bir görüş olarak kalkınma ile endüstrileşme aynı anlamda ele alınmakta olup, kalkınma/endüstrileşme sürecinde ekonomik yapının, tarımdan sanayiye doğru, yaşam tarzının kırsaldan kentlere doğru, teknolojik yapının ilkel ve eski teknolojilerden

yeni ve gelişmiş teknolojilere doğru kaydığı görülmektedir. Kalkınmanın seyri genellikle bu şekilde bir sıralama göstermektedir. Endüstriyel gelişme genellikle demir-çelik endüstrisi ile başlayan, kömür endüstrisi, mühendislik gerektiren makine ve motorlu araçlar endüstrisi, kimya endüstrisi ve elektronik endüstrisi ile devam eden bir süreci ifade etmektedir. Bu gelişim süreci dikkate alındığında son endüstrileşme seviyesine ulaşılabilmesi için ülkelerin doğal kaynaklarının sürecin başlangıç aşamasını oluşturduğu ve bu açıdan kalkınma ve kalkınma stratejilerinde küçümsenemeyecek bir öneme sahip olduğu söylenebilir (Karataş vd. 2010: 35)

1.1.2.1.3. Sermaye unsuru

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında öteden beri en fazla önem verilen unsur sermaye olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik büyüme ve kalkınma, öncelikle sermaye birikimini artırmak anlamına gelmektedir. İktisadi analizlerde sermaye denildiğinde genellikle fiziki sermaye akla gelmektedir. Ekonomik büyüme analizlerinde sermaye unsuru olarak üretim için kullanılan aletler, makineler, sanayide kullanılan araç-gereçler, fabrika ve donanım gibi fiziki unsurlar dikkate alınmaktadır. Geçmişte sermaye tanımı içerisinde bahsetmiş olduğumuz fiziki unsurlar yer alırken, Schultz (1962) ve Becker (1964) tarafından yapılan çalışmalarla birlikte sermaye tanımı içerisinde beşeri sermaye unsuru da katılmış ve sermaye tanımı genişlemiştir. Bu geniş tanım, modern büyüme teorilerinin benimsediği bir tanım olmuştur (Üzümcü, 2012: 9).

İstihdam artışı, teknolojinin zamanla gelişmesi ve sermaye birikiminin artması ekonomik büyümeye neden olan temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bir ekonomide istihdam düzeyinin yükselmesi büyük oranda üretken yatırımların artmasına bağlıdır. Yatırımların yapılabilmesi ise teknoloji düzeyine ve sermaye birikimine bağlıdır. Bir ekonomide sermaye birikimi ile yapılan yatırımlar arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Şöyle ki, bir ekonomide yatırım düzeyi yükseldikçe zamanla ekonominin sahip olduğu sermaye birikimi genişlemekte, sermaye birikimi genişledikçe yatırım altyapısı oluşmakta ve yeni yatırımların yapılması böylece teşvik edilmektedir. Saygılı 'ya (2002) göre bir ekonominin büyümesi ve kalkınması açısından sermaye birikimini ve dolayısıyla yatırımları önemli kılan nedenler şunlardır (Saygılı vd. 2002: 12);

- a. Yatırım, ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur,
- b. Yatırım, yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır,
- c. Yatırım, deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkânı sunmaktadır,
- d. Yatırım, sosyal sermayenin ve çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır,
- e. Yatırım, verimliliği yüksek çalışma alanları yaratmaktadır.

Yapılan araştırmaların sonuçları genel olarak; sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışının ekonomik büyümeye olan katkı derecelerinin diğer bir ifadeyle ekonomik büyümeyi açıklama güçlerinin, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bakımından farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Kendrick (1993); 1890-1990 dönem aralığı için yapmış olduğu çalışmada Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) yaşanan ekonomik büyümenin % 44,2'sinin teknolojik gelişmeden, % 33,1'inin ise sermaye birikiminden kaynaklandığını hesaplamıştır. Aynı şekilde ABD ekonomisi üzerine yapılan bir başka çalışmada ise Jorgenson, Gollop ve Fraumeni (1987); 1948-1979 dönem aralığında yaşanan ekonomik büyümenin % 47'lik kısmının sermaye birikiminde meydana gelen artışlardan, %24'ünün ise teknolojik gelişmelerden kaynaklandığını hesaplamışlardır. Boskin ve Lau (1992), 5 gelişmiş ekonomi üzerine (Fransa, Batı Almanya, Japonya, İngiltere, ABD) 1950-1985 dönem aralığı için yapmış oldukları çalışmada, bu ülkelerde meydana gelen ekonomik büyümenin %30'luk kısmının sermaye birikimindeki artışlardan, %70'lik kısmının ise teknolojik gelişmelerden kaynaklandığını hesaplamışlardır. Barro ve Sala-i-Martin (1995) tarafından 1960-1990 dönem aralığı için G-7 ülkeleri üzerine yapılmış olan çalışmanın sonuçları ekonomik büyümeyi belirleyen en önemli unsurların sermaye birikimi ve teknolojik gelişme olduğunu ortaya koymuştur (Saygılı vd. 2002: 13-14).

Saygılı' ya (1999) göre ekonomik büyümenin kaynakları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. 1965-1990 dönem aralığı için seçilmiş 47 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapmış olduğu analizler sonucunda saygılı, gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin ve teknolojik gelişmelerin ekonomik büyümeyi açıklama gücünün daha yüksek olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik büyümeyi belirleyen asıl unsurların sermaye birikimi ve istihdam artışı olduğunu tespit etmiştir (Saygılı vd. 2002: 13-14).

Tablo 1.1’de seçilmiş bazı Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinde sırasıyla 1970-2000, 1970-1991 ve 1992-2000 dönem aralıklarına ilişkin ekonomik büyümenin kaynakları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tabloda en dikkat çekici olan, Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliğindeki (TFV) artışların büyümeye olan katkısının diğer ülkelere oranla oldukça düşük seviyelerde olmasıdır.

Tablo 1.1. Bazı OECD Ülkelerinde Büyümenin Kaynakları

Ülke ve Dönemler	GSYH Büyümesi (Yıllık Ortalama)	Sermaye Birikiminin Katkısı	İşgücünün (İstihdam Artışının) Katkısı	Toplam Faktör Verimliliği Artışının katkısı
ABD				
1970-2000	3,06	33,8	40,5	25,1
1970-1991	2,68	34,5	47,5	17,8
1992-2000	3,95	32,7	30,1	36,6
Kanada				
1970-2000	3,21	30,4	49,0	18,7
1970-1991	3,26	33,1	52,3	13,9
1992-2000	3,09	24,0	47,0	30,3
Japonya				
1970-2000	3,45	62,2	12,2	26,0
1970-1991	4,52	54,6	12,5	33,1
1992-2000	0,95	146,4	9,1	-52,6
Belçika				
1970-2000	2,56	36,8	5,8	57,0
1970-1991	2,79	36,0	4,3	59,3
1992-2000	2,04	39,3	10,6	49,7
Fransa				
1970-2000	2,62	44,7	-8,0	63,2
1970-1991	2,96	43,7	-1,4	57,4
1992-2000	1,82	48,4	-33,2	85,3
Danimarka				
1970-2000	2,49	23,5	14,4	61,7
1970-1991	2,62	25,3	16,5	60,8
1992-2000	2,20	19,0	15,8	64,4
Almanya				
1992-2000	1,71	52,7	-15,9	64,2
Batı Almanya				
1970-1991	2,74	40,9	10,7	42,9
Finlandiya				
1970-2000	3,10	30,0	0,4	69,3
1970-1991	2,95	38,9	2,8	57,6
1992-2000	3,45	12,1	-4,3	92,5
İtalya				
1980-2000	1,55	55,4	9,5	35,3
1980-1991	1,92	51,4	20,8	27,8
1992-2000	1,10	64,1	-14,7	51,3
İsveç				
1979-2000	2,18	29,9	4,9	63,5
1979-1991	1,94	41,9	21,4	36,7
1992-2000	2,28	18,3	-17,6	100,1
Türkiye				
1972-2000	4,02	72,3	21,0	6,5
1972-1991	4,38	70,1	20,0	9,5
1992-2000	3,24	79,0	23,8	-2,1

Kaynak: Saygılı, Cihan ve Yurtoğlu, 2001: 15

1.1.2.1.4. Teknolojik Gelişme Düzeyi

Teknolojik gelişme, insanlık tarihi kadar eski olan bir süreci ifade etmektedir. Başlangıçta ihtiyaç duyulan silah, araç ve gereçlerin yapılmasıyla birlikte başlayan teknoloji evrimi, bronz ve demirin kullanılmaya başlanmasıyla gelişimini sürdürmüş, 18. yüzyılın ortalarında insan ve hayvan gücünün çok üstünde işler yapabilen buhar gücünün egemenliği ile özdeşleşen endüstri devrimi ile büyük bir ivme kazanmıştır. Teknoloji gelişimi 2000’li yıllarda daha da hızlanmış ve büyük ölçüde bilgi yoğun yapılara dönüşmüştür. Bütün bu gelişim süreci değerlendirildiğinde teknoloji unsurunu genel bir tanımlamayla “insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve iyileştirmek için kullandıkları araç ve sistemleri geliştirebilmenin bilgisi” olarak tanımlayabiliriz. Teknolojik gelişme sürecinin bütün aşamalarında insan vardır. Toplumsal hayatın kolaylaştırılması, toplumlararası iletişimin geliştirilmesi, daha büyük miktarlarda ve daha hızlı bir şekilde ürünlerin üretmesi, hızlı ve daha konforlu seyahatlerin yapılabilmesi süreçlerinin tümünde insan eliyle geliştirilmiş teknolojiler görülmektedir (Kiper, 2004: 13).

Üretim sürecinde kullanılan işgücü miktarının ve birikmiş sermaye değerinin hesaplanabilmesi durumunda, büyüme muhasebesi yöntemiyle büyümenin kaynaklarını ölçmek mümkündür. Sanayileşmiş ülke ekonomileri üzerinde yapılan çalışmalar, sermaye ve işgücü miktarındaki artışın büyümenin tamamını açıklamadığı ve bu açıklanmayan kalıntının teknik ilerlemenin bir ölçüsü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uzay, 2005: 36).

Teknolojik ilerlemelerin yansız, işgücünden tasarruf eden ve sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişme olmak üzere üç temel sınıflandırması vardır. Aynı miktarda girdi kullanıp, girdilerin kombinasyonu değiştirilmeden daha yüksek çıktı elde edilmesi durumuna yansız teknolojik gelişme adı verilir. Bu durum üretim olanakları eğrisinin paralel olarak dışa doğru kayması ile gösterilebilir. Diğer taraftan teknolojik gelişmeler sayesinde üretim alanlarında kullanılmaya başlanan çok çeşitli modern makine ve donanımlar işgücünden tasarruf edici niteliktedir. Son olarak sermayeden tasarruf edici nitelikte teknolojik bir gelişme olağan dışı bir durumdur. Nitekim dünyadaki teknolojik ve bilimsel gelişmelerin neredeyse tamamı gelişmiş ülkeler tarafından ortaya konmakta ve bu gelişmelerin tamamına yakını işgücünden tasarruf etmektedir (Berber, 2006: 31).

Ekonomik büyümenin sağlanması ve büyümenin devam ettirilebilmesi noktasında teknolojik gelişmelerin çok önemli bir unsur olduğu konusunda iktisatçılar arasında geniş bir uzlaşma vardır. Teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, bütün büyüme teorilerinde dikkate alınmıştır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, günümüz ekonomilerinde görülen yüksek oranlı ve hızlı ekonomik büyümenin önemli bir kısmının bilim ve teknolojiadaki gelişmelerden kaynaklandığını ve dünyamızın yeni teknolojilerle şekillenmekte olduğunu söyleyebiliriz (Ansal, 2004: 38).

Günümüzde gelişmiş ülkelerin ulaştığı oldukları gelişme düzeyleri bu ülkelerin sahip oldukları teknoloji düzeylerine ve bu alanda sağlanan yeniliklere bağlı bulunmaktadır. Bugün dünya ekonomisinde bilgi teknolojilerinin artan kullanımı, insan faktörünün kalkınma sürecindeki bütünleyici önemini giderek artırmaktadır. Nitekim üretim sürecinde ileri teknolojilerin kullanılabilmesi ancak nitelikli insan gücü kullanımı ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle günümüzde öne çıkan husus sahip olunan insan unsurunun miktarı değil, o insan unsurunun niteliksel özellikleridir. Teknoloji üretiminin geliştirilmesi ve mevcut teknolojilerin üretim sürecinde kullanılabilmesi için insan unsurunun beşeri özelliklerini artırılmasına yönelik eğitim, sağlık, beslenme gibi insana yapılan yatırım harcamalarının artırılması gerekmektedir (Telatar, 2010: 203-204).

Sonuç olarak; yeni bir üretim yönteminin bulunmasına dayalı teknolojik gelişme, özellikle üretim kaynakları sınırlı gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Zira teknolojik gelişme sayesinde bu ülkeler, daha az kaynakla daha fazla üretim yapma olanağına sahip olabilmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılabilmesi, teknolojik gelişme ile mümkün olabilmektedir. Dünyadaki üretim kaynaklarının kıt olduğu düşünüldüğünde üretimin yani ekonomik büyümenin bir sınırının olacağı da anlaşılabacaktır. Bu sınırı aşmanın veya diğer bir deyişle zorlamanın yolu ise teknolojik yeniliklerden geçmektedir.

1.1.3. Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Kavramları

Sürdürülebilir büyüme genel olarak, kısa dönemde elde edilen istikrarlı büyüme performansının kalıcı hale gelerek uzun dönemde devam ettirilebilmesi olarak

tanımlanmaktadır. T.C Merkez Bankası (TCMB) ise sürdürülebilir büyümeyi, fiyat istikrarının bozulmadığı, ekonomik göstergeler ile makroekonomik dengelerin uyumlu olduğu, potansiyel büyüme seviyesine yakın, beş yıl ve üzeri büyüme dönemleri olarak tanımlamaktadır (TCMB, 2005: 12).

1970’li yıllara kadar sadece kişi başına düşen gelir düzeyinin artırılması ve toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi üzerine inşa edilen büyüme ve kalkınma anlayışı, son otuz-kırk yıllık dönemde toplumsal gelişmenin sadece ekonomik gelişmeyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda çevreye ve doğaya duyarlı, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözetten bir büyüme ve kalkınma anlayışına doğru evrilmeye başlamıştır. Çevresel kaliteyi ve beşeri sermayenin önemini dikkate alan, kıt kaynakların optimal kullanımını amaçlayan uzun dönemli bu büyüme ve kalkınma anlayışı “Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Modeli” olarak iktisat literatüründe son yıllarda giderek önem kazanmaya başlamıştır (Alagöz, 2004: 6).

Faucheux (1997), sürdürülebilir büyüme kavramını kısaca; “kısa dönemde gerçekleşen büyüme hızının uzun dönemde de muhafaza edilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır. Faucheux sürdürülebilirliği, sosyal refah düzeyinin zamanla azalmaması olarak nitelendirmektedir. Sürdürülebilir büyüme kavramı hakkında yapılan hemen hemen bütün tanımlamalar onun ortaya koymuş olduğu bu tanımlamalarla benzerlik göstermektedir. Baus (2001) ise sürdürülebilir büyümeyi, kriz yaratmayan bir büyüme şekli olarak tanımlamakta ve sürdürülebilir büyümenin, ekonomisini sağlam temeller üzerinde oturmuş ve sağlıklı büyüyen ülkeleri niteleyen bir kavram olduğunu belirtmektedir. Baus’a göre; sürdürülebilir bir büyüme yapısının mevcudiyeti için ülkelerde, istikrarlı bir makroekonomik yapıya, yapısal reformlara, güçlü kurumlara ve sosyal istikrara ihtiyaç vardır. Üretim teknolojisindeki gelişmeler, toplam faktör verimliliğinin artması, beşeri ve fiziki sermaye artışı, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması gibi unsurlar ise büyümenin devamlılığını sağlayan önemli unsurlardır (Uysal, 2013: 116).

Uluslararası Büyüme ve Kalkınma Komisyonu’nun raporuna(2008) göre, 1950 yılından sonra yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme performansı göstermiş olan ülkelerin ortak özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (The World Bank, 2008: 22);

a. Dışa açıklık

- b. İnandırıcı, güvenilir ve yetenekli bir yönetim yapısı
- c. Fiyat mekanizmasının önderliğinde etkin işleyen bir piyasa yapısı
- d. Makroekonomik istikrar, düşük enflasyon ve sürdürülebilir kamu finansmanı
- e. Geleceğe uyum sağlamak için yüksek yatırım, yüksek tasarruf

Sürdürülebilir kalkınma ise, ekonomik büyüme ile ekolojik dengeyi birlikte ele alan, kaynakların etkin kullanımının sağlanırken ekolojik dengeyi gözetken ve gelecek nesillerin tüketim ihtiyaçlarını tehlikeye sokmadan bugünkü neslin tüketim ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamaya çalışan bir modeldir. Sosyal ve ekonomik politikalar, doğal kaynakların yönetimi, ekolojik dengenin korunması ve gelecek kuşakların ihtiyaçları, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının dört önemli ayağını oluşturmaktadır (Alagöz, 2004: 9). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde elde edilen yüksek büyüme hızlarının uzun dönemde de devam ettirilebilmesi yüksek gelirli ülkelere yakınsama açısından oldukça önemlidir. Ancak bu ülkelerin büyük bir bölümünde büyümenin devamlılığını engelleyen bir başka ifadeyle kısıtlayan unsurlar mevcuttur. Özellikle fiziki ve beşeri sermaye yetersizliği, kurumsal altyapı yetersizliği, politika uyumsuzlukları, çevre hakkında bilgi ve deneyim eksikliği, yönetimde kalite ve güven eksikliği, kaynak kullanımında etkinsizlik gibi unsurlar bu kısıtlardan bazılarıdır. Bu açıdan bakıldığında büyümenin devamlılığı açısından uygulanacak politikaların başarılı olabilmesi için (Dulupçu, 2004: 1):

- a. Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması,
- b. Finansal sürdürülebilirliğin sağlanması,
- c. Beşeri sermaye birikiminin sağlanması,
- d. Ekolojik çevrenin korunması,
- e. Kurumsal altyapının ve politikalar arası uyumun sağlanması,
- f. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması,
- g. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sağlanması ve en önemlisi bu unsurları hayata geçirecek güçlü ve istikrarlı bir siyasal yapının oluşturulması gerekmektedir.

1.2. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

Genellikle kalkınma konusunun, insana yapılan yatırımlarla ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ile alakalı bir konu olduğu görülmektedir. Ülkelerin kalkınmaları sadece ekonomilerinin iyileştirilmesi ile sınırlı değildir. Bunun yanında dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme süreci için eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve teknolojik yatırımların da artırılması ve gerekli yapısal sorunların aşılması gerekmektedir.

Eğitim, kalkınma için gereken beşeri sermaye unsurunun yaratılması açısından zorunlu bir faktördür. Ancak tek başına yeterli bir faktör değildir. Eğitimin yanında sağlıklı ve dinamik bir nüfusun oluşturulması açısından sağlık harcamalarının ve beyin göçü gibi diğer beşeri sermaye birikimine etki eden unsurların da dikkate alınması gerekmektedir.

1.2.1. Beşeri Sermayenin Tanımı ve Özellikleri

Bir ekonominin büyüebilmesi, gelişebilmesi, uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi, üretimde verimliliğini ve karlılığını arttırabilmesi için sadece fiziksel yatırımlar yeterli değildir. Bir ekonomide fiziki sermaye birikimi ne kadar büyük olursa olsun, bu birikimi harekete geçirecek nitelikli insan gücü (beşeri sermaye) olmadan sürdürülebilir ve kalıcı ekonomik başarıların elde edilmesi mümkün değildir (Gürak, 2006: 78).

Ekonomik büyüme ve kalkınmada önemi gittikçe artan beşeri sermaye, klasik iktisatçılardan başlamak suretiyle günümüze kadar birçok iktisadi çalışmaya konu olmuş ve farklı iktisatçılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bartola'ya (1999) göre beşeri sermaye; bireylerin gelir yaratabilme becerilerini ifade etmektedir (Bartola, 1999: 56). Saxton'a (2000) göre ise beşeri sermaye, bireylerin işgücü piyasasındaki değerlerini arttırmak için kazandıkları beceri ve bilgi düzeyidir (Saxton, 2000: 1). OECD ise beşeri sermayeyi "kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve ekonomik refah artışlarını kolaylaştıran, bilgi ve beceri gibi işgücünün sahip olduğu yeteneklerdir" şeklinde tanımlamaktadır (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82). Thurow'a göre ise beşeri sermaye; bir bireyin üretken yetenekleri, bilgi ve becerisidir. Thurow'a göre beşeri

sermaye, üretilen bir mal veya hizmetin değeri ile ölçülür ve bir bireyin beşeri özelliklerinin değeri, üretiminde yer aldığı mal ve hizmetlerin tüketim değeri ile özdeşir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009: 43).

Pek çok çalışmada beşeri sermaye (Human Capital) kısaca, üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Atik, 2006: 6). Beşeri sermaye, üretim süreci ile ilgili olarak toplumdaki bireylerin, sahip oldukları bilgi düzeyinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işe bağlılıklarının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi, öte yandan bireylerin bedensel ve zihinsel zindeliğini veya sağlamlığını ifade eden bir kavramdır (Keskin, 2011: 128).

Ekonomik büyümenin en temel unsurlarının başında gelen beşeri sermaye, eğitilmiş işgücünün bilgi, beceri ve deneyimlerini ifade etmektedir. Beşeri sermaye kavramı iktisat literatürüne Adam Smith, Alfred Marshall ve J.S. Mill'in çalışmaları ile girmiş ve sonrasında Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçıların çalışmaları ile gelişerek bugünkü önemine kavuşmuştur (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009: 43).

Özellikle 1950'li yıllardan sonra beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki yeri, teknolojik gelişmelerle beraber önemli ölçüde artmaya başlamış ve beşeri sermaye yatırımlarının bireysel ve toplumsal gelişmeye olan etkisi yoğun bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında beşeri sermaye faktörünün ekonomik büyüme sürecindeki öneminin zamanla anlaşılmasına başlanmasında, ekonomik büyüme konusunda yapılan analizlerinin ve büyümeye neden olan faktörlerin araştırılmaya başlanmasının önemli bir etkisi olmuştur. Ekonomik büyümeye neden olan unsurların tespitine yönelik olarak yapılan çalışmaların sonucunda, modellerde kullanılan ve geleneksel girdiler olan fiziki sermaye ve işgücü tarafından açıklanamayan büyük bir artıka karşı karşıya kalınmıştır. Şöyle ki; modellerde bağımlı değişken olarak kullanılan üretim çıktısındaki değişim, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerle ve bu bağımsız değişkenlerdeki değişimlerle açıklanamamıştır. Modellerde açıklanamayan artık değerinin nereden kaynaklandığının araştırılmaya başlanması sürecinde beşeri sermaye unsuruna başvurulması, araştırmacıların ekonomik büyümeyi daha iyi açıklamalarına

olanak sağlamış ve araştırmacılar sonunda beşeri sermayedeki artışın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır (Gökçen, 2006: 5)

Klasik iktisadi sistemde sermaye, üretime katılan makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri nitelemektedir. Ancak, beşeri sermaye ile birlikte sosyal sermayenin de iktisat literatüründe yerini almasıyla birlikte sermaye kavramına artık farklı bakılmaya başlanmıştır. Günümüzde artık sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, fiziki sermayede olduğu gibi beşeri sermaye de varlığı nispetinde ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Beşeri sermaye tanımlamalarına bakıldığında, beşeri sermaye unsurunun fiziki sermaye unsurundan farklı olduğu görülmektedir. Öncelikle beşeri sermaye fiziki sermaye gibi stoklanabilme özelliğine sahip olmadığından üretimde kullanılmadığı vakit yok olup gitmektedir. Diğer taraftan beşeri sermaye statik olmayıp sürekli yenilenen dinamik bir yapıya sahiptir ve beşeri sermaye unsurunun geliştirilmesi için yapılan yatırımlar aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve toplumsal yapının gelişmesine de yardımcı olmaktadır ve son olarak beşeri sermaye fiziki sermaye gibi yansız değildir (Karagül, 2003: 81-82).

Schultz (1968) beşeri sermayenin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir (Doğan ve Şanlı, 2003:181);

- a. Beşeri sermaye insana yapılan yatırımların bir sonucudur
- b. Beşeri sermaye kişiye özgüdür ve kişinin kendisinden ayrılamaz. Fiziki sermaye istimlak edilebilir, ama beşeri sermaye kişiden ayrılamaz
- c. Beşeri sermaye doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan yeteneklerdir
- d. Beşeri sermaye görülemez, ancak etkileri gözlemlenebilir. Bu etkiler;

İçsel Etkiler: bireylerin ve ailelerin refah ve ekonomik verimliliği, okullaşma, meslek eğitimi, yükseköğretim ve eğitim gibi çeşitli bilgileri içerir ve bu etkiler kişinin kendisine etki eder.

Dışsal etkiler: yapılan çalışmalar beşeri sermaye yoğunluğunun büyümeye pozitif etkide bulunduğunu göstermektedir

1.2.2. İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermayenin Önemi

Geleneksel büyüme modellerinde temel üretim faktörlerinin toprak, işgücü, sermaye ve girişimci faktörleri olduğu ve bu üretim faktörlerinin üretimde ölçeğe göre azalan getirilere tabi oldukları kabul edilmekteydi. Yirminci yüzyılın başlarında Schumpeter'in "yaratıcı girişimci" ve 1960'lı yıllarda Arrow'un "yaparak öğrenme" olarak ele aldıkları beşeri sermayenin öneminin kavranması ve büyüme modellerinde yer almaya başlaması oldukça yenidir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009: 45). Yakın zamana kadar Neo-klasik büyüme teorisi kapsamında üretim sürecinde kullanılan sermaye faktörü, yalnızca fiziki sermaye olarak kabul edilmiştir. Bu teori, işgücünü üretim sürecinde sabit bir faktör olarak kabul etmiş, işgücünün üretkenliğinde ve verimliliğinde zamanla ortaya çıkacak değişimleri, bir başka ifadeyle beşeri sermaye unsurunu modellerde dikkate almamıştır. Bunun yanında, nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkacak işgücü artışları ile teknoloji düzeyindeki değişimler Neo-klasik modellerde dışsal bir faktör olarak ele alınmıştır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117-118).

Daha sonraki zamanlarda bilgi, eğitim, tecrübe, beceri, teknolojik gelişme ve motivasyon gibi unsurların üretim içerisinde etkilerinin artmaya başlamasıyla birlikte bu faktörler de sermaye kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu saymış olduğumuz faktörler insan unsurunun niteliksel özellikleri ve üretim sürecindeki rolüyle alakalı olduğundan bu durum beşeri sermaye olarak nitelendirilmiş ve üretim sürecinde fiziksel sermaye ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu durum üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerinin kapsamının genişlemesine ve daha güncel bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Birçok iktisatçı fikirleriyle ve yapmış oldukları çalışmalarla beşeri sermaye konusuna önemli katkılarda bulunmuşlarsa da konunun teorik çatısı ilk kez 1960'lı yılların başında, tarımsal üretimde ortaya çıkan artışları, eğitime yapılan yatırımlar sonucunda elde edilen avantajlarla açıklamaya çalışan Schultz (1968) tarafından atılmıştır. Schultz'a göre beşeri sermaye yatırımları, halkın sahip olduğu faydalı yeteneklerin toplamıdır ve halkın hayat standardı ve sağlığı beşeri sermayenin bir parçasıdır. Diğer taraftan Schultz, eğitim kurumlarını eğitim hizmeti üreten sanayilere benzeterek, eğitim hizmetlerinin sadece üretim değil tüketim yönünün de bulunduğu dikkat çekmektedir. Geleneksel büyüme modellerinde beşeri sermaye unsurunun

yeterince incelenmediğine vurgu yapan Schultz, ekonomistlerin gelişen beşeri sermaye unsurunun ekonomide üstlendiği rolü fark edemediklerini, sermaye kavramını beşeri sermayeyi de içerdiği halde sadece fiziki sermaye ile sınırlandırdıklarını ifade etmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003: 179-181).

1980’li yılların ortalarına gelindiğinde gelişen içsel büyüme teorileri kapsamında, sermaye faktörü beşeri sermayeyi de içine alacak şekilde genişletilmiş ve “ölçeğe göre azalan getirilerin” bazı ülkeler için geçerli olmadığı ileri sürülmüştür. Sağlıklı, eğitilmiş ve nitelikli işgücü üretimde sadece verimli olmakla kalmaz, aynı zamanda sermaye ve teknolojinin de üretimde daha etkin olarak kullanılmasına vesile olur. Böylece üretimde ölçeğe göre azalan getiriler yerine artan getiriler geçerli olmaya başlayacaktır.

Beşeri sermaye oluşum sürecinde atılacak adımlar ve yapılacak yatırımlar, diğer yatırımlardan farklı olarak yarattıkları pozitif dışsallıklar nedeniyle de farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle İçsel büyüme teorileri, diğer büyüme teorilerinden farklı olarak dünya ekonomisinde büyüyen rekabetçi endüstrilerdeki gelişimi ve yüksek katma değerli sürdürülebilir bir bilgi ekonomisinin gelişmesinden dolayı ortaya çıkacak pozitif dışsallıkları önceden tahmin ederek bunların büyümedeki önemini vurgulamaktadır. Özellikle ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden olarak bilginin büyümede merkezi bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. İçsel büyüme teorilerine göre, verimlilikteki artışlar, beşeri sermayeye yapılacak yeni yatırımlara ve daha yenilikçi adımların atılmasına bağlıdır. Nitekim gerçekleştirdikleri olağanüstü büyüme başarılarıyla benzer ülkelere örnek oluşturan Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi Asya ülkelerinde büyümenin itici gücü beşeri sermayeye yapılan yatırımlar olmuştur.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan kaynaklanan pozitif dışsal etkiler ekonomik büyüme sürecinde, birbirinin nedeni ve sonucu olacak şekilde birbirine bağlı ve birbirinden beslenen bir ilişkiler bütününe neden olmaktadır. Şöyle ki; pozitif dışsallıkların ekonomide yol açtığı büyüme, beşeri sermayede tekrar yatırımlara neden olmakta, bu yatırımlar daha sonraki dönemde beşeri sermayeye yeniden yapılacak olan yatırımların getiri oranını yükselten başka olumlu etkilerine yol açmakta ve getiri oranındaki bu yükselme de yeni yatırımlara yol açmak suretiyle kendini tekrarlamaktadır. Böylece de beşeri sermaye ekonomik büyümenin en önemli itici gücü

haline gelmiş olacaktır (Abler, 2006:7; Becker vd., 1990:12-37; King and Rebelo, 1990:126-175, Rosenzweig, 1990:38-70).

Bütün bu gelişmeler sonrasında artık gerek ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanması konusunda ve gerekse büyümenin devamlılığı konusunda ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye potansiyelinin sahip olunan fiziki sermaye birikimi kadar önemli olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Çünkü insanların niceliksel ve niteliksel özelliklerinde meydana gelecek gelişmeler sayesinde üretim sürecinde daha ileri teknolojilerin kullanımını kolaylaştırmakta, kullanılan diğer üretim faktörlerinin etkinli ve verimliliği yükselmekte bu durum ise ekonomilerdeki büyüme ve kalkınma sürecini hızlandırmaktadır. Beşeri sermaye oluşum süreci konusunda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü eğitime yapılan harcamaları ön plana çıkarmaktadır. Eğitim yatırımlarıyla mevcut nüfusun niceliksel ve niteliksel özelliklerinin geliştirilmesi ise hem uzun bir süreci hem de bu süreçte oldukça yüksek maliyetlere katlanmayı gerekli kılmaktadır. Bu tür yatırımlar sonucunda elde edilecek üretim ve tüketim faydaları, yani elde edilecek kazançların meyveleri uzun dönemde ortaya çıksa da bu kazançların çok büyük bir kısmı süreklilik taşımaktadır. Bu nedenle beşeri sermayeye ve eğitime yapılan harcamalar, tüketim değil bir yatırım faaliyeti olarak görülmektedir.

Easterlin (1981), dünyada bazı ülkelerin gelişmemiş olmasını, bu ülkelerdeki eğitim sorunlarına bağlamakta ve bu nedenle okullaşmayı ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında hayati öneme sahip bir değişken olarak görmektedir. Easterlin'e göre; okuma-yazma oranının artırılmasına yönelik uygulanacak politikalar, bu ülkelerde ekonomik kalkınmayı pozitif yönde ve önemli bir ölçüde etkileyecektir. Yazar, 14 yaşına kadar verilecek temel eğitiminin, basit teknolojileri üretmek ve makroekonomik anlamda verimliliğin yükselmesi için yeterli olacağı düşüncesindedir. (Easterlin, 1981:1-19)

Ogunade (2011), beşeri sermaye yatırımlarının bir dizi makroekonomik etkiler doğurduğunu ve bu makroekonomik etkilerin ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Ogunade'ye göre beşeri sermayedeki gelişme, ihracat, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, GSYH ve toplam faktör verimliliğinde artışlara neden olacak, bu durum ise ekonomik kalkınmanın sağlanmasına vesile olacaktır (Ogunade, 2011: 2-4)

1.2.3. Beşeri Sermaye Birikimine Etki Eden Faktörler

Beşeri sermaye oluşumunda rol oynayan ve beşeri sermaye birikimini artıran unsurları üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar eğitim, sağlık ve işgücü transferidir.

1.2.3.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye

Eğitim, işgücünün beşeri özelliklerinin yükseltilmesi sürecinde rol oynayan en önemli faktörlerden birisidir. Eğitimin beşeri sermaye oluşumunda oynadığı rolün önemi nedeniyle beşeri sermaye üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu genellikle eğitim üzerine odaklanmaktadır. Bir ekonomide eğitim düzeyini belirleyen temel unsurlar; eğitim düzeyi, eğitim kayıtları, fiziki ve mali göstergeler ve okur-yazarlık durumu gibi unsurlardır. Eğitim düzeyi ile kastedilen şey genellikle ortalama eğitim düzeyidir. Eğitim kayıtları bir ülkede nüfusun eğitim düzeyleri arasındaki dağılımını (ilk-orta-yükseköğretim gibi) gösterir. Fiziki göstergeler bir ülkedeki fiziki eğitim altyapısı olarak nitelendirilen okul sayısı, derslik sayısı, laboratuvar sayısı, bilgisayar sayısı gibi unsurları ifade ederken, mali göstergeler ise eğitim için yapılan toplam harcamaları ifade etmektedir. Son olarak bir ülkenin eğitim düzeyini ve beşeri sermaye durumunu ölçmek için kullanılan en basit unsur ise okur-yazarlık oranıdır (Atik, 2006: 20-21).

Fiziki sermayenin elde edilmesi ve üretime dâhil edilmesinde olduğu gibi beşeri sermaye oluşum sürecinde de bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Zamanla beşeri özelliklerdeki artışa bağlı olarak bu maliyetler yükselebilmektedir. Bu nedenle beşeri sermayenin üretimdeki verimliliğini artıran en etkin ve kalıcı yatırımların başında eğitim gelmektedir. Atik'e göre eğitime yapılan yatırım harcamaları arttıkça eğitimin getiri oranı yükselmekte ve yapılan yatırımlardan elde edilmesi beklenen gelir yükselmektedir.

Bowen'a (1964) göre ise eğitim, bir ülkede beşeri sermayenin oluşum sürecinin en önemli unsurlarının başında gelmektedir ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte eğitim kalitesinin dünyanın gelmiş olduğu gelişim seviyesiyle uyumlu olması diğer bir ifadeyle günümüz teknolojik seviyesiyle uyumlu olması gerekmektedir. Diğer taraftan eğitim, bir ülkede siyasal ve demokratik toplum bilincinin gelişmesi, kültürel yeteneklerin keşfedilmesi, yaratıcı

düşünce ve ileri tekniklerin geliştirilmesi gibi çok yönlü etkilere de neden olmakla birlikte bu yolla ekonomik gelişmenin devamlılığına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu ve buna benzer nedenlerde dolayı eğitime yatırım yapılması sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişmenin sağlanması yönünde hem bir zorunluluk hem de bir öncelik taşımaktadır (Karataş vd, 2010: 41).

1.2.3.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye birikimine katkı sağlayan faktörlerden biriside sağlıktır. Bir ülkede yıllık bazda sağlık harcamaları için bütçeden ayrılan paylar, hastane sayısı, hasta başına düşen yatak sayısı, doktor başına düşen hasta sayısı vb. gibi faktörler sağlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Sağlık; Mushkin (1962), Becker (1964) ve Grossman (1999) tarafından beşeri sermaye birikimine neden olan en önemli unsurlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim insanların hem eğitim alarak beşeri özelliklerini artırabilmeleri hem de üretim sürecine katılarak ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri öncelikle sağlıklı olabilmelerine bağlıdır (Atik, 2006: 21).

Bir ülkede sağlıklı bireylerin eğitilmesi, eğitim yatırımlarından faydalanma süresinin de uzamasına olanak sağlayacaktır. Yapılacak eğitim yatırımlarından beklenen sonuçların maksimum düzeyde alınabilmesi eğitimle birlikte sağlığa da önem verilmesi ile mümkün olabilmektedir. Sağlık harcamaları, bireylerin çalışma güçlerini korumalarına ve gelecekte ortaya çıkabilecek hastalık risklerinin azalmasına neden olacağından, uzun dönemde sağlık harcamalarından da tasarruf edilmesine katkı sağlayacaktır. Sağlığa yapılan harcamaların artması, bir ülkede bireylerin ortalama yaşam süresini uzatmakla birlikte yaşam kalitesini de artırmaktadır. Bu ise ekonomik gelişmeye pozitif katkı sağlamaktadır. Bu sebeple Schultz başta olmak üzere birçok iktisatçı sağlık hizmetlerini, bireylerin çalışma yeteneklerini koruyup geliştirmelerine ve verimliliklerinin artmasına neden olmasından ötürü, insana yatırım olarak değerlendirmektedirler (Karataş vd. 2010: 42).

Ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda en çok kullanılan sağlık göstergeleri ise; nüfus artış hızı, şehirleşme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm oranı, toplam doğurganlık oranı, doğuşta beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalarıdır (Atik, 2006: 22).

1.2.3.3. İşgücü Transferi ve Beşeri sermaye

Ülkelerin beşeri sermaye birikimlerini artıran ya da beşeri sermaye birikiminde değişme yaratan bir başka faktör ise ülkeler arasında yaşanan işgücü transferidir. Ülkeler arasında yaşanan işgücü transferi genellikle iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; beyin göçü diye nitelendirilen, eğitilmiş, belirli bir alanda uzmanlık bilgisine sahip nitelikli işgücünün daha iyi şartlarda çalışabileceği, beşeri özelliklerini geliştirebileceği ve daha iyi sergileyebileceği uygun koşullara sahip ülkelere gitmeyi tercih etmesidir. İkinci sebep ise özellikle vasıflı olmayan işgücünün göreceli olarak bol oldukları ve bu nedenle istihdam şansı bulamadıkları ve düşük ücret düzeyi elde ettikleri ülkelere, işgücü görece kıt olan, dolayısıyla gerek ücret düzeyi ve gerekse istihdam şansı yüksek olan ülkelere göç etmeleridir.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü, bazı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sebeplerden ötürü gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Ülkeler arasındaki işgücü hareketliliğinin sebeplerinin başında eğitim ve çalışma arzusu gelmektedir. Bunun yanında, iş bulma imkânlarının çokluğu, ülkeler arasındaki ücret farklılıkları, iş ortamının uygunluğu ve eğitim fırsatlarının bolluğu beşeri sermayenin göçünde etkili olan diğer sebepler arasında gösterilebilir. Bunların yanı sıra özellikle az gelişmiş ülkelerdeki politik baskılar, bu baskıların yoğunluğu ve savaşlar da bu ülkelere gelişmiş ülkelere olan beyin göçünde oldukça önemli bir paya sahiptir (Eakin, Lovely ve Tosun, 2000: 20).

Yapılan çalışmalar; ekonomik gelişmenin en önemli unsurlarından birisi olan beşeri sermaye unsurunun kaybedilmesi durumunda ekonomik gelişme hızının yavaşladığını, ekonomik refahın bundan kötü bir şekilde etkilendiğini göstermektedir. Ülkelerde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar bu tür ülkeleri az gelişmişlik çıkmazının içerisine hapsedmektedir (Atik, 2006: 23).

1.2.4. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak İnsani Gelişme Endeksi (İGE)

İnsani kalkınma, ikinci dünya savaşının sona erdiği ve soğuk savaşın etkilerinin kısmen azalmaya başladığı 1990'lı yılların başında, az gelişmiş ve tarihsel geçmişlerine bakıldığında sömürge durumunda olmuş ülkelerin refah seviyelerinin artırılmasına yönelik olarak kalkınma ekonomisi kapsamında gündeme gelmeye başlamıştır.

Kalkınma ekonomisi çerçevesinde, sadece ekonomik gelişmenin insani gelişmenin sağlanması için yeterli olmadığı, bu doğrultuda daha kapsamlı ve koordineli bir kalkınma anlayışının benimsenmesi gerektiği fark edilmeye başlanmış ve “insani kalkınma” yaklaşımı, ekonomik kalkınma tartışmalarının içerisinde yer almaya başlamıştır. İnsani kalkınma yaklaşımı; kalkınma anlayışının, ekonomik büyüklükten öte kalkınmanın nihai amacının insan olması gerektiğini ve tüm ekonomik faaliyetlerin insan kapasitesinin geliştirilmesi amacına yönelik olarak kurgulanması gerektiğini ifade eden bir yaklaşımdır (Gürsel, 2009: 304).

1990’lı yılların başında insani kalkınma yaklaşımı çerçevesinde ortaya konulan anlayışın geniş kesimler tarafından benimsenmeye başlamasıyla birlikte, ülkeler toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda arzuladıkları dönüşümü ve gelişimi elde etmek amacıyla, insani gelişme üzerine daha fazla odaklanmaya başlamışlardır. Bu yaklaşım çerçevesinde ekonomi politikalarında gerekli dönüşümü sağlayan ülkeler, toplumsal refah düzeyinin arttırılması konusunda ciddi başarılar elde etmişlerdir. Kalkınma konusundaki bu yeni anlayış, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*, UNDP)’nin kalkınmaya bakışını da değiştirmiş ve kalkınma; ekonomik büyüme, insani gelişme ve çevresel sürdürülebilirliği de içine alan bütüncül bir bakışla ele alınmaya başlanmıştır (Akçiçek, 2015: 4).

Bu gelişmeler çerçevesinde UNDP, 1990 yılından beri düzenli olarak belirli parametreler çerçevesinde hazırlanan ve her yıl düzenli olarak yayınlanan “İnsani Gelişme Endeksi (İGE)” yardımıyla ülkelerin kalkınma ve kalkınma performanslarının sadece ekonomik boyutlarıyla değil, ekonomik olmayan boyutlarıyla da ölçülebileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında endeks, bir taraftan ülkelerin insani gelişme için yaptıkları yatırımları ölçmek açısından önemli bir karşılaştırma ölçeği sunmakta, diğer taraftan da ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeyleri hakkında fikir veren bir araştırma ve tanıtım aracı görevi görmektedir.

1.2.4.1. İnsani Gelişme Olgusu

İnsani gelişme, insanların yaşamış oldukları ülkede daha özgür, daha sağlıklı ve daha uzun bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayacak olanaklara kavuşabilmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, insani gelişme, bireylere sağlanan olanakların

zenginleştirilmesi ve bireysel kapasitelerinin artırılması yoluyla, yaşamlarını daha kaliteli bir şekilde sürdürebilmelerine ve temel hak ve hürriyetlerini kullanabilmelerine olanak sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu sürecin temel hedefi, insanların seçeneklerini arttırmak ve refah düzeylerini maksimize edebilmektir. Bu yönüyle insani gelişme; ekonomik büyüme ile insan kapasitesinin genişlemesi ve kullanımını bir araya getirerek, seçenekler üzerine odaklanan bir olgudur (UNDP, 2008: 1).

Kalkınmanın farklı göstergeleri olmakla birlikte, insani gelişme denildiğinde anlaşılması gereken asıl şey, bireysel yeteneklerin genişletilmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi fırsatların çoğaltılması ve nihayetinde bireysel yaşamın bütüncül bir şekilde iyileştirilmesi anlaşılmalıdır (Aydınlıgil, 2009:1).

İnsani gelişmenin temelde iki ana yönü vardır. Bunlardan birincisi; bireysel yeteneklerin geliştirilmesi diğer bir ifadeyle sağlık, bilgiye ulaşma ve bilgi kapasitelerinin artırılmasıdır. İkincisi ise; elde edilen bu kapasitelerin kültürel, sosyal ve siyasal hayatta aktif olarak kullanımına imkân sağlanmasıdır. Bu durum, insanların daha uzun, sağlıklı ve eğitim olanaklarından yeterli seviyede yararlanabildikleri bir yaşam sürebilmelerini sağlayan olanaklara sahip olmalarını ve aynı zamanda hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasını gerekli kılmaktadır (Human Development Report, 1990: 10).

İnsan gelişimi, insanların seçeneklerini genişleten bir süreçtir. Prensip olarak, bu seçim sonsuz olabilir ve zamanla değişir. İnsani gelişme düzeyi, genellikle gelir düzeyiyle doğru orantılı olarak kabul edilse de gelir, insani gelişme düzeyinin tek belirleyicisi değildir. Nitekim kişi başı gelir düzeyi artarken insani gelişme düzeyi düşen ya da en azından değişmeyen ülkelere rastlanmaktadır. Diğer taraftan, insani gelişme düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyi de genellikle birbirine karıştırılan iki unsurdur. Elbette bireysel mutluluk düzeyi ile insani gelişme düzeyi arasında önemli bir bağlantı mevcuttur ancak, kişilerin bireysel mutluluklarını etkileyen çok sayıda genel ve kişiye özel faktör vardır ve bunu ölçmek kolay bir iş değildir. Öte yandan Birleşmiş Milletler (BM), İnsani Gelişme Endeksi (İGE) çerçevesinde, insani gelişmenin tüm aşamalarında insanların, bilgiye ve insanca bir yaşam standardını elde etmek için gerekli olan kaynaklara ulaşmak ve bununla birlikte uzun ve sağlıklı bir hayat sürmek için üç temel olanağa sahip olmaları gerektiği kabul edilmektedir. İnsanların bu temel

olanaklara sahip olmamaları durumunda, diğer pek çok fırsata erişmelerinin de pek mümkün olmadığı altı çizilmektedir. Bu faktörleri kısaca açıklamak gerekirse (Akçiçek, 2015: 5);

- a. **Uzun ve sağlıklı yaşam faktörü:** Uzun ve sağlıklı yaşam faktörü İGE’de doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir. Bir ülkede insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri o ülkede hem yaşam kalitesinin hem de sağlık hizmetlerinin iyi durumda olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.
- b. **Bilginin üretimi ve bilgiye erişim faktörü:** İGE endeksi ölçülürken başlangıçta okur-yazarlık oranını dikkate alınırken, 2010 yılından itibaren ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı insanların eğitim düzeylerinin temel gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Buradaki temel düşünce okur-yazarlığın günümüz dünyasında artık insani gelişme göstergesi olmaktan ziyade, temel bir insani ihtiyaç olduğu ve dünya genelinde okur-yazarlık oranının oldukça yükselmiş olmasıdır. Diğer taraftan İGE, bir ülkede bilgi üretimi ve bilgiye erişim olanaklarını etkileyen temel faktörün bireylerin eğitim düzeyi olduğunu kabul etmektedir.
- c. **Makul standartlarda bir yaşam için gerekli kaynak:** İGE endeksi hesaplanırken başlangıçta kişi başı GSYH göstergesi kullanılmış 2010 yılından itibaren ise Kişi Başı Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) göstergesi baz alınmaya başlanmıştır. Diğer taraftan ülkeler arasındaki fiyat farklarını minimum düzeye indirmek maksadıyla bu gösterge satın alma gücü paritesine göre dikkate alınmaktadır. Sonuç olarak, insani gelişme yaklaşımı, kalkınma sorunlarını yeniden ele alarak, öncelikle insanın geliştirilmesine odaklanmış politikaların üretilmesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, kalkınma anlayışının odak noktasını ekonomik büyüklük göstergelerinden insan merkezli politikalara taşımaktadır.

1.2.4.2. İnsani Gelişme Endeksi’nin (İGE) Özellikleri

İGE, 1990 yılından beri her yıl düzenli olarak, dünyada insani gelişmeyi etkileyen belirli bir faktör üzerine odaklanmak suretiyle UNDP tarafından bir rapor halinde yayınlanmaktadır. UNDP’nin 2015 yılı için yayınlamış olduğu 25. raporun ana temasını “insani gelişmeyi artırmak için çalışmak” oluşturmaktadır. Bu rapor, “çalışma/İş, insan

gelişimini nasıl artırabilir?” sorusuyla başlamakta ve insan hayatının zenginliğine katkıda bulunan tüm ücretsiz bakıcılık, gönüllü çalışmalar ve üretken çalışmalar gibi söz konusu aktiviteleri göz önünde bulundurarak, işin (çalışmanın) daha da ötesine gitmekte ve çalışma (işe) yönelik çok geniş kapsamlı bir bakış açısını ele almaktadır (Human Development Report, 2015: 1).

İGE, üç temel veri setinin bir araya getirilmesi ile hesaplanmaktadır. Bunlar; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarıdır. Sağlık konusunda temel alınan gösterge 1990 yılından beri “doğumda beklenen yaşam süresi” dir. Eğitim için kullanılan gösterge ise başlangıçta “okuma-yazma oranı” iken 2010 yılında değiştirilmiş ve “ortalama okullaşma yılı” ve “beklenen okullaşma yılı” endeksleri kullanılmaya başlanmıştır. Endeks, yine 1990 yılında gelire ilişkin olarak kullanmış olduğu kişi başına GSYH endeksi yerine 2010 yılından bu tarafa “Satın Alma Gücü Paritesine (SGP)” göre hesaplanan kişi başı GSMH göstergesini kullanmaya başlamıştır. Bu veriler dikkate alındığında, endeks insani gelişmeyi, yaşam süresi, bilgiye ulaşım ve yaşam standardı kriterlerine göre ölçmeye çalışmaktadır (Akçiçek, 2015: 6).

Tablo 1.2. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Gösterge Kategorileri

Sosyal Ölçüt			Ekonomik Ölçüt
Sağlık Standardı	Eğitim Standardı		Refah Standardı
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı	Kişi Başına GSMH (SGP \$)
İnsani Gelişme Endeks Değeri			

Kaynak: Akçiçek, 2015: 6

İGE, sağlık, eğitim ve gelir göstergelerinin bir fonksiyonu olarak belirli bir formülle ifade edilmektedir. Bu formül şu şekilde ifade edilmektedir;

$$İGE = f(\text{Doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılı, kişi başına GSMH})$$

Endeks, insani gelişme düzeyini takip her yıl takip ederek her gösterge için farklı maksimum ve minimum değerler tespit etmekte ve belirlenen bu maksimum ve minimum değerler yardımıyla her bir gösterge 0 ile 1 arasında bir değere

dönüştürülmekte ve İGE formülüne bu şekilde elde edilmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş olan formül ise şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\text{İGE} = (\text{Asıl değer} - \text{Minimum değer}) / (\text{Maksimum değer} - \text{Minimum değer})$$

İGE için 2014 yılı minimum ve maksimum gösterge değerleri tablo 1.3'te gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1.3. 2014 Yılı İGE Minimum ve Maksimum Gösterge Değerleri

Veri Seti	Göstergeler	Minimum ve Maksimum Değerler
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20-85
Eğitim	Beklenen Okullaşma Yılı	0-18
	Ortalama Okullaşma Yılı	0-15
Gelir	Kişi Başına GSMH (Satın Alma Gücü Paritesine Göre - \$)	100-75.000

Kaynak: Akçiçek, 2015: 6

Her bir endeks Tablo 1.3'te belirtilen değerler kapsamında oluşturulmakta ve insani gelişme endeksini aynı oranda etkilemektedir. Ülkeler için hesaplanan insani gelişme endeksi bu üç farklı endeksin ortalamasını ifade etmektedir. UNDP, ülkeleri belirlediği İGE değerlerine göre dört gruba ayırmaktadır. Bu gruplar;

- Çok yüksek insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.80 ile 1.00 aralığında bulunan ülkeler).
- Yüksek insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.70 ile 0.80 aralığında bulunan ülkeler).
- Orta insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.55 ile 0.70 aralığında bulunan ülkeler).
- Düşük insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0 ile 0.55 aralığında bulunan ülkeler).

Tablo 1.4'te seçilmiş bazı ülkelere ait insani gelişme endeksi ve bileşenleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1.4. 2014 Yılı Seçilmiş Ülkelere Ait İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri

İGE Sıralaması	İGE Endeksi	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Beklenen Okullaşma Yılı (Yıl)	Ortalanma Okullaşma Yılı (Yıl)	Kişi Başına GSMH (2011 SGP \$)
Çok Yüksek İnsani Gelişme					
1 Norveç	0.944	81.6	17.5	12.6	64,992
2 Avusturalya	0.935	82.4	20.2	13.0	42,261
3 İsviçre	0.930	83.0	15.8	12.8	56,431
4 Danimarka	0.923	80.2	18.7	12.7	44,025
5 Hollanda	0.992	81.6	17.9	11.9	45,435
6 Almanya	0.916	80.9	16.5	13.1	43,919
7 İrlanda	0.916	80.9	18.6	12.2	39,568
8 ABD	0.915	79.1	16.5	12.9	52,947
44 Macaristan	0.828	75.2	15.4	11.6	22,916
45 Bahreyn	0.824	76.6	14.4	9.4	38,599
46 Letonya	0.819	74.2	15.2	11.5	22,281
47 Hırvatistan	0.818	77.3	14.8	11.0	19,409
48 Kuveyt	0.816	74.4	14.7	7.2	83,961
49 Karadağ	0.802	76.2	15.2	11.2	14,558
Yüksek İnsani Gelişme					
50 Belarus	0.798	71.3	15.7	12.0	16,676
51 Rusya	0.798	70.1	14.7	12.0	22,352
52 Umman	0.793	76.8	13.6	8.0	34,858
56 Kazakistan	0.788	69.4	15.0	11.4	20,867
72 Türkiye	0.761	75.3	14.5	7.6	18,677
101 Belize.	0.715	70.0	13.6	10.5	7,614
102 Dominik C.	0.715	73.5	13.1	7.6	11,883
103 Surinam	0.714	71.1	12.7	7.7	15,617
104 Maldivler	0.706	76.8	13.0	5.8	12,328
105 Samoa	0.702	73.4	12.9	10.3	5,327
Orta İnsani Gelişme					
106 Botsvana	0.698	64.5	12.5	8.9	16,646
107 Moldova	0.693	71.6	11.9	11.2	5,223
108 Mısır	0.690	71.1	13.5	6.6	10,512
109 Türkmenistan	0.688	65.6	10.8	9.9	13,066
142 Bangladeş	0.570	71.6	10.0	5.1	3,191
143 Kamboçya	0.555	68.4	10.9	4.4	2,949
144 Sao Tome ve Principe	0.555	66.5	11.3	4.7	2,918
Düşük İnsani Gelişme					
145 Kenya	0.548	61.6	11.0	6.3	2,762
146 Nepal	0.548	69.6	12.4	3.3	2,311
147 Pakistan	0.538	66.2	7.8	4.7	4,866
148 Myanmar	0.536	65.9	8.6	4.1	4,608
185 Çat	0.392	51.6	7.4	1.9	2,085
186 Eritre	0.391	63.7	4.1	3.9	1,130
187 Orta Afrika C.	0.350	50.7	7.2	4.2	581
188 Nijer	0.348	61.4	5.4	1.5	908

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2015: 208-2011

Tablo 1.5. Seçilmiş Ülkelere Ait İnsani Gelişme Endeksi Trendleri, 1990-2014

İGE Sıralaması	İnsani Gelişme Endeksi (İGE)				İGE Sırasındaki Değişim	GSYİH ortalama Yıllık büyüme oranı			
	1990	2000	2010	2014	2009-2014	1990-2000	2000-2010	2010-2014	1990-2014
ÇYİG									
1 Norveç	0.849	0.917	0.940	0.944	0	0.77	0.25	0.11	0.44
2 Avusturalya	0.865	0.898	0.927	0.935	0	0.36	0.33	0.20	0.32
3 İsviçre	0.931	0.888	0.924	0.930	0	0.67	0.40	0.14	0.47
8 ABD	0.859	0.883	0.909	0.915	-3	0.28	0.28	0.18	0.26
46 Letonya	0.692	0.727	0.811	0.819	-5	0.49	1.09	0.25	0.70
47 Hırvatistan	0.670	0.749	0.807	0.818	-1	1.12	0.75	0.32	0.83
48 Kuveyt	0.715	0.804	0.809	0.816	-3	1.18	0.06	0.23	0.55
49 Karadağ	..	..	0.792	0.802	1	..	..	0.32	..
YİG									
50 Belarus	..	0.683	0.786	0.798	4	..	1.41	0.39	..
51 Rusya	0.729	0.717	0.783	0.798	8	-0.17	0.88	0.47	0.38
52 Umman	..	..	0.795	0.793	-4	..	..	-0.06	..
56 Kazakistan	0.690	0.679	0.766	0.788	6	-0.15	1.20	0.73	0.56
72 Türkiye	0.576	0.653	0.738	0.761	16	1.26	1.23	0.79	1.17
103 Surinam	..	..	0.707	0.714	-5	..	..	0.24	..
104 Maldivler	..	0.603	0.683	0.706	2	..	1.25	0.86	..
105 Samoa	0.621	0.649	0.696	0.702	-3	0.45	0.70	0.21	0.52
OİG									
106 Botswana	0.584	0.561	0.681	0.698	1	-0.41	1.96	0.61	0.74
107 Moldova	0.652	0.597	0.672	0.693	2	-0.87	1.19	0.78	0.26
108 Mısır	0.546	0.622	0.681	0.690	-3	1.31	0.90	0.33	0.98
142 Bangladeş	0.386	0.468	0.546	0.570	0	1.94	1.57	1.07	1.64
143 Kamboçya	0.364	0.419	0.536	0.555	1	1.40	2.50	0.87	1.77
144 Sao Tome ve Principe	0.455	0.491	0.544	0.555	-2	0.76	1.02	0.52	0.83
DİG									
145 Kenya	0.473	0.447	0.529	0.548	0	-0.58	1.70	0.92	0.62
146 Nepal	0.384	0.451	0.531	0.548	3	1.62	1.64	0.78	1.49
147 Pakistan	0.399	0.444	0.522	0.538	0	1.07	1.62	0.79	1.25
148 Myanmar	0.352	0.425	0.520	0.536	1	1.90	2.03	0.72	1.76
185 Çat	..	0.332	0.371	0.392	1	..	1.12	1.37	..
186 Eritre	..	..	0.381	0.391	-5	..	..	0.62	..
187 Orta Afrika C.	0.314	0.310	0.362	0.350	0	-0.14	1.58	-0.84	0.45
188 Nijer	0.214	0.257	0.326	0.348	0	1.85	2.40	1.69	2.05

Not: ÇYİG (Çok Yüksek İnsani Gelişme), YİG (Yüksek İnsani Gelişme), OİG (Orta İnsani Gelişme) ve DİG (Düşük İnsani Gelişme).

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2015: 212-215

1.3. BÜYÜME TEORİLERİNDE VE UYGULAMADA BEŞERİ SERMAYE-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dünyadaki bazı ülkelerin neden çok zengin, bazı ülkelerin neden çok fakir oldukları sorusu, yüzyıllardır iktisatçıların en çok üzerinde durdukları ve sorguladıkları konuların başında gelmektedir. Bu sebeple ekonomik büyüme olgusu çok uzun süredir gerek iktisatçıların ve gerekse politika yapımcılarının gündemlerini sürekli işgal eden önemli tartışma konularından birisi olagelmıştır. Merkantilistlerle birlikte başlayan bu tartışma, günümüze gelinceye kadar birçok iktisadi düşünce sistemi tarafından inceleme konusu yapılmış, farklı büyüme kaynaklarından hareketle konuya tatmin edici açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır.

Bugün bakıldığında emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci şeklinde tanımlanan klasik üretim faktörlerinin ülkeler arasında bulunan gelişme farklılıklarını açıklamakta yetersiz kaldıkları görülmektedir. Keza teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı üzerine inşa edilen Neo-Klasik büyüme yaklaşımının da bu farklılıkları açıklamada beklenen sonuçları vermediğine şahit olunmuştur. Bütün bu gelişmeler yeni büyüme modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İçsel büyüme modelleri olarak ifade edilen bu yeni büyüme modelleri, Neo-Klasik büyüme yaklaşımının büyüme sürecinde fiziki sermayeye verdiği önemi yetersiz bulmakta ve uzun dönem büyüme süreci açısından önemli olan asıl unsurun beşeri sermaye olduğunu ifade etmektedir. İçsel büyüme modelleri, ilerleyen kısımlarda daha da ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağımız, bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin tıpkı emek ve sermaye faktörlerinde olduğu gibi büyüme modellerinde içselleştirildiği büyüme modelleridir. Ekonomik büyüme içsel büyüme modellerinde beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) gibi faktörler üzerinde açıklanmaya çalışılmaktadır.

Özellikle içsel büyüme modelleriyle birlikte bilginin ve nitelikli işgücünün ekonomik hayattaki öneminin artmaya başlaması, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik olarak yapılan teorik ve ampirik çalışmalar da hız kazanmasına neden olmuştur. Yapılan çalışmaların sonucu beşeri sermaye unsurunun ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinde birisi olduğunu göstermektedir.

1.3.1 Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi

Beşeri sermaye kavramı iktisat biliminin doğuşuyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Beşeri sermaye ile ilgili ilk çalışmalar Smith, Marshall ve Mill tarafından yapılmış olsa da insan faktörünün sermaye unsuru olduğuna dair görüşler II. Dünya savaşından sonra teorik bir bütünlük kazanmaya başlamıştır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60). 1960’lı yıllarda Schultz, Denison ve Becker gibi iktisatçılar Smith’in görüşlerinden hareketle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi üzerine yapmış oldukları çalışmalarla, eğitimin, işgücünün beşeri özelliklerini artırdığı ve bu yolla milli gelirin artmasına önemli katkılar sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda beşeri sermaye unsuru Neo-Klasik büyüme teorisi çerçevesinde kalkınma ekonomisi literatüründe yerini almıştır (Koç, 2013: 244).

Bilgi, eğitim ve teknoloji gibi unsurların ekonomik büyüme sürecinde önem kazandığı günümüz toplumlarında, beşeri sermayenin önemi hızla artmış, Schumpeter’in “yaratıcı girişimci” ve Arrow’un “yaparak öğrenme” modelleriyle birlikte ise beşeri sermaye içselleştirilerek makroekonomik analizlerde kullanılmaya başlanmıştır. 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde ise içsel büyüme teorileri çerçevesinde artık beşeri sermayenin önemi iyice anlaşılmaya başlanmış ve ekonomik büyümenin lokomotifleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Koç, 2013: 245).

1.3.1.1. Klasik Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi

İktisadi hayatın başlamasıyla birlikte hiç şüphesiz insan unsuru ülkelerin zenginliğinin en önemli parçası olmuştur. Fransa’da Fizyokratlarla birlikte başlayan iktisadi sistem, İngiltere’de Adam Smith ve onun ortaya koyduğu “Klasik Sistem” ile bir bilim hüviyetini kazanmıştır. Adam Smith’ e gelinceye kadar iktisadi hayata ilişkin yazılanların hemen hemen tamamı bir milletin zenginlik, güç ve refahını artırabilmesi için insan unsurundan daha fazla yararlanılması gerektiği üzerinedir. Örneğin; ortaçağ filozoflarından olan Hales’e göre eğitimin amacı, “bilgili insan” arzını artırmaktır. William Petty ise, bir ülkenin büyüklüğünün ve zenginliğinin, askeri güç ve zaferler ile değil, sanayi ve sanat alanlarında çalışabilecek niteliklere sahip insan sayısı ile ölçülebileceğini ifade etmektedir. Petty; emek, sermaye ve doğal kaynakların ekonomik gelişmedeki önemini ortaya koymak adına yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, emeğin,

doğal kaynaklar ve birikmiş sermayeye oranla ekonomik gelişmeye daha fazla katkı sağladığını hesaplamıştır (Doğan ve Şanlı, 2003: 174-175).

İktisat biliminin, Adam Smith'in 1776 yılında yayınlamış olduğu "Yaratılışın Sorgulanması ve Ulusların Zenginliğinin Nedenleri (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)" adlı eseriyle birlikte bir bilim dalı haline dönüştüğü kabul edilmektedir. Klasik iktisadi akımın doğmasına öncülük eden ve iktisat biliminin kurucuları arasında gösterilen Adam Smith'e göre; milletlerin zenginliğinin asıl kaynağı topraktan ziyade sahip oluna emek miktarıdır. Emek Smith'e göre "ülkelerin zenginliğini (servetlerini) artıran sermayedir" (Yaylalı ve Lebe, 2011: 29). Smith'e göre emek, üretimde artan verimlere tabidir. Piyasalarda maksimum kar amacıyla hareket eden firmaların tasarrufları ve yatırımları ile oluşan sermaye birikimi, işbölümüne, uzmanlaşmaya ve bunula birlikte ortaya çıkacak teknik gelişmelere neden olacaktır. Piyasaların zamanla genişlemesi ve piyasalarda işbölümü ve uzmanlaşmanın artması içsel ve dışsal birtakım ekonomik avantajların ortaya çıkmasına ve böylelikle de emekte azalan verimlerin değil artan verimlerin yaşanmasına neden olacaktır.

Smith, eğitimin beşeri sermayenin oluşum sürecindeki önemi üzerinde durmuş, bir ülkedeki bireylerin kullanılabilir ve kazanılmış faydalı yeteneklerini o ülkenin sabit sermayesinin bir parçası olarak kabul etmiştir. Bireysel yeteneklerin geliştirilmesinin bir maliyeti olduğuna dikkat çeken Smith, bu maliyetin bireye yapılan eğitim harcamalarıyla özdeş olduğunu ve bu harcamalar sonucunda elde edilen şeyin ise sermaye birikimi olduğunu ifade etmektedir. Ücret farklılıklarının emeğin niteliksel özelliklerinden kaynaklandığına dikkat çeken Smith, ülkeler arasındaki medeniyet ve gelişme farklılıklarının en önemli nedenlerinden birisinin de ülkeler arasındaki niteliksel emek farklılıkları olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde eğitim seviyesi ile elde edilen gelir arasında doğrusal bir ilişki olduğuna dikkat çeken Smith, bir ülkenin üretim ve gelir büyüklüğünün; i) Sermaye birikiminin ve üretken faaliyetlerde çalışan insan sayısına ve ii) İktisadi etkinliğin ve emek verimliliğinin artırılmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (Yumuşak, 2000: 8-9).

Smith'in milletlerin zenginliğinin ana kaynağını işbölümüne dayalı emek faktörüyle açıklamaya çalışması, Klasik dönemde beşeri unsurun sermaye faktörü olarak kabul edilmesi sürecinde atılan ilk önemli adım olarak kabul edilmektedir. Smith,

ortaya çıkan verimlilik artışını, işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde bireyin yeteneklerinin, yaratıcılığının, ustalığının ve muhakeme yeteneğinin gelişmesine bağlasa da, beşeri sermaye ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi açıklayamamıştır (Kuyubaşı, 2009: 13).

Adam Smith'in 1776 yılında "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinin yayınlanmasıyla birlikte başlayan Klasik okul, 1873 yılında J.S. Mill'in ölümüne kadar geçen sürede iktisadi hayata egemen olmuş bir düşüncedir. Bu süre zarfında Adam Smith gibi birçok iktisatçı/düşünür farklı yönlerden eğitimin önemini vurgulayan görüşler ortaya koymuşlardır. Thomas Robert Malthus, gıda maddeleri tüketimi ile nüfus artışı arasında bir ilişki kurarak, 1789 yılında, nüfusbilimi için çok önemli kurallara imza atan çalışması, "Nüfus Artışı Hakkında Araştırma" yı yayımlamıştır. Malthus bu çalışmasını daha sonra tekrar gözden geçirip 1803 yılında yeniden yayımlamıştır. Malthus çalışmasında; uygun şartlarda nüfus artışının, besin maddelerinin artışından daha hızlı bir oranda artacağını ve böylece belirli bir zaman sonra kişi başına düşen besin miktarının azalacağını ifade etmektedir. Bir başka deyişle, uygun şartlarda herhangi bir kısıtlayıcı faktör (salgın vb.) yoksa nüfusun geometrik bir dizi şeklinde (2, 4, 8, 16, 32, 64, ...) artacağını, buna karşılık besin maddeleri arzının aritmetik bir biçimde (1, 2, 3, 4, 5, 6, ...) artacağını ifade etmektedir. Doğada aradaki bu fark, popülasyonda bazı bireylerin ölümlerine neden olur ve bu şekilde doğal bir denge sağlanmış olur (Malthus, 1872: 6).

Malthus'a göre, ekonomik gelişmenin dört ana kaynağı vardır. Bunlar; nüfus artışı, tasarruf birikimi, toprağın verimliliği ve teknolojik yeniliktir. Malthus bu faktörler arasından nüfus artışını, talep artışına neden olması açısından büyümenin en önemli unsuru olarak kabul etmektedir. Diğer taraftan eğitim sorunlarının toplumsal huzursuzluklara neden olacağını ve bununda büyüme üzerinde olumsuzluklar yaratacağını ifade eden Malthus, eğitimin hem nüfus artışını kontrol altında tutmak hem de fakir sınıfları yanlış bir takım inançlardan kurtarmak açısından gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Bireyin kendi niteliksel özelliklerini yükseltmesinin başkalarının da niteliksel özelliklerini yükseltmelerine katkı sağlayacağını belirten Malthus, eğitimin aynı zamanda pozitif dışsallıklara sebebiyet vereceğini ve bu yolla da ekonomik gelişmeye katkı sağlayacağını ifade etmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003: 178).

Bir başka Klasik İktisatçı olan Nassau W. Senior ise eğitime önemli ölçüde ilgi göstermiş, eğitimin bireylere gelecekteki tüketim düzeylerinin artması için bu günkü tüketimlerinin bir kısmından vazgeçmeleri gerektiğini, diğer bir deyişle tasarruf birikimini öğretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Senior, eğitimin insan ihtiyaçlarının hem kalitesini hem de verimliliği artırdığına dikkat çekmeye çalışmış ve 1800’lü yılların ortalarında fikirleri büyük oranda ilgi görmüştür (Doğan ve Şanlı, 2003: 179).

Klasik İktisatçılar arasında büyüme kuramına katkı yapan en önemli iktisatçılardan birisi de David Ricardo olmuştur. Ricardo, teknolojik gelişme ile verimlilik düzeyi arasındaki ilişkiyi, “Politik İktisadın İlkeleri” adlı kitabında açıklamaya çalışmış ve Adam Smith’in aksine üretim artışına neden olan unsurlarla değil, bu unsurların üretimden aldıkları paylarla ilgilenmeye çalışmıştır. İngiltere’de sanayi devrimiyle birlikte tasarrufların ve sermaye birikiminin hızla artmaya başlaması ve sanayi alanında yaşanan teknik ilerlemeler, sanayi üretimini ve bu alandaki istihdamı artırırken aynı zamanda artan verilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun tarım kesimi için geçerli olmadığını, tarım kesiminde düşük verimlilik ve düşük ücret düzeyi nedeniyle azalan verimlerin geçerli olacağını ve uzun dönemde ekonominin tümünde azalan verilerin yaşanacağını düşünen Ricardo, eninde sonunda ekonomide yaşanan büyüme sürecinin duracağı şeklinde oldukça karamsar bir düşünce yapısı geliştirmiştir (Üzümcü, 2012: 103).

John R. McCulloch ise; eğitim seviyesinde meydana gelecek artışların toplumsal huzursuzlukların giderilmesi konusunda Smith ve Malthus kadar iyimser değildir. McCulloch, mesleki eğitim ile daha fazla ilgilenmiş ve daha iyi bir eğitim sisteminin oluşturulması için buna devletin öncülük etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim için gerekli sermaye yatırımlarının yapılması gerektiğini ifade eden McCulloch, eğitimin sadece ahlaki boyutuyla değil, eğitimle verimlilik arasındaki ilişki üzerinde de durmaya çalışmıştır (Doğan ve Şanlı, 2003: 179).

Bu dönemin diğer önemli isimlerinden bir diğeri ise Johann Heinrich Von Thünen’dir. Thünen, insanlara uygulanan sermaye kavramının, onların özgürlüklerini ve onurlarını zedelediğini bilakis onların değerini yükselttiğini ifade etmektedir. Son olarak Irwing Fisher ise oldukça soyut olan sermaye teorisinde, sermayenin beşeri unsurunu incelemiş, beşeri sermayeyi geniş bir anlamda tanımlamasına rağmen sermaye

kavramının insanlara uygulanmasının uygun olmadığı düşüncesini benimsemiştir (Schultz, 1971, s. 27).

1.3.1.2. Neo-Klasik Büyüme Modelinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi

Büyüme teorilerinin genel olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının nedenlerini açıklamaya odaklandığını daha önceki açıklamalarımızda ifade etmiştik. Özellikle II. Dünya savaşından sonraki yıllarda bu gelişim farklılıkları daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Gerek Klasik dönem ve gerekse Klasik öncesi döneme bakıldığında insana yapılan yatırımların, ekonomik gelişim sürecinin önemli bir unsuru olduğu, yapılan çeşitli çalışmalarda vurgulanmış olmasına rağmen, beşeri sermaye gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri teorik açılarından ele alınmamıştır.

Ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının daha belirgin hale gelmeye başlaması bu konuda yeni bir takım çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Neo-Klasik büyüme modeli çerçevesinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla yapılan çalışmalar üzerinden temellendirilmeye çalışılmıştır. Neo-Klasik büyüme modelinin asıl çıkış noktasını, tam istihdam hedefine ulaşma noktasında gerekli olan dinamik şartlar oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle teori, Keynes'in Klasik düşünceye getirdiği eleştirilerin dinamik analizidir (Yülek, 1997: 89).

Neo-Klasik düşüncenin ilk ve en önemli temsilcilerinden birisi Alfred Marshall'dır. Marshall; Matematiksel ve soyut olarak düşünüldüğünde, insanların bir sermaye unsuru olarak sayılması fikrine tamamen karşı çıkılamayacağını ancak, pratik analizlerde insanların bir sermaye unsuru olarak kabul edilmesinin de yanlış olacağını ifade etmektedir. Marshall'a göre insanlar diğer üretim faktörleri gibi alışverişe konu edilmemelidirler. Marshall'ın ortaya koymuş olduğu bu düşünce, belirli bir süre beşeri sermaye kavramının gelişmesine engel olsa da Marshall'dan sonra Neo-Klasik büyüme yaklaşımı 1950'lerden sonra değişime uğramaya başlamıştır. 1980'lerin sonlarına kadar büyüme literatürüne egemen olan Neo-Klasik düşünce Solow (1956) tarafından geliştirilen ve azalan verimler gibi önemli temel varsayımları olan Cobb-Douglas üretim

fonksiyonuyla yeni bir evre kazanmıştır (Kar ve Ağır, 2006: 53). Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme ekonomik büyümeyi belirleyen dışsal değişkenler olarak kabul edilmiştir.

Solow'un ortaya koymuş olduğu model, teknolojik gelişmenin dışsal bir değişken olduğu varsayıldığında, ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir (Taban ve Kar, 2006: 160);

$$Y = f(K, L) = AK^\alpha L^{1-\alpha} \quad (1.1)$$

Bu fonksiyonda Y çıktı düzeyini, K sermaye miktarını, L emek miktarını ve A ise teknolojiyi göstermektedir. Fonksiyonda $1 > \alpha > 0$ 'dır. Üretimde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı örneğin, fonksiyonda emek ve sermayenin iki kat artması durumunda üretiminde iki kat artacağı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle durağan durum (steady-state) sonuçlarına ulaşıldığında, ekonomik büyümenin nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme hızı tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak bu iki değişken modelde dışsal olarak kabul edilmiştir.

Solow tarafından geliştirilmiş olan bu teoremin iki temel öngörüsü bulunmaktadır. Bunlar; i) Modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye, emek ve kişi başına gelir değerleri birbirleriyle doğru orantılıdır. Örneğin; göreceli olarak daha fazla tasarruf yapan bir ülke daha az tasarruf yapan ülkeye göre durağan durumda sermaye yoğun ve daha zengin olacaktır. Bununla birlikte tasarruf oranındaki artış durağan durumda ekonomik büyüme hızına etki etmeyecektir. Model azalan verimlerle ifade edildiğinden, model durağan duruma geldiğinde ekonomik büyümeyi belirleyen unsurlar teknolojiadaki değişme ve nüfus artış hızı olacaktır. Ancak bu iki unsur modelde dışsal olarak belirlenmiştir. ii) Teoremin ikinci öngörüsü ise, uzun dönemde ülkelerin kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yaklaşacağı ve dolayısıyla ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının kendiliğinden ortadan kalkacağı şeklindedir. Bu öngörüye “yakınsama hipotezi” ve geliştirmekte olan ülkelerin zamanla gelişmiş ülkeleri yakalamaları da “yakalama süreci” olarak ifade edilmektedir (Kar ve Ağır, 2006: 53). Sonuçta, yakalama hipotezi fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyeceğini ve onları eninde sonunda yakalayacaklarını öngörmektedir. Ancak yapılan ampirik çalışmalar ve gözlemler bu öngörüyü destekler nitelikte değildir. Çalışma ve gözlemler gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının zamanla

kaplanmadığını bilakis iyice açıldığını göstermektedir. Buradan hareketle Neo-Klasik büyüme modelinin ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarını yeterince açıklayamadığını söyleyebiliriz (Taban ve Kar, 2006: 161).

Neo-Klasik düşünceye dayanan beşeri sermaye yaklaşımlarıyla birlikte, beşeri sermayenin ekonomik gelişme sürecinde en az fiziki sermaye kadar önemli bir faktör olduğu iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Ancak beşeri sermayenin sadece bir üretim faktörü olarak kabul edilmesi ve kalkınma tartışmaları içerisine dâhil edilmemesi bu teorilerin bir eksikliği olarak görülmektedir. Bu eksikliğin giderilmesi ve beşeri sermaye teorisine sistematik bir bütünlük kazandırılabilmesi amacıyla özellikle 1980’li yıllardan sonra içsel büyüme teorilerine dayanan içsel büyüme teorileri geliştirilmeye başlanmıştır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 31)

1.3.1.3. Schultz ve Beşeri Sermaye Teorisi (Schultz Modeli)

Günümüze gelinceye kadar birçok iktisatçı, fikirleriyle beşeri sermaye konusuna önemli katkılarda bulunmuşlardır. Fakat beşeri sermaye kavramının teorik çatısı ilk defa T.W.Schultz (1961) tarafından kurulmuştur. Schultz, 1961’de yayımlanmış olduğu “Beşeri sermaye yatırımları (Investment in human capital)” isimli çalışmasında beşeri sermayeyi, Klasik görüşteki emek gücü kavramının aksine, bir çeşit mülkiyet olarak nitelemekte ve bireyin kapasitesini, tüm diğer servet biçimlerinden daha önemli bir kavram haline getirmektedir (Schultz, 1961: 2).

Schultz’a göre beşeri sermaye yatırımları, verimliliği ve dolayısıyla da üretimi artıran önemli yatırımlardır. Beşeri sermaye, diğer üretim faktörlerine nazaran üretimin daha hızlı ve daha yüksek oranlarda artmasına neden olmaktadır. Schultz, gelişmiş ülkelerin göstermiş oldukları yüksek büyüme performanslarını, beşeri sermayeye yapmış oldukları yatırımlara bağlamakta ve bu durumun beşeri sermayenin üretimdeki öneminin kanıtı olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik büyümede ortaya çıkan ve diğer girdilerdeki değişim ile açıklanamayan bu ilave değişmeyi “artık faktöre” dayandıran Schultz, “artık faktör ”ün en önemli açıklayıcısının da beşeri sermaye olduğunu ileri sürmüş ve modern beşeri sermaye teorisinin temellerini oluşturmuştur (Gökçen, 2006: 26).

Neo-Klasik düşüncenin varsayımları üzerine kurgulanan beşeri sermaye teorisinin üç temel varsayımı vardır. Bu varsayımlar;

- a. Bir ülkenin bol olarak sahip olduğu üretim faktörünün beşeri sermaye faktörler olması,
- b. Beşeri sermaye unsurunun neredeyse tamamen sınırsız bir büyüme potansiyeline sahip olması,
- c. Doğal kaynaklar ve fiziki sermayenin yetersiz kaldığı durumlarda dahi beşeri sermayenin üretimi dolayısıyla ekonomik büyümeyi maksimize edebilmesidir.

Beşeri sermaye teorisi bu varsayımlar çerçevesinde diğer üretim faktörlerinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerini inkâr etmeden, üretim artışı üzerinde diğer faktörlere nazaran daha etkin olan beşeri sermayenin yaratılması sürecinde eğitimin diğer unsurlara göre daha önemli olduğunu savunmaktadır. Schultz, eğitimin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini hesaplamak amacıyla, üretimin emek ve sermaye faktörleri tarafından belirlendiği üretim fonksiyonundan hareketle literatüre “Schultz Tipi Üretim Fonksiyonu” olarak geçen üretim fonksiyonu geliştirmiştir. Schultz, üretim fonksiyonunda yer alan sermaye faktörünü fiziki sermaye ve beşeri sermaye şeklinde ikiye ayırmış ve beşeri sermayeyi üretim fonksiyonuna eğitim yatırımı olarak sokmuştur. Eğitim yatırımlarını ilk, orta ve yüksek eğitime yapılan yatırımlar şeklinde ayırıştırarak modele dahil eden Schultz, bu şekilde farklı eğitim düzeylerine göre eğitime yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır (Gümüş, 2004: 64-65).

Bu modelle Schultz, ABD ekonomisi üzerine yapmış olduğu araştırmada; eğitim için yapılan yatırımlarının getiri oranlarını, farklı eğitim düzeyleri için hesaplamaya çalışmış ve 18 ile 64 yaşları arasında ABD’de erkek çalışanların gelirlerinin eğitim düzeylerine göre değiştiğini öne sürmüştür. 1930 yılı verilerine göre; dört ya da daha uzun yıl yükseköğrenim görmüş 18-64 yaşındaki erkeklerin hayatı boyunca elde ettiği gelirin, orta öğrenim görmüş olanların hayatı boyunca kazandığı gelirden ortalama olarak 39.000 \$ daha fazla olduğunu bulmuştur (Gökçen, 2006: 28).

Ekonomik kalkınmada, eğitimin önemini ortaya koymaya yönelik olarak ABD ekonomisi üzerine yapmış olduğu çalışmalarda Schultz, üç farklı oran üzerinden hareket etmiştir. Bu oranlar;

- a. Toplam işgücüne oranla eğitime giden beşeri çabaların miktarını gösteren bir “eğitim-İşgücü” oranı.
- b. Eğitim için yapılan harcamaların, tüketici geliri ile bağlantısını kuran bir “eğitim-gelir” oranı.
- c. Eğitim için ayrılan kaynaklarla fiziki sermaye için ayrılan kaynaklar arasındaki ilişkiyi gösteren bir “eğitim-yatırım” oranı.

Schultz araştırmalarında, bu üç oran açısından da neredeyse aynı sonuçlara ulaşmıştır. 1900-1956 dönem aralığı için ABD ekonomisi üzerine yapmış olduğu çalışmalarda Schult, eğitime ayrılan kaynakların, dolar olarak tüketici gelirine oranı, dolar olarak gayrisafi fiziki sermaye birikimine oranı ve emek girdisi olarak istihdam edilen işgücüne oranı açılarından üç buçuk kat yükseldiğini tespit etmiştir. Araştırma sonuçları; kişi başına reel gelirdeki %1’lik artışın eğitime yapılan kaynak tahsisinde %3,5’lik bir artışa neden olduğunu ve eğitimin oluşturduğu sermaye stokunun fiziki sermaye stokundan daha fazla arttığını göstermiştir (Doğan ve Şanlı, 2003: 185).

Neo-Klasik düşünceye dayalı olarak Schultz tarafından ortaya konulan “Beşeri Sermaye Teorisi” nin kalkınma literatürüne en önemli katkısı, ekonomik büyümenin “artık” kısmına tatminkâr bir açıklama getirmiş olmasıdır. Bu şekilde beşeri sermaye artışlarının da fiziki sermaye artışları kadar ve bazen daha fazla oranda ekonomik büyümeyi etkilediği ve beşeri kaynakların aynı zamanda bir sermaye unsuru olduğu fikri iktisatçılar arasında daha fazla kabul görmeye başlamış ve kalkınma literatüründeki yerini almıştır (Gümüş, 2004: 66).

1.3.1.4. İçsel Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye – Ekonomik Büyüme İlişkisi

İktisadi büyüme üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar, ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklılıklarını açıklayabilecek olan “kayıp ögenin” bulunmasına odaklanmış bulunmaktadır. Neo-Klasik büyüme modelinin özelde Solow modelinin, ülkeler arasında var olan gelişmişlik farklarını açıklama konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir (Kar ve Ağır, 2006: 54). Özellikle modelde, teknolojik gelişmelerin dışsal (nasıl ortaya çıktığı modelde açıklanmayan) olarak kabul edilmiş olması nedeniyle büyümenin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili tatminkâr açıklamaların yapılamamış olması, büyüme ve büyümeyi etkileyen politikaların neler olduğunu açıklamaya yönelik

yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. 1980’li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan ve öncülüğünü ABD’li iktisatçı Paul Romer (1986) ve Yeni Klasik Okulun kurucusu Robert Lucas’ın (1988) yaptığı bu yeni yaklaşım “İçsel Büyüme Teorisi” olarak adlandırılmaktadır (Romer, 1986: 1002). Lucas, Solow modelinin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme sorunlarından ziyade ABD ekonomisinin ekonomik büyüme durumunu açıklamaya odaklandığını ve bu nedenle de bir büyüme modeli olmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir (Lucas, 1998: 7).

Neo-Klasik büyüme teorileri ile içsel büyüme teorileri arasında temel bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan birincisi, sermayenin getirisi üzerine kabul edilen varsayımlardır. Neo-Klasik büyüme modelleri sermayenin azalan getiriye tabi olduğunu kabul ederlerken, içsel büyüme modelleri beşeri sermayeyi de içine alan sermayenin üretimde artan getiriye tabi olabileceğini ve artan getiriden dolayı büyümenin uzun dönemde de devam edebileceğini kabul etmektedirler. Dolayısıyla içsel büyüme modellerinde, Neo-Klasik teoride ileri sürülen “Durgun durum büyüme” durumu söz konusu değildir. İkinci temel farklılık ise, Neo-Klasik büyüme teorilerinde dışsal bir değişken olarak kabul edilen teknolojinin, içsel büyüme teorilerinde içselleştirilmesidir (Sala-i Martin, 1990: 12-13 ve Shaw, 1992: 614). Bu temel farklılıkların yanında içsel büyüme teorilerinde ekonomik büyümenin içsel ekonomik temellerinin olduğu ifade edilmektedir. İçsel büyüme teorilerinde, Solow’un “Yakınsama Hipotezi” olarak bilinen, uzun dönemde ülkelerin kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yaklaşacağı ve dolayısıyla ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının kendiliğinden ortadan kalkacağı şeklindeki hipotezine karşı çıkmaktadır. Neo-Klasik düşüncenin aksine, az gelişmiş ülkelerin gerekli önlemleri almamaları durumunda gelişmiş ülkelerle olan gelişmişlik farklarının zamanla artacağı ileri sürülmektedir (Barro, 1998: 32).

Öncülüğünü Paul M. Romer ve Robert E. Lucas’ın yaptığı içsel büyüme teorisini savunan ve teoriye önemli katkılarda bulunan diğer iktisatçılar, yapmış oldukları çalışmalarda büyümenin farklı yönlerini ön plana çıkardıklarından dolayı bu anlamda aslında tek bir teorik yaklaşımdan bahsetmek güçtür. Her ne kadar büyümenin farklı yönleri üzerinde durulsa da bu farklı çalışmaların en önemli ortak noktalarından birisi, büyümenin uzun dönemde içsel olarak belirlenmesi düşüncesidir (Yaylalı ve Lebe, 2011: 32). Ekonomik büyümeyi, piyasa kuralları çerçevesinde faaliyet gösteren

ekonomik birimlerin içsel olarak belirlediği varsayımından hareket eden içsel büyüme teorisinde, büyümenin lokomotifi olarak tanımlanan faktörler temelde üç gruba ayrılmaktadır (Ehrlich, 1990: 3-4);

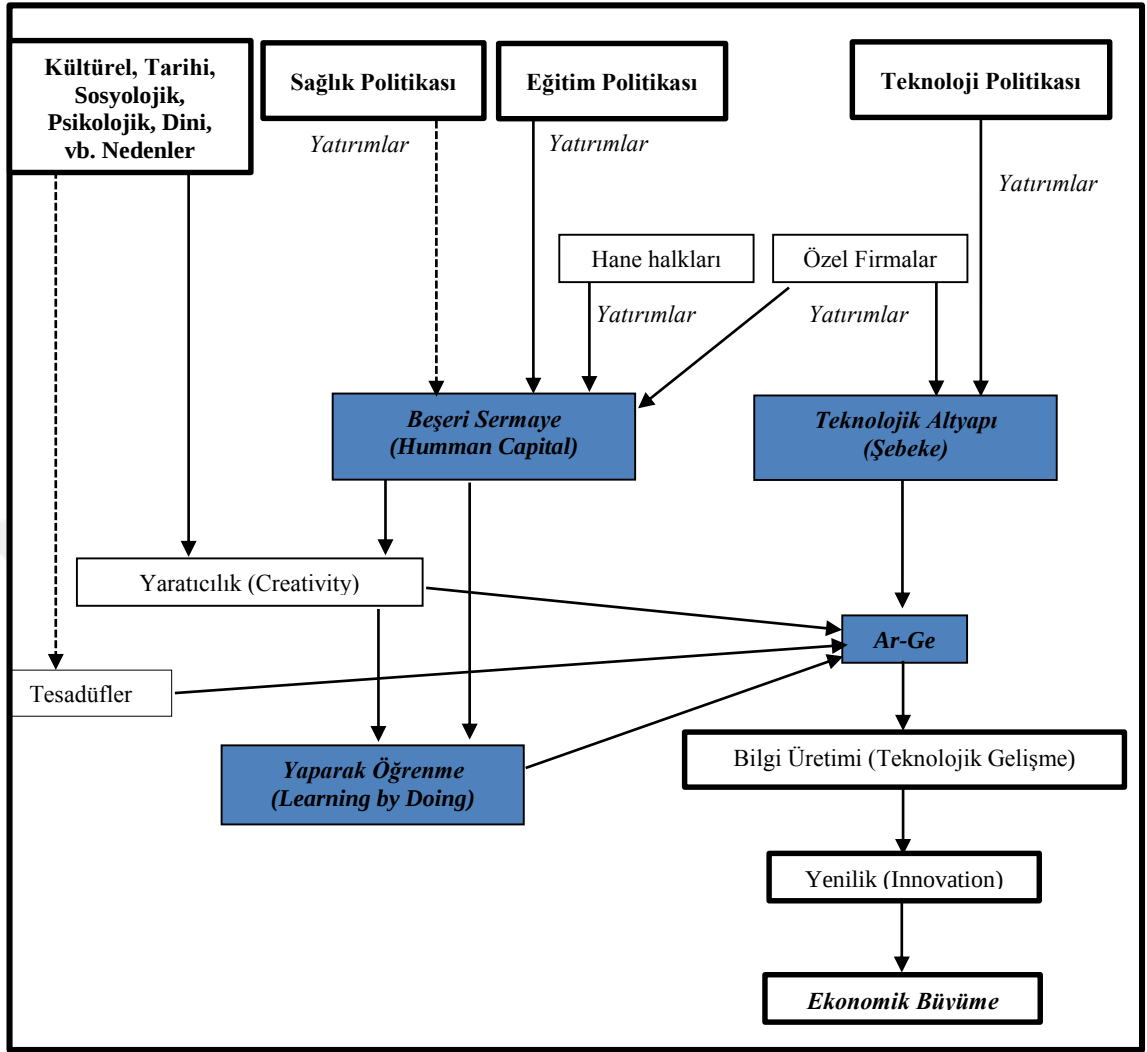
- a. Ekonomik büyümeyi, nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimi üzerinden açıklamaya çalışanlar,
- b. Teknolojik gelişmeleri, piyasa güçleri tarafından yönlendirilen girişimci kararlarına bağlayanlar,
- c. Ekonomik büyüme sürecinde kamunun rolünü ön plana çıkarıp ve bu rolü büyümenin bağımsız katalizörü olarak gören çalışmalar.

İlk kısım yani büyüme sürecinde nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini ön plana çıkaran iktisatçıların başında Gary Becker gelmektedir. Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig bu görüşe katkı yapan diğer iktisatçılardandır. İkinci kısım yani büyüme sürecinde teknolojik gelişmeleri ön plana çıkaran görüşün en önemli temsilcisi ise Paul Romer olmuştur. Üçüncü kısım yani büyüme sürecinde kamunun rolünü ön plana çıkaranların başında ise Robert Barro, Robert King, Sergio Rebelo, Dale Jorgenson ve Kim-Young Yun gibi iktisatçılar gelmektedir.

Yani diğer bir deyişle içsel büyüme modellerinin ortaya çıkış aşamasında, teknolojik bilgi birikimi konusunda birbirleriyle ilişkili şu noktalar üzerinde yoğun bir şekilde durulduğu görülmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 215);

- a. Bilgi, kısmen ya da bazen tamamen “gizli bir kamusal mal” niteliğindedir. Diğer bir ifadeyle, bilginin kullanımı açısından tüketiciler arasında bir rekabet ve dışlanma söz konusu değildir
- b. Teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan bilgiden diğer ekonomik birimlerin ne ölçüde yararlanabildikleri oldukça önemlidir
- c. Teknolojik gelişmelerin dışsallıklara neden olması, özel kesimin bilgi üretimine yönelmemelerine neden olabilmekte, bu durum ise piyasa aksaklıklarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir
- d. Teknolojik gelişmeler ya da bilgi üretimi ile fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir bağlantı bulunmaktadır.

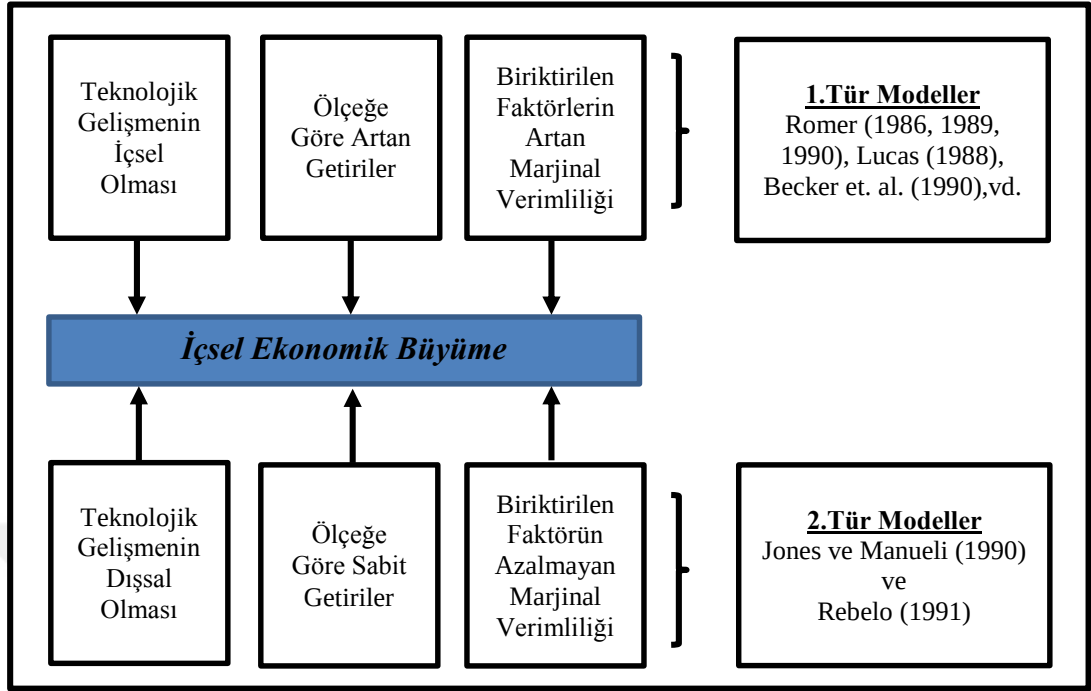
İçsel büyüme modellerinde kendi kendini besleyen (İçsel) veya sürdürülebilir büyüme sürecini ve büyümenin belirleyicilerini Şekil 1.3'teki gibi özetleyebiliriz.

Kaynak: Kibritçioğlu, 1998: 217

Şekil 1.2. Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

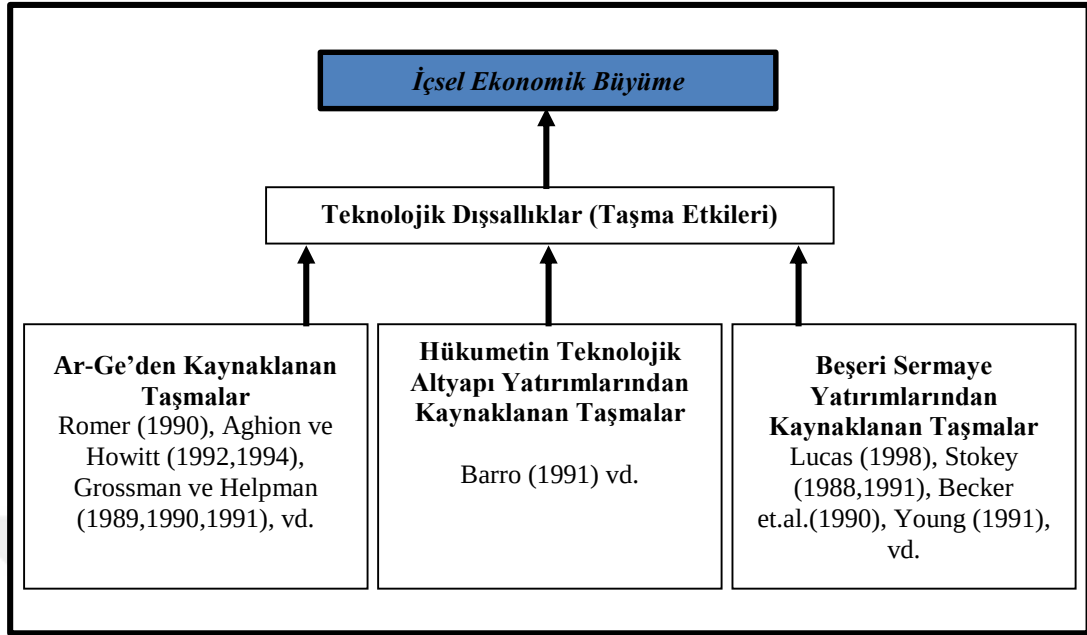
İçsel büyüme modellerinde, reel hasıladaki artışların uzun dönemde de devam edebilmesi diğer bir ifadeyle, “durgun duruma” girilmemesini sağlayan büyüme süreçlerinin, varsayımları itibariyle iki türe indirgenebilecek modeller çerçevesinde ortaya konulabildiği söylenebilir. Şekil 1.4’te çeşitli varsayımlar çerçevesinde içsel büyüme modellerinin türleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: Kibritçioğlu, 1998: 218

Şekil 1.3. Çeşitli Varsayımlara Göre İçsel Büyüme Modelleri Türleri

Birinci tür modeller, özellikle Romer'in 1980'li yılların sonlarına doğru yayınladığı çalışmalar ışığında gelişmeye başlamıştır. Bu modellerde, Ar-Ge harcamalarından, beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan ve hükümetlerin teknolojik altyapıyı geliştirmek amacıyla yapmış oldukları yatırımlardan kaynaklanan taşmaların, artan marjinal faktör verimliliği ve ölçeğe göre artan getiri koşulları içerisinde çalışılmasını sağlayacağı düşüncesinden hareket edilmektedir. İkinci tür modellerde ise, büyüme sürecinin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmelerin içselleştirilmesinin şart olmadığı, Neo-Klasik düşünceye ait teknolojik gelişmenin ve ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu varsayımları saklı kalmak koşuluyla, sadece biriktirilen faktörün (Toplumsal sermayenin) marjinal verimliliğinin azalmaması durumunda bile içsel büyüme durumunu ortaya çıkacağı ifade edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 219).

Kaynak: Kibritçiöğlu, 1998: 218

Şekil 1.4. Teknolojik Dışsalıkların Kaynaklarına Göre Birinci Türk İçsel Büyüme Teorilerinin Alt Türleri

Birinci tür içsel büyüme modellerinde, Şekil 1.5'te görüleceği üzere bilgi birikimi ve Ar-Ge'ye dayalı bilgi taşmaları modelleri, kamu politikaları modelleri ve beşeri sermaye modelleri olmak üzere üç grupta halinde sınıflandırılmaktadır. Bilgi birikimi ve Ar-Ge'ye dayalı birinci grup modeller Neo-Klasik modele alternatif olarak geliştirilmiş ve öncülüğünü 1980 yılların sonlarına doğru yayınlamış olduğu çeşitli çalışmalarla Paul Romer'in yaptığı modellerdir. Romer, 1986 yılında yayınlamış olduğu "Artan Hasıla ve Uzun Dönem Büyüme (Increasing Returns and Long Run Growth)" isimli çalışmasıyla temellerini attığı modelinde; büyüme sürecinde teknolojik gelişmeleri içsel olarak ele almış, yapılan yatırımların teknolojik bilgi birikimini artırdığını, bu yeni bilgi birikimin de diğer üretim süreçlerinde maliyetsiz bir bilgi girdisi olarak kullanıldığını ve bu durumun taşmalar (Spillover) sonucunda bütün sektörlere yayıldığını ileri sürmektedir. Bu durum Neo-Klasik modele nazaran yatırımların daha düşük maliyetlerle yapılmasına ve getirilerin daha büyük olmasına neden olmaktadır (Kar ve Ağır, 2003: 55). Romer'in bu görüşü, Arrow'un 1962 yılında yayınlamış olduğu "Yaparak Öğrenmenin Ekonomik Etkileri (The Economic Implications of Learning by Doing)" isimli çalışmasında öne çıkardığı "Yaparak Öğrenme" düşüncesiyle paralellik

göstermektedir. Arrow çalışmasında; bazı üretim sektörlerinde zamanla üretim maliyetlerinin azaldığını ve üretimde hem kalitenin hem de üretim hızının arttığını gözlemlemiş ve bunun sebebini zamanla oluşan bilgi birikimine bağlamıştır. Bu durumu Arrow, çalışmasında, “yaparak öğrenme” olarak nitelendirmiştir (Arrow, 1962:155-157).

Romer’e göre, üretim süreci sonunda ortaya çıkan ürün sadece fiziksel ürün değildir. Bu üretim sürecinin sonunda bilgi, bir yan ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Romer, bilginin göstergesi olarak sermaye stokunu kabul etmekte ve yapılan yatırımlar ne kadar çok olursa teknolojik bilgi birikiminin de o denli hızlı yükseleceğini ifade etmektedir. Bilginin bir kamu malı özelliği gösterdiğini söyleyen Romer, bilginin tam olarak patentlenemeyeceği ve saklanamayacağı düşüncesinden hareketle, her hangi bir ekonomik birim tarafından üretilen yeni bir bilginin, diğer ekonomik birimler üzerinde pozitif dışsallıklara neden olacağını ifade etmektedir. Genel olarak, teknolojik gelişme ile bilgi birikimi arasındaki ilişki üzerinden ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları açıklamaya çalışan bu görüş, bilgi birikimine katkıda bulunan Ar-Ge harcamalarına ayrılan kaynakların artması durumunda ülkelerin büyüme hızlarının da önemli ölçüde artacağını ifade etmektedirler (Kar ve Ağır, 2003: 56).

İkinci grup modeller ise “Kamu politikaları Modelleri” olarak adlandırılan ve temelde sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin ve beşeri sermaye birikimin sağlanabilmesi açısından devletin ekonomik hayat içerisinde aktif olarak rol alması gerektiğini ifade eden görüştür. Bir kısım iktisatçı, sürdürülebilir bir büyüme performansının yakalanabilmesi açısından uygulanacak kamu politikalarının, dış ticareti serbestleştirmek ve ülkenin dışa açıklık oranının yükseltilmesi yönünde olması gerektiğini savunmaktadır. Dış ticarete açılan bir ülkenin üreticilerinin, piyasa genişlemesine bağlı olarak bir taraftan ölçek ekonomilerinden kaynaklanan diğer taraftan ise daha büyük bilgi ve beşeri sermaye havuzu içinde bulunmanın avantajlarından yararlanabilecekleri ileri sürülmektedir (Yapar Saçık, 2009: 168). Bu şekilde serbest dış ticarete açılan firmaların, etkin bir rekabet ortamı içinde sürekli yenilik pesinde koşacakları ve böylece verimlilik ve karlılığın artacağı belirtilmiştir (Demir, Kutlar ve Üzümcü, 2005:181). İçsel büyüme modelleri içerisinde bu görüşü benimseyen ve savuna iktisatçılara göre, dış ticaretin serbestleştirilmesi su üç etkiye neden olmaktadır (Acar,2002:129-130);

- a. **Fazlalık etkisi:** Bu etki, serbest dış ticaret ve bilgi alışverişi sayesinde ortaya çıkmaktadır. Böylece, bir yeni ürünün birden fazla ülkede üretilmesi için kaynak ayrılmasına gerek kalmamaktadır.
- b. **Teknoloji etkisi:** Bu etki, hem mal hem de Ar-Ge ile ilgilidir. Serbest Dış ticaret, yerli üreticilerin yabancı teknolojileri kullanabilmelerine olanak sağlamakta ve yabancı bilgilere ulaşabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Sonuçta verimlilik yükselmekte ve bu da büyüme hızının artmasına neden olmaktadır.
- c. **Tahsisat (dağılım) etkisi:** Bu etki ise, serbest dış ticaret ile birlikte bazı ekonomik yapıların değişmesi ile ilgilidir. Nitelikli işgücünün, mal ve hizmet üretimi ile Ar-Ge çalışmaları arasındaki dağılımı, ticaretin serbestleşmesi ve gelişmesi ile birlikte yeniden şekillenmiş olur.

Diğer bir kısmı ise; bu süreçte kamu harcamalarının önemine vurgu yapmaktadırlar. Bu anlamda özellikle 1980’li yılların sonlarından itibaren iktisatçıların dikkatinin bu yöne kaydığına işaret eden Barro, uzun vadede refah artışın sağlanması ve yoksullukların önlenmesi açısından hükümetlerin uygulayacakları para ve maliye politikalarının etkinliğine dikkat çekmekte, beşeri sermaye birikiminin oluşmasını sağlayan eğitim ve sağlık harcamalarının hükümet politikalarından önemli ölçüde etkilendiğini ifade etmektedir. Barro, bununla birlikte temel siyasi, hukuki ve ekonomik alanlarda kurumsa altyapının önemine de vurgu yapmaktadır (Barro, 1998: 1-2). Nihayet diğer bir grup iktisatçı ise, iyi işleyen finansal piyasaların önemine dikkat çekerek, kaynak akışkanlığını sağlanabilmesi, mevcut tasarrufların verimli alanlara kayması ve bu yolla ekonomik büyümenin sağlanabilmesi açısından hükümetlerin uygulayacakları finansal politikaların önemine işaret etmektedirler (Greenwood ve Lovanoviç, 1990; Hermes ve Lensink 2003; Geregorio ve Guidotti, 1995; Acaravci,S.K., Öztürk ve Acaravci,A., 2009, Laeven, Levine ve Michalopoluos, 2015).

Nihayet üçüncü grubu oluşturan ve çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden içsel büyüme modelleri ise, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde eğitim ve sağlık harcamalarının beşeri sermaye yaratma ve buna bağlı olarak verimlilik artışına olan katkılarını önemli bir şekilde vurgulayan beşeri sermaye modellerinden oluşmaktadır. Bu anlamda çıktı düzeyini beşeri sermayenin bir fonksiyonu olarak ele alan ve uzun dönemde beşeri sermayenin sınırsız bir şekilde artabildiği bir durumda sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabileceğine dair öncü çalışmalar Lucas (1988) ve Rebelo (1991)

tarafından yapılmıştır. Lucas, Rebelo ve daha sonra Mankiw, Romer ve Weil (1992) tarafından yapılan çalışmalarda beşeri sermaye unsuru, aynen fiziki sermaye gibi üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerinden birisi olarak sayılmıştır (Berber, 2006: 179).

Lucas (1988) ve Rebelo (1991), geliştirmiş oldukları modellerde benzer şekilde, emek verimliliğinin kazanılan beceriler sayesinde artacağını ve kazanılan becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılabilceğini iddia etmektedirler. Ebeveynlerin beşeri sermaye stoku ne kadar yüksekse, dışsallıklar, bireylerin beceri kazanmasını o kadar kolaylaştırmakta ve bu şekilde beşeri sermaye birikimi, büyüme sınırsız olduğu sürece azalan verimlere tabi olmamaktadır (Üzümcü, 2012: 258-259). Lucas (1988) tarafından geliştirilen model, Neo-Klasik modele oldukça yakın bir modeldir. Neo-Klasik piyasa şartlarının geçerli olduğu bir ekonomide çıktı düzeyinin (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Buna göre üretim fonksiyonu;

$$Y = F(K, N^e) \quad (1.2)$$

Bu denklem Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu şeklinde şöyle yazılabilir;

$$Y = K^\alpha (hN)^{1-\alpha} \quad (1.3)$$

Bu üretim fonksiyonuna göre, herhangi bir t yılında ortalama beşeri sermaye düzeyinde N sayıda işçi varsa ve her bir işçi u kadar zamanını cari üretim için harcarsa etkin emek arzı;

$$N^e = uhN \quad (1.4)$$

B biçiminde ifade edilmekte ve bu durumda yeni üretim fonksiyonu şu hale gelmektedir;

$$Y = F(K, uhN) \quad (1.5)$$

Burada (1.4) nolu eşitlikten yararlanarak etkin emek arzı N^e yerine, beşeri sermayenin dışsallık etkisinin yer aldığı “ortalama beşeri sermaye düzeyi” h_a ve A teriminin sabit sayıldığı bir durumda, Lucas (1988) tarafından Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu yardımıyla türetilen ve beşeri sermayeyi de kapsayan üretim fonksiyonu şu şekilde yazılabilir;

$$Y = F(A, K, N, h) = AK^\beta (uhN)^{1-\beta} h_a^\gamma \quad (1.6)$$

Bu fonksiyonda γ , beşeri sermayenin dışsallık etkisini göstermektedir ve beşeri sermayenin toplamının değil, niteliksel özelliklerinin önemli oluşu nedeniyle beşeri sermayenin ortalama düzeyi h_a olarak alınmaktadır.

Modele göre, emek verimliliği, yetenek ve beşeri sermaye geliştirici ortamların varlığına bağlı olarak artacak, çalışılan süre (u) ve çalışanların ortalama yetenek düzeyi (h) yükseldikçe, çıktı düzeyi (Y) de buna bağlı olarak yükselecektir. Diğer taraftan modelde, okullaşma oranına bağlı olan beşeri sermaye birikimi, çalışmadan arta kalan zamanla (boş zaman) $(1-u)$ ilişkilendirilmektedir:

$$h(t) = h(t) \delta [1-u(t)] \quad h(t) = h(t)v \quad (1.7)$$

Bu eşitlikte, δ pozitif bir parametreyi göstermektedir. Lucas'a göre, $u(t)=1$ olursa, zamanın tamamı mevcut üretimi gerçekleştirmek için harcanacağından, çalışanların yeteneklerini geliştirmek için hiç zaman kalmayacak ve bu durumda beşeri sermaye birikimi sıfır olacaktır. Benzer şekilde, $u(t)=0$ olması durumunda ise zamanın tamamı yeteneklerin geliştirilmesi için harcanacağından beşeri sermaye birikimi en yüksek seviyeye ulaşacaktır. Bu iki uç durum arasında mevcut yetenek düzeyinde azalan verim görülmemekte ve modelin çözümü piyasanın ve sosyal optimumun dikkate alınmasına göre farklılık göstermektedir. Lucas modelinde, beşeri sermaye birikimine bağlı dışsal etkiler nedeniyle optimum (sosyal) büyüme oranının piyasa büyüme oranından daha yüksek olacağını, bu sebeple büyümenin gerçek kaynağının azalan verimlerin ortaya çıkmaması durumunda, beşeri sermayedeki sınırsız artış olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle, sermayenin marjinal verimliliğini artıran beşeri sermayedeki h doğrusal artış, nüfus artışı olmasa bile büyümenin sürekliliğini açıklamaktadır (Üzümcü, 2012: 259-260).

Lucas (1988), yapmış olduğu çalışmasının sonuç kısmında şu tespitlerde ulaşmaktadır (Lucas, 1988: 39-40);

- a. Kapalı ekonomi durumunda yoksul bir ülke, zengin bir ülke ile aynı büyüme oranlarına sahip olsa bile, yoksulluğu devam eder.
- b. Ülkeler arası gelir ve servet dağılımı, karlılığını korur.
- c. Ülkeler arası faktör hareketliliği emek faktörü için yok ise, sadece sermaye faktörünün ülkeler arası serbest dolaşımı dış ticarete yönelik güçlü bir eğilim oluşturmaz.

- d. Beşeri sermayeden kaynaklanan dışsal avantajlar, emeğin yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru kaymasına neden olur. Bunun nedeni, beşeri sermayenin fazla olduğu ortamlarda, her yetenek düzeyindeki bireyin daha verimli olmasıdır. Lucas'a göre yüzlerce yıldır devam eden doğudan batıya göç, bu durumun en açık kanıtıdır.
- e. Yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru gerçekleşen bu göç, yoksul ülkelerdeki yoksulluğun devam etmesine neden olurken, diğer taraftan zengin ülkelerin durgun duruma girmelerini önlemektedir.

Lucas, bu noktada kişi başına düşen fiziki sermaye miktarının önemine de vurgu yaparak, yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akımları sonucunda yoksul ülkelerde kişi başına düşen fiziki sermaye oranının azaldığını ifade etmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye birikimini sağlamak için yapılan yatırımların büyümeyi artıracığını ancak, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının azalmayacağını ifade etmektedir.

Lucas'ın beşeri sermayenin üretim düzeyi üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik çalışmalarına ek olarak, bu konuda literatüre önemli katkılarda bulunan bir başka iktisatçı ise Rebelo (1991) olmuştur. Rebelo, bir ekonomide fiziki sermaye/beşeri sermaye oranının denge düzeyinin altına düşmesi durumunda, diğer bir ifadeyle beşeri sermaye oranının nispi olarak arttığı durumda büyümenin hızlanacağını savunmaktadır (Rebelo, 1991: 519-520). Lucas'ta bu durumun tam tersi geçerlidir. Lucas, beşeri sermayeyi fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü olarak sayarken, fiziki sermayenin üretimdeki önemini göz ardı etmemiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse fiziki sermaye/beşeri sermaye oranında Rebelo, beşeri sermaye artışına önem verirken, Lucas, fiziki sermayenin önemine vurgu yapmaktadır (Acar, 2002: 128).

Rebelo modelinde, beşeri sermayenin oluşum sürecinde yalnızca beşeri sermaye değil fiziki sermaye de yer alır. Bu nedenle, Rebelo'nun yaklaşımının daha rasyonel bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Çünkü beşeri sermaye oluşum süreci, fiziki sermaye oluşum sürecine göre daha uzundur (Üzümcü, 2012: 261). Mankiw, Romer ve Weil (1990), Neo-Klasik Solow modelinden hareketle beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Geliştirilmiş Solow modeli olarak ta adlandırılan modelde yazarlar, beşeri sermayenin ölçüsü olarak okullaşma oranı ve bir

meslek eğitiminde geçirilen süreleri dikkate almaya çalışmışlardır. Elde ettikleri bulguların, ekonomik büyümenin sağlanmasında fiziki sermaye kadar beşeri sermayenin de önemli olduğunu kanıtladığını ifade eden yazarlar, ülkeler arasında bulunan kişi başına gelir farklılıklarının büyük oranda, tasarruf birikimi, eğitim ve nüfus artış hızı gibi farklılıklardan kaynaklandığını ifade etmektedirler (Mankiw, Romer ve Weil, 1990: 27-29).

1.3.2. Uygulamada Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Literatür

Beşeri sermaye unsurunun ekonomik büyüme süreci içerisindeki önemi özellikle 1960'lı yıllardan sonra ciddi bir şekilde fark edilmeye başlanmıştır. Son otuz yıl içerisinde gerek içsel büyüme teorileri ve gerekse beşeri sermaye teorisi çerçevesinde yapılan teorik çalışmalar, kalkınma ekonomisi içerisinde beşeri sermayenin önemini ciddi manada artırmıştır. Günümüzde beşeri sermayenin, ekonomik kalkınma sürecinde oynadığı rol hem teorik olarak hem de ampirik olarak halen yoğun bir şekilde incelenmektedir. Yapılan çalışmalarda beşeri sermaye ölçütü olarak genellikle eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların sonuçları genel olarak, beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma arasında pozitif ve güçlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Keskin, 2011: 141).

Lau, Jamison ve Louat (1991), Neo-Klasik model çerçevesinde seçilmiş bazı gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümeye katkı yapan faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapmış oldukları çalışmada; üretimin fiziki sermaye esnekliğini 0,80, beşeri sermaye esnekliğini ise 0,20 olarak tahmin etmişlerdir. Çalışmadan elde ettikleri sonuç, gelişmekte olan ülkelerde fiziki sermayenin, gelişmiş ülkelerde ise beşeri sermayenin büyüme üzerinde daha etkin olduğunu ortaya koymuştur.

Wolff ve Gittleman (1993), beşeri sermayeyi okula kayıt oranları şeklinde tanımlayarak, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında; yükseköğretime kayıt oranlarındaki artışların işgücü verimliliğini artırdığını ve işgücü verimliliğindeki artışlarında büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tallman ve Wang (1994), Tayvan ekonomisi üzerine bir çalışma yaparak, Tayvan ekonomisinde ekonomik büyümenin, beşeri sermayeden kaynaklanıp kaynaklanmadığını araştırmışlardır. Lucas- Romer tipi içsel büyüme modeli üzerinden 1965-1989 dönem aralığı için yapmış oldukları çalışmada beşeri sermayenin, işgücü verimliliğini ve teknolojik gelişmeyi arttıran en önemli unsur olduğu ve Tayvan'daki ekonomik büyümenin yaklaşık %40'lık bölümünün beşeri sermaye unsurları tarafından belirlendiği sonucuna ulaşmışlardır.

In ve Doucouliagos (1997) ve Asterious ve Agiomirgianakis (2001) sırasıyla ABD ve Yunanistan ekonomileri üzerinde yapmış oldukları dönemsel analizlerde, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve kuvvetli bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Levin ve Rault (1997), 30 sanayileşmekte olan ülke ekonomisi üzerinde 1965-1984 dönem aralığına ait verilerle yapmış oldukları panel veri analizinde, uzun dönemde ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında pozitif ve önemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Coe, Helpman ve Hoffmaister (1997), 1971-1990 dönem aralığı için gelişmiş ve gelişmekte olan 77 ülkeye ait veriler kullanılarak yapılan panel veri analizi ile beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmeye çalışmışlardır. Beşeri sermaye göstergesi olarak ortalama eğitim süresinin dikkate alındığı ilgili çalışmada; gelişmekte olan ülkelerde toplam faktör verimliliği ile gelişmiş ülkelerden ithal edilen yüksek teknoloji mal ve gelişmiş ülkelerdeki Ar-Ge arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ampirik sonuçlar, gelişmiş ülkelerde Ar-Ge sermaye stokunda meydana gelen %1'lik bir artışın, gelişmekte olan ülkelerdeki üretim düzeyini %0,06'lık bir oranda artırdığını ortaya koymuştur. Buradan hareketle, gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları etkin beşeri sermaye birikimi sayesinde, dış ticaret sonucu elde ettiği teknoloji transferi ile Ar-Ge'den, daha iyi bir şekilde yararlanabildikleri ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme imkânına sahip olabildikleri ifade edilmiştir.

Agiomirgianakis, vd. (2002), 93 ülkeye ait beşeri sermaye göstergeleri yardımıyla dinamik panel veri analiz yöntemini kullanarak, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde rolünü tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçları eğitim düzeyi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu ilişkinin derecesi, eğitimin derecesine göre artış göstermektedir.

Şöyle ki; eğitim düzeyi ekonomik büyümeyi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim için sırasıyla 0.05, 0.11 ve 0.27 oranlarında etkilemektedir. Elde edilen bulgular, eğitimin derecesindeki ve kalitesindeki artışlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yazarlar elde ettikleri bulgulara dayanarak, ekonomik kalkınmanın ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması açısından hükümetlere, özellikle yükseköğretim için yapacakları yatırımları artırmaları konusunda ciddi adımlar atmaları gerektiğini tavsiye etmektedirler.

Benhabib ve Spiegel (2003), yapmış oldukları çalışmada beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Toplam Faktör Verimliliği yakınsama modeli doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır. 1960-1995 dönemini kapsayan çalışmada, panel veri analizi yöntemiyle 85 Gelişmiş Ülke ve Gelişmekte Olan Ülkeye ait veriler yardımıyla bazı tahminlerde bulunmaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, düşük beşeri sermaye birikimine sahip GOÜ’lerde, teknolojinin yayılma hızının gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha düşük olması sebebiyle yakınsamanın zorlaştığı belirlenmiştir. Beşeri sermaye birikiminin yakalama sürecinde toplam faktör verimliliğinin artmasına doğrudan değil, dolaylı biçimde etkide bulunduğunu iddia eden yazarlar, toplam faktör verimliliğinin artması açısından beşeri sermaye birikiminin zorunlu bir unsur olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca çalışma sonuçları Toplam Faktör Verimliliği büyümesinde, fiziksel sermaye birikimi yüksek 27 ülkeden 22’sinin, analiz döneminde gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha yavaş büyüdüğünü, buna karşılık, beşeri sermaye birikimi yüksek 84 ülkeden 49’unun ise, gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha hızlı büyüdüğünü ortaya koymuştur.

Gyimah-Brempong vd. (2006), Afrika ülkelerinde beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Beşeri sermaye göstergesi olarak yükseköğrenimdeki ortalama yıl sayısını dikkate alarak 1960-2000 dönem aralığı için dinamik panel veri analiz yöntemiyle yapmış oldukları çalışmada, yükseköğrenimdeki ortalama yıl sayısı olarak kullanmış oldukları beşeri sermayenin, kişi başına düşen gelir artışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte analiz sonuçları, yükseköğrenimdeki ortalama yıl sayısı olarak kullanmış oldukları beşeri sermayenin büyüme esnekliğinin yaklaşık olarak %9 olduğunu ve bu değer fiziksel sermayenin büyüme esnekliğinden daha büyük olduğunu göstermiştir.

Baharumshah ve Almasaide (2009), Malezya ekonomisinde 1974-2004 dönem aralığı için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL modeli yardımıyla tahmin etmeye çalışmışlardır. Yazarlar araştırma sonucunda, beşeri sermayenin, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ve finansal gelişmenin gerek kısa dönemde ve gerekse de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA GELİR TUZAĞI VE ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

2.1. GELİR GRUPLARI VE GELİR TUZAKLARI

2.1.1. Gelir Gruplarının Tanımı

Dünya Bankası günümüz ekonomilerini gelişmişlik düzeyleri bakımından üç grupta toplamaktadır. Dünya bankası bu sınıflandırmayı yaparken ülkelerin kişi başına Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) düzeylerini dikkate almakta ve hesaplamalarını “Atlas Metodunu” kullanarak yapmaktadır. Bu metot, ulusal para birimi cinsinden hesaplanan kişi başı GSMH rakamlarının son üç yılın döviz kuru ortalamaları kullanılarak Amerikan doları cinsinden ifade edilmesi esasına dayanmaktadır. Bu yolla döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmaların kişi başı GSMH düzeyleri üzerindeki etkileri belirli ölçülerde azaltılmaya çalışılmaktadır. Dünya Bankasının 2015 yılı verilerine göre; kişi başına GSMH düzeyi 1,045\$’ dan az olan ülkeler düşük gelirli, 1,046\$-12,745\$ aralığında olan ülkeler orta gelirli (1,046\$ - 4,125\$ gelir aralığında olanlar alt-orta gelirli, 4,126\$ - 12,745\$ gelir aralığında olanlar üst-orta gelirli) ve kişi başına GSMH düzeyi 12,746\$’dan daha fazla olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır (The World Bank, 2015a).

Tablo 2.1. Dünya Bankası Kişi Başına GSMH Düzeyleri Bakımından Ülke Ekonomileri Sınıflandırması

Ekonomiler	Kişi Başına Yıllık GSMH
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.045 \$ ve daha düşük
Orta Gelirli Ekonomiler	1.046 \$ - 12.745 \$ arası
Alt-orta Gelirli Ekonomiler	1.046 \$ - 4.125 \$ arası
Üst-orta Gelirli ekonomiler	4.126 \$ - 12.745 \$ arası
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.746 \$ ve üstü

Kaynak: The World Bank, 2015a.

Dünya bankasının Atlas Metoduna göre yapmış olduğu sınıflandırmada 2015 yılı verilerine göre Dünyadaki 214 ülkeden 34'ünün düşük gelir grubunda, 50'sinin alt-orta gelir grubunda, 55'inin üst-orta gelir grubunda ve 75'inin ise yüksek gelir grubunda yer aldığı görülmektedir (The World Bank, 2015b). Bu metoda göre Türkiye 10,840\$'lık (satın alma gücü paritesine göre 19,020\$) kişi başı GSMH'si ile üst-orta gelir grubunda yer alan bir ülkedir.

2.1.2. Gelir Tuzakları

Genel olarak “Tuzak (trap)” ekonomik büyümeyi sağlayacak faktörlerin olumlu etkilerinin başka faktörler tarafından elimine edilmesi sonucunda ekonomilerin durağan bir durum içerisine girmelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle tuzak; kişi başına gelir düzeyini artırmaya yardımcı olan faktörlerin olumlu etkilerinin hissedilmeye başlanmasından sonra başka kısıtlayıcı faktörlerin devreye girmesi ve bu faktörlerin yaratacağı olumsuz etkiler sonucunda kişi başına gelir düzeyinin yine eski seviyesine geri dönmesi durumudur (Cai, 2012: 51).

Son yıllarda gelir tuzakları denildiği zaman genellikle OGT kavramı akla gelmektedir. Hâlbuki gelir seviyesinin artırılabilmesi durumu bütün gelir grupları için geçerli olana bir durumdur. Gelir tuzağı kavramı ülkelerde kişi başına gelir düzeyini baz olarak alan ve genellikle Satın Alma Gücü Paritesi 'ne (SGP) göre kişi başı gelir düzeyini Amerikan doları cinsinden ölçen bir kavramdır ve genel olarak bir ülkenin belli bir gelir seviyesinde takılıp kalmasını, bir başka ifadeyle içine girdiği kısır döngüden uzun bir süre kurtulamaması durumunu ifade etmektedir. Haliyle gelir tuzağı olgusu, bütün gelir gruplarında karşımıza çıkabilecek olan bir durumdur. Gelir tuzağı içerisine düşmüş olan ülkeler, uzun süreler mevcut gelir seviyede kalmakta ve bir türlü bir üst gelir grubuna geçme başarısı gösterememektedirler (Karahan, 2012: 97).

Tablo 2.2. Ekonomilerde Gelir ve Büyüme

	Düşük Gelir Grubu Ülkeler	Orta Gelir Grubu Ülkeler	Yüksek Gelir Grubu Ülkeler
Devam Eden Büyüme	Fakir Ama Sağlıklı ve Geleceğe Dair Umutlu	Orta Gelirli Ama Sağlıklı ve Geleceğe Dair Umutlu	Zengin, Sağlıklı ve Geleceğe Dair Umutlu
Yavaşlayan Büyüme	Fakir ve Düşük Gelir Tuzağı Riskiyle Karşı karşıya	Orta Gelirli ve Orta Gelir Tuzağı Riskiyle Karşı Karşıya	Zengin ve Yüksek Gelir Tuzağı Riskiyle Karşı Karşıya
Durağanlaşan Büyüme	Fakir ve Hasta	Orta Gelirli ve Hasta	Zengin ve Hasta

Kaynak: Hatice Karahan, “Kalkınma Yolunda Yeni Eşik: Orta Gelir Tuzağı”, **MUSİAD Türkiye Ekonomisi Raporu**, 2012, Syf.97.

Tabloyu incelediğimizde, gelir tuzaklarını belirleyen en iyi göstergenin “sürdürülebilir büyüme oranları” olduğu görülmektedir. Nitekim belli bir gelir düzeyine ulaşmış ülkelerde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme performansının yakalanması bu ülkelerin zamanla sınıf atlamalarına, örneğin; “düşük gelir” grubundan “alt-orta gelir” grubuna, sonrasında “üst-orta gelir” grubuna ve son olarak ta “yüksek gelir” grubuna yükselmelerine sebebiyet verecektir. Ancak bu süreç zamana bağlı olarak kendiliğinden ilerleyen bir süreç değildir (Yaşar, E ve Gezer, M. A. 2014:127). Yani istikrarın devamı için etkin politikalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, bazı ülkeler belirli bir süre yüksek büyüme performansı göstermelerine rağmen bu performanslarını zamanla kaybederek bulundukları gelir seviyesinden çıkamama riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Bu açıdan bakıldığında, düşük gelir grubu ülkeler başlangıçta düşük emek maliyeti ve yurt dışından transfer ettikleri basit teknolojilerle ürettikleri düşük maliyetli emek-yoğun ürünlerle uluslararası pazarlarda rekabet şansı yakalayabilmektedirler. Emek ve sermaye faktörlerinin verimliliğin düşük olduğu tarım sektöründen verimliliğin daha yüksek olduğu imalat sektörüne kaymaya başlaması, ülkenin üretkenlik düzeyini ve dolayısıyla gelir düzeyini artıracaktır. Haliyle bu tür avantajlara sahip olan düşük gelirli ülkeler, hızlı bir büyüme performansı sergileyerek kısa sürede düşük gelir kategorisinden kurtulabilmektedirler. Ancak orta gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra istihdam düzeyinde meydana gelen artışlara bağlı olarak ücret düzeyinin giderek yükselmesi maliyet avantajlarının yavaş yavaş kaybolmaya başlamasına neden olmaktadır. Uluslararası piyasalarda maliyetlerden kaynaklı rekabet avantajlarının kaybolmaya başlaması büyüme performanslarının da düşmesine neden olmaktadır. Bu

tür durumlarla karşı karşıya kalan ülkeler kaybettikleri avantajları tekrar kazanmaya yönelik adımları (örneğin; teknolojinin geliştirilmesi ve kaynak verimliliğinin artırılması, inovasyon vs...) hiç zaman kaybetmeden atmak zorundadırlar. Bu adımları atmakta ve gereken yapısal dönüşümleri gerçekleştirmekte geciken ülkeler, düşük oranlarda gerçekleşen büyüme performansına rıza göstermek zorunda kalmakta, mütevazı oranlarda sürüp giden büyüme oranları yüzünden bir üst gelir grubuna terfi etmekte zorlanmaktadır. Bir üst gelir grubuna geçiş süreci uzadıkça ülkeler kendini, orta gelir tuzağı diye tabir edilen bir sorunun içinde bulabilmektedirler (Öz, 2012: 2).

Bu gün bakıldığında ekonomik büyüme için yeterli potansiyele sahip olmalarına rağmen birçok Asya ve Afrika ülkesinin uzun yıllardan beri düşük gelir grubundan kurtulmak için mücadele ettiğini fakat bu fakirlik kısır döngüsünden kurtulmak için gerekli adımları atmakta yetersiz kaldıklarını görmekteyiz. Tabiri caiz ise fakirlik bu ülkelerin kaderi haline dönüşmüş durumdadır. Tablo 1.3'te 1950-2013 dönemi boyunca düşük gelir gurubundan kurtulma başarısını ortaya koyamamış olan ekonomiler gösterilmeye çalışılmıştır (Felipe vd. 2014: 8).

Tablo 2.3. 1950-2013 Dönemi Boyunca Daima Düşük Gelirli Olarak Kalan Ekonomiler

<i>Asya ve Pasifik</i>	<i>Sahra-altı Afrika</i>	
<i>Afganistan</i> <i>Bangladeş</i> <i>Moğolistan</i> <i>Nepal</i> <u><i>Latin Amerika ve Karayip</i></u> <i>Haiti</i>	Angola Madagaskar Benin Malawi Burkina Faso Mali Burundi Moritanya Kamerun Nijer Orta Afrika Cumhuriyeti Nijerya Çad Kongo, Fildişi Sahili Demokratik cumhuriyeti	Sierra Leone Eritre Sudan Gambiya Tanzanya Gine Togo Gine Bissau Uganda Kenya Zambiya Liberya Zimbabve Senegal Ruanda

Kaynak: Felipe vd. 2014: 8

Acemoğlu ve Robinson (2012) “Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri” adlı eserlerinde tam da bu noktaya vurgu yaparak bu durumu ülkeler arasındaki “Kurumsal Farklılıklar” ile açıklamaya çalışmışlardır. Yazarlar

“Neden dünyada bazı ülkeler zengin iken bazı ülkeler yoksuldur?” sorusuna yanıt ararken, ülkelerin ekonomik başarılarının kurumlara, ekonominin işleyişini belirleyen kurallara ve bireyleri motive eden teşviklere göre farklılık gösterdiğini belirtip bu noktada, ekonomik kurumları “Kapsayıcı” ve “Sömürücü” kurumlar olarak ikiye ayırmaktadırlar. Acemoğlu ve Robinson’a göre “Kapsayıcı Ekonomik Kurumlar”; özel mülkiyeti güvence altına alan, tarafsız bir hukuk sisteminin var olduğu, herkesin eşit şartlarda dilediği gibi mübadele ve sözleşme yapabildiği, bireylerin yetenek ve becerilerini en iyi şekilde kullanabildiği dolayısıyla ekonomik etkinliği, verimlilik ve refah artışını teşvik eden kurumlardır. Kapsayıcı ekonomik kurumlar diğer yandan refah artışının iki temel unsuruna da zemin hazırlarlar. Bunlar teknoloji ve eğitimidir. Sürdürülebilir ekonomik büyümeye genellikle beşeri sermayenin gelişmesi ve buna bağlı olarak toplam faktör verimliliğinin yükselmesini sağlayan teknolojik yenilikler eşlik etmektedir. Sürdürülebilir bir büyüme yapısının gerçekleştirilebilmesini sağlayan asıl unsur, bilimsel bilgiyi üreten ve bu bilgiyi teknolojik unsurlarla birleştirip farklı iş sahalarına adapte edebilen ve büyük oranda eğitim yatırımları ile gelişen beşeri sermaye unsurudur.

“Sömürücü ekonomik kurumlar” ise toplumun belli bir kesiminin çıkarlarını yükseltmek uğruna başka bir kesimin gelir ve zenginliğini sömüren kurumlardır. Sömürücü ekonomik kurumlar, sömürücü siyasal iradelerle birlikte var olan ve toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimin sahip olduğu kaynakların belirli bir azınlık grup tarafından sömürülmesi amacıyla yapılandırılmaktadır. Bu tarz bir ekonomik yapıya sahip olan ülkeler mülkiyet haklarını korumayı başaramamakta ve bireyleri ekonomik faaliyet için teşvik edememektedir. Bu yüzden sömürücü kurumlara dayalı büyüme sürdürülebilir değildir. Sonuç olarak; Acemoğlu ve Robinson’a göre, yoksulluğa yol açan asıl şey toplumların içine yerleşmiş ve toplumların kendi iç dinamikleri ile varlıklarını devam ettiren sömürücü siyasal kurumlar ve onları besleyen ve destekleyen sömürücü ekonomik kurumların varlığıdır. Çözüm ise, siyasal hakların elde edilmesi ve bu hakların toplumun geniş kesimleri tarafından kapsayıcı siyasal ve ekonomik kurumlara dönüşüm yolunda kullanıldığı zorlu ve bir o kadar da meşakkatli bir süreçten geçmektedir.

Gelir tuzaklarına tekrar dönersek, yüksek gelir grubuna dâhil ülkelerin de ekonomik büyüme sorunlarıyla karşı karşıya kalabildiklerini söylemek mümkündür.

Örneğin; Japonya gibi orta gelir sınıfından kurtulmuş, kalkınma sürecini başarıyla tamamlamış, dünyanın en gelişmiş ekonomileri ile arasındaki farkı hızla kapatmış ve bu süreçte yürümekte olan ülkeler için tabiri caiz ise “Rol Model” olmuş bu ekonomi, bu dinamik yürüyüşünü sürdürememiştir. Nitekim Japonya’da yüksek maliyetlere bağlı olarak ortalama büyüme oranı son yirmi senedir % 1’in altında kalmakta ve kişi başına düşen milli geliri yüksek olduğu halde, durağan bir büyüme yapısıyla içine girdiği bu kısır döngüden çıkamamaktadır. 2009 yılında yaşanan küresel krizin ardından benzer dinamiklerin etkileri ile başta Avrupa Birliği üyesi ülkeler olmak üzere birçok yüksek gelirli ülkede Japonya’dakine benzer etkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tablo 2,4’te görüleceği üzere gelişmiş ekonomilere ait ortalama büyüme oranları dünya ortalamasının oldukça altında seyretmektedir. Başta İtalya ve İspanya olmak üzere EURO bölgesi ülkeleri halen 2009 küresel krizin etkilerini atlatabilmiş değillerdir. Bu konuda beklentilerin de tatminkâr olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tablo 2.4’te gelişmiş ekonomilerde ortalama büyüme performansları ve bu performanslara ilişkin gelecek beklentileri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.4. Gelişmiş Ekonomilerde Ortalama Büyüme Oranları ve Beklentiler

	Geçen Yılın Aynı Dönemine Göre			
	Yıllık Ortalama Büyüme Oranları		Beklentiler	
	1990-2000	2000-2013	2014	2015
Dünya Ortalaması	2.9	2.6	3.3	3.8
Gelişmiş Ekonomiler	2.6	1.7	1.8	2.3
ABD	3.6	1.7	2.2	3.1
EURO Bölgesi	2.1	1.0	0.8	1.3
Almanya	1.7	1.1	1.4	1.5
Fransa	2.0	1.1	0.4	1.0
İtalya	1.6	0.0	-0.2	0.8
İspanya	2.7	1.5	1.3	1.7
Japonya	1.0	0.7	0.9	0.8
İngiltere	2.6	1.5	3.2	2.7
Kanada	3.1	1.9	2.3	2.4
Diğer Gelişmiş Ekonomiler	2.0	2.3	2.9	3.1

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Ekim 2014

Öte yandan, çok sayıda ülke, yüksek gelir sınırını aşmadan orta gelirli ülke kategorisinde kalmaktadır. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde gelir seviyesini sürekli artırarak gelişmiş ülkelerle olan gelir farkını azaltabilmiş ve yüksek gelirli ülke

seviyesini yakalayabilmiş ülke sayısı çok sınırlıdır. Dünya bankasının 2012 yılı verilerine göre, 1960 yılında sayıları 101 olan orta gelirli ülkelerden, 2005 satın alma gücü paritesine göre 2008 yılında 17000 ABD dolar seviyesini aşabilmiş, yani orta gelir tuzağından kurtulma başarısı gösterebilmiş ülke sayısı sadece 13 tür. Bunlar Ekvator Ginesi, Yunanistan, Hong Kong, İrlanda, İsrail, Japonya, Mauritius, Portekiz, Porto Riko, Kore, Singapur, İspanya ve Tayvan'dır.

Malezya, Tayland ve Filipinler gibi, hızlı büyüme performanslarıyla “düşük gelir” düzeyinden kurtularak orta gelirli ülkeler arasına katılmış olan ülkeler, orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra aynı büyüme başarısını gösterememişler ve bir türlü yüksek gelirli ülkeler arasına katılamamışlar, bir başka ifadeyle, orta gelir tuzağı diye tabir edilen durumla karşı karşıya kalmışlardır. Diğer taraftan, 1980'li yılların ortalarından bu yana, yani son 25- 30 yıl içerisinde, çoğunluğunu Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinin oluşturduğu bir grup ekonomi, tıpkı Malezya, Tayland ve Filipinlerde olduğu gibi gelir tuzağı sorunuyla uğraşmakta ve hâlâ bu tuzaktan bir çıkış yolu bulamamaktadırlar. Bununla birlikte, gelir tuzağı içerisine düşmeden istikrarlı ve hızlı büyüme performansını devam ettirebilmiş ve bir üst gelir düzeyine ulaşmayı başarmış ülkeler de mevcuttur. Bu çerçevede Vietnam, düşük gelir tuzağından kurtulma başarısı göstermiş ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Vietnam, fakirlik kısır döngüsünü kırdığı gibi, Güney Kore de her hangi bir büyüme sıkıntısı yaşamadan ve “orta gelir tuzağına” yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına katılma başarısı göstermiş örnek bir ülke konumundadır. 1990'lı yılların başında SGP'ye göre 8.000 dolar civarında olan kişi başına milli gelirini istikrarlı bir şekilde yükseltme başarısı gösteren Güney Kore, 2008 yılında yüksek gelirli ülkeler arasına katılmış ve 2014 yılı itibariyle SGP'ye göre kişi başına gelir düzeyini yaklaşık 35.000 dolar seviyesine çıkarma başarısı göstermiştir. (Karahana 2012: 98).

Tablo 2.5. Ülke Guruplarına Göre Ortalama Yıllık Büyüme Oranları

	Ortalama Yıllık Büyüme Oranları	
	1990-2000	2000-2013
Dünya	2.9	2.6
Düşük Gelirli Ülkeler	2.7	5.7
Orta Gelirli Ülkeler	4.3	6.2
Alt-Orta Gelir	3.5	6.2
Üst-Orta Gelir	4.6	6.2
Düşük ve Orta Gelirli	4.3	6.2
Doğu Asya ve Pasifik	8.5	9.1
Avrupa ve Orta Asya	0.2	4.5
Latin Amerika ve Karayip	3.1	3.5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	3.9	4.3
Güney Asya	5.6	7.1
Sahra altı Afrika	2.3	5.2
Yüksek Gelirli	2.6	1.7
Euro Alanı	2.1	1.0

Kaynak: World Development Indicators Database, 2015

2.2. ORTA GELİR TUZAĞI: TANIM, TEORİK ÇERÇEVE VE AMPİRİK YAKLAŞIMLAR

2.2.1. Orta Gelir Tuzağının Tanımı

“Orta Gelir Tuzağı (OGT)” kavramı, İktisadi büyüme ve kalkınma konuları arasına yeni girmiş bir konu olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunu ilgilendirdiğinden, iktisat literatüründe ve iktisatçıları arasında önemi hızla artan ve ilgi odağı haline gelen güncel bir kavramdır. Literatürde genellikle düşük gelirli ülkelerin bir kez fakirlik çemberinden kurtulup, orta gelir kategorisine geçmeleri durumunda devam edecek olan büyüme performansıyla belirli bir süre sonra yüksek gelir grubuna çıkacakları yönünde yaygın görüş mevcuttur. Bu yaygın görüş, iktisadi büyüme ve kalkınma ekonomisi alanında daha çok “yoksulluk tuzağı” olgusunun ön plana çıkmasına ve görece “orta gelir tuzağı” olgusunun ihmal edilmesine sebep olmuştur. Yapılan birçok çalışmada dünyada çok sayıda ülkenin yoksulluk tuzağı ile karşı karşıya kaldığı ve yoksulluğunun bu tür ülkelerde nesilden nesile geçen bir olgu haline dönüştüğüne vurgu yapılmaktadır (Tho 2013; Kharas ve Kohli 2011: 281; Zeng ve Fang 2014: 1017).

Orta gelir tuzağı kavramı, ilk olarak 2007 yılında Dünya Bankasında uzman olarak görev yapan Gill ve Kaharas tarafından yapılmış olan “ An East Asian

Renaissance: Ideas for Economic Growth (Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler)” isimli çalışmada gündeme gelmiş olan bir kavramdır. Gill ve Kaharas tarafından hazırlanmış olan bu çalışmada; “Orta gelir düzeyinde bulunan birçok ülkenin, günümüz dünyasında meydana gelen ekonomik değişim ve dönüşümlere ayak uydurmakta zorlandıkları ve bu nedenle zengin ülkelerle kıyaslandığında daha mütevazı büyüme performansları gösterdiklerine dikkat çekilmektedir. Çalışmaya göre, orta gelir düzeyinde uzun yıllar takılı kalmış olan bu tür ülkelerin ortak özellikleri, bir taraftan yoksul ülkelere karşı düşük ücretli standart imalat sanayi ürünlerinde rekabet edememek, öte yandan yenilikçilik temelli büyüyen zengin ülkeleri ise yakalamakta zorlanmaktadır (Gill ve Kaharas, 2007: 4-5). Raporda, orta gelirli ülkelerin, yüksek gelirli ülkelerle düşük gelirli ülkeler arasında sıkışıp kalmalarına vurgu yapılmakta ve bu durumda olan ülkeler genel olarak “orta gelir tuzağına” takılmış olan ülkeler olarak nitelendirilmektedir (Bozkurt, Bedir, Özdemir ve Çakmak, 2014: 24).

Dünya Bankası tarafından 2012 yılında yayınlanan “Orta Gelirli Büyüme Tuzaklarından Kaçınma (Avoiding Middle-Income Growth Trap)” adlı benzer bir çalışmada; 1950’li yıllardan bu güne kadar gösterdikleri hızlı ve istikrarlı büyüme performansları sayesinde birçok ülkenin düşük gelir düzeyinden kurtulup orta gelir düzeyine ulaşma başarısı gösterdiği vurgulanmaktadır. Ancak orta gelir düzeyine ulaşan ülkelerden çok azının yüksek gelirli ülkeler gurubuna geçmeyi başarabildiği, diğerlerinin ise orta gelir tuzağı diye adlandırılan gelir düzeyinde sıkışıp kaldıkları ifade edilmiştir (Agenor, Canuto and Jelenic, 2012: 1).

Dünya bankası tarafından yayınlanan bu çalışmaların ardından orta gelir düzeyinde bulunan ülkelerin yaşamış oldukları büyüme sorunları ve bu sorunların bir sonucu olarak dillendirilmeye başlanan OGT olgusu, iktisatçılar arasında ilgi odağı haline dönüşmeye başlamış ve farklı ülke ve ülke grupları üzerinde yapılan araştırmalar hız kazanmaya başlamıştır. Ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren ve bu ülkelerde yaşanan büyüme sorunları üzerine inşa edilen orta gelir tuzağı kavramı, gelir gruplarının tespitinde ortaya çıkan farklı görüşler ve orta gelir seviyesinde geçirilen süreler dikkate alındığında literatürde farklı tanımlamalarla karşılaşmamıza neden olmaktadır. Kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte bu konuda yapılmış çalışmalarda sıkça kullanılan bazı tanımlamaları şu şekilde özetleyebiliriz;

- a. Gayrisafi yurtiçi hasılası (GSYH) bakımından kişi başına geliri düzeyi orta gelir seviyesine ulaşmış ülkelerin bu gelir bandında sıkışıp kalmaları, yani üst gelir seviyesine geçememe durumlarıdır (Yeldan, Taşçı, Voyvoda ve Özsan, 2012: 13)
- b. Düşük gelirli bir ülkenin orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra ülkenin, büyüme sürecinde ortaya çıkan yavaşlamadır (Eichengreen vd. 2012: 46)
- c. Orta gelir seviyesine ulaşmış ekonomilerin, uzun yıllar boyunca bu seviyede takılıp kalmalarını ve bir türlü yüksek gelirli ülke grubu seviyesine çıkamamaları durumudur (Karahan 2012: 96)
- d. Bir ülkenin orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra uzun yıllar (Alt-orta gelir grubu ülkeler için 28 yıl ve üzeri, üst-orta gelir grubu ülkeler için 14 yıl ve üzeri) bu gelir düzeyinde sıkışıp kalması durumudur (Felipe vd. 2012: 26).
- e. Bir ekonominin belirli bir kişi başına gelir seviyesine ulaştıktan sonra durgunluk içine girmesi ve bulunduğu gelir seviyesinde sıkışıp kalması durumudur (Eğilmez 2012)
- f. Orta gelirli bir ülkenin üst gelir grubuna geçmekte yetersiz kalması durumudur (Yılmaz 2014:2).

Tanımlamalara bakıldığında orta gelir tuzağı olgusunun “sürdürülebilir büyüme” konusunda yaşanan sıkıntıların bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde orta gelir tuzağı olgusunu anlamamız açısından Solow’un (1956) Neo-klasik büyüme modeli önemli bir çıkarım sağlamaktadır. Neo-klasik büyüme modelinde ekonomik büyüme diğer bir ifadeyle çıktı düzeyindeki artış emek, sermaye ve teknoloji düzeyi tarafından belirlenmektedir. Modelde çıktı oranı, emek ve sermaye faktörlerindeki ortalama artış oranı tarafından belirlenmektedir. Azalan verimler yasaının geçerli olduğu modelde; sermaye stokundaki ve emek faktöründeki artışla açıklanamayan üretim fazlalığı teknik değişimin etkileriyle oluşmaktadır. Yeldan vd. (2012) orta gelir tuzağı olgusunu bu model çerçevesinde ele almaya çalışmışlardır. Çalışmada; teknoloji düzeyi ve emek sabit iken fiziksel sermaye birikimine dayalı bir büyüme modelinin azalan verimlerden dolayı sürdürülebilir nitelikte olmadığını ve sadece sermaye birikimine dayalı bir büyümenin durağan bir denge durumunu ortaya çıkaracağını ortaya koymuşlardır (Yeldan vd. 2012: 33).

2.2.2. Orta Gelir Tuzağı Olgusunun Teorik Temelleri

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar ışığında, her ne kadar “orta gelir tuzağı” kavramı iktisat literatürüne yeni katılmış bir kavram olsa da “gelir tuzakları” kavramının temellerinin kalkınma ekonomisi içerisinde çok eskiye dayandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Malthus, meşhur “Nüfus Teoreminde” nüfus artışı ile ekonomik kalkınma arasında dengesiz bir ilişkinin olduğuna vurgu yapmaktadır. Nüfus artış hızının kontrol altında tutulamaması durumunda nüfustaki artışın zaman içerisinde gıda arzındaki artışı aşacağını ve bunun sonucunda insanlığın kıtlıklarla ve yoksulluklarla karşı karşıya kalacağını, dengenin ise savaş ve salgın hastalıklar gibi olağanüstü kısıtlayıcı sebeplerle sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu durum literatürde “Malthusyen Tuzak” ya da “Malthusyen Denge” olarak adlandırılmaktadır (Kandır, E.D. 2013: 7). Benzer durum Solow’un Neo-klasik büyüme modelinde de karşımıza çıkmaktadır. Modelde teknoloji ve emek sabitken fiziki sermaye birikimine dayalı bir büyüme modelinin, azalan verimler yasası gereği arzı artan sermayenin azalan getirisinden dolayı sürdürülebilir olmadığı, dolayısıyla ekonomilerin “durağan durum dengesi” ile karşı karşıya kalacakları ifade edilmeye çalışılmıştır (Yeldan vd., 2012:33). Bu örnekler bakıldığında aslında ekonomilerin büyüme sorunlarının çok eskilere dayandığını, ekonomilerin benzer durumlar yüzünden uzun süre belirli bir gelir aralığında sıkışıp kalabildiklerini, dolayısıyla gelir tuzağı olgusunun aslında yeni bir kavram olmadığını anlamaktayız.

Orta gelir tuzağı olgusu üzerine bu güne kadar yapılmış sınırlı sayıda çalışmaları incelendiğinde, yapılan çalışmaların temelde iki ana unsur üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu unsurlardan ilki, orta gelir tuzağının nedenlerini açıklamak üzere yapılmış olan çalışmalar ikincisi ise, orta gelir statüsü için eşik değerin tespiti ve tuzağın nasıl belirlendiği ile ilgilidir.

2.2.2.1. Orta Gelir Tuzağının Nedenleri Üzerine Farklı Yaklaşımlar

Son zamanlarda orta gelir tuzağına neden olan unsurlar üzerine yapılmış ve bu konuda farklı bakış açılarına dayanan çok sayıda çalışma olduğu söylenebilir. Örneğin; Aoki (2011), Doğu Asya ülkelerinden olan Japonya, Çin ve Kore ülkelerini ele alarak “tuzak” olgusunu ve tuzağa yol açan faktörleri açıklamaya çalışmıştır. Aoki, ilk olarak

bu ülkelerde kalkınma aşamalarını beş evreye ayırmıştır. Birinci evre gelir düzeyinin düşük ve durağan olduğu ve istihdamın büyük oranda tarıma dayandığı “M-evresi” yani Malthusyen ya da yoksulluk tuzağı evresidir. İkinci evre “G- evre” olarak ifade edilen endüstriyel gelişim ve buna bağlı olarak oluşacak sermaye birikimine hükümetin dahil olduğu hükümet liderliği evresidir. Üçüncü evre “K-evre”, diğer bir ifadeyle Kuznets evresi olarak ifade edilen kalkınmanın yapısal reformlarla gerçekleştiği evredir. Dördüncü evre “H-evre” ya da beşeri sermaye (human capital) evresi olarak ifade edilen kalkınmanın beşeri sermaye birikimine bağlı olduğu kalkınma evresidir. Beşinci ve son evre ise “PD-evre” ya da Post-demografik geçiş evresi olarak ifade edilen ileri kalkınma evresidir. Kalkınma belirli gelişim evrelerinden geçme meselesi olarak değerlendirildiğinden ülkelerin bu evrelerden geçerken göstermiş oldukları çabanın kalkınmanın her evresi için aynı öneme sahip olarak ifade edilmektedir. Nitekim bir evreyi tamamlamadan bir başka evreye geçmek mümkün değildir. Bu noktada düşük gelir grubundan orta gelir grubuna yükselen bazı ekonomiler yüksek gelir düzeyine ulaşma evresinde başarısız olurlar. Çalışmaya göre; devlet kalkınma konusunda gereken rolü üstlenmekte yetersiz kalırsa, gerekli yapısal reformlar yapılamazsa ve sağlık- eğitim gibi beşeri sermaye oluşumuna katkı sağlayacak alanlarda gereken düzenlemeler yapılamazsa ülkeler Orta gelir tuzağı olarak adlandırılan ve önemli sonuçları olan bir olguyla karşı karşıya kalabilmektedirler (Aoki, 2011:4-9).

Rudengreen vd.’ ne (2014) göre; Düşük gelirli ülkelerde görülen hızlı ekonomik büyüme performansı orta gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra genellikle durgunlukla sonuçlanmakta ve çok az orta gelirli ülke yüksek büyüme durumunu tecrübe edebilmektedir. Yazarlar, ekonomik büyüme ve büyümenin devamı açısından devlet yönetimi, kapsayıcı büyüme, kurumsal altyapı ve eğitim altyapısı gibi unsurlara vurgu yaparak, tuzağa yakalanma veya tuzaktan kurtulma noktasında bu unsurların hayati öneme sahip olduklarını belirtmektedirler. Başlangıçta büyümeyi sürükleyen bu unsurların, yanlış bir takım ekonomik politika uygulamaları sonucunda etkisiz kaldığını ve ekonomilerin durgunluk sürecine girdikleri savunulmaktadır. Yazarlar bu noktada demokrasi ve demokratik yönetim anlayışına vurgu yapılarak, bahse konu unsurların sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmeleri açısından devletin demokratik kurallar çerçevesinde ihtiyati politikalarla daha aktif rol üstlenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Rudengreen vd., 2014:5).

Bu konuda benzer bir çalışma ise Chen ve Dai (2014) tarafından ortaya konulmaktadır. Yazarlar; orta gelir tuzağının nedenleri üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmının “teknoloji” temelli bir yaklaşımla ortaya konulduğunu ancak, teknolojik gelişim kadar kurumların, devlet politikalarının, rant kollama faaliyetlerinin ve devletlerin ekonomik ve politik tercihlerinin de bu noktada oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada; ikinci dünya savaşından sonra ekonomilerin hızlı bir kalkınma sürecine girdiğini, ancak bazı ülkelerin bu kalkınma performansını devam ettiremediğini ve orta gelir tuzağına saplanıp kaldıklarını ifade etmektedirler. Güney Amerika ülkeleri ile Asya Kaplanları (Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Güney Kore) olarak nitelendirilen ülkeleri kıyaslayan yazarlar, bu ülkelerin başlangıçta benzer teknolojik ve demografik özelliklere sahip olduklarını belirtmektedirler. Ancak, Asya Kaplanları olarak ifade edilen ülkelerin göstermiş oldukları istikrarlı ve hızlı büyüme performansları neticesinde kısa sürede yüksek gelirli ülkeler arasına katıldığını, Güney Amerika ülkelerinin ise hala orta gelirli ülke konumundan kurtulamadıklarını ifade etmektedirler. Yazarlar bu durumu bu ülkelerde uygulanan ekonomik politikaların ve düzenlemelerin çarpıklığına ve siyasi iktidarların politik tercihlerine dayandırmaktadırlar. Uygulanan çarpık politikaların zamanla sosyal refahı azaltacağını ve ekonomik gelişmenin önünü tıkamak suretiyle orta gelir tuzağına neden olacağını ifade etmektedirler (Chen ve Dai 2014: 2).

Orta gelir tuzağı ve tuzağa neden olan faktörler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu konuda temelde iki yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki Lin’in 2001 yılında yapmış olduğu “Development Strategy, Viability, and Economic Convergence” isimli çalışma diğeri ise, Kharas ve Kohli’nin 2011 yılında yapmış oldukları “What Is the Middle Income Trap, Why do Countries Fall into It, and How Can It Be Avoided” isimli çalışmadır.

2.2.2.1.1. Lin’in CAF ve CAD Yaklaşımı

Lin, “Development Strategy, Viability, and Economic Convergence (Kalkınma Stratejisi, Canlılık ve Ekonomik Yakınsama)” adlı çalışmasında ülkelerin kalkınma evleri ve kalkınma evrelerinde takip edilmesi gereken stratejiler üzerinde durmaktadır. Bu anlamda ülkelerin iki temel stratejilerinin olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi kısaca CAF (Comparative Advantage Following) olarak nitelendirdiği

“Karşılaştırmalı Üstünlük Takip” yaklaşımı, ikincisi ise kısaca CAD (Comparative Advantage Defying) olarak nitelendirdiği “Karşılaştırmalı Üstünlük Karşıtı” yaklaşımdır (Islam, 2013: 6).

Lin çalışmasında; bir ekonominin sanayi / teknoloji yapısının endojen olduğunu ve bunun o ekonominin karşılaştırmalı üstünlük yapısı tarafından belirlendiğini savunuyor. Az gelişmiş ekonomilerin gelişmiş ekonomileri yakalayabilmeleri için, azgelişmiş ülke hükümetlerinin sahip oldukları sanayi / teknoloji yapılarının yerine kalkınma stratejilerinde karşılaştırmalı üstünlük yapısının iyileştirilmesini hedeflemeleri gerekmektedir. Ülkelerin, düşük gelir gurubundan yüksek gelir gurubuna geçmeye çalışırken kalkınma stratejilerinde herhangi bir değişikliğe gitmelerine gerek yoktur. Hükümetler karşılaştırmalı üstünlük yapıları tarafından belirlenen karşılaştırmalı avantajlar ile tutarsız bir endüstri / teknoloji yapısını seçerlerse, öncelikli sektörlerde faaliyette bulunan firmaları güçsüz olur ve böyle bir durumda piyasadaki zayıf firmaları korumak amacıyla piyasa üzerinde baskı kurmak ve piyasa fiyatlarına müdahale etmek zorunda kalırlar. Sonuç olarak; yakınsama stratejisi böylelikle başarısızlığa uğramış olacaktır (Lin, 2001:1).

2.2.2.1.2. Kharas ve Kohli Yaklaşımı

Kharas ve Kohli (2011), bazı ülkelerin orta-gelir düzeyine ulaştıktan sonra burada takılıp kalmalarını bazı Latin Amerika ve Doğu Asya ülkelerini kıyaslayarak açıklamaya çalışmışlardır. Yazarlara göre; düşük gelirli ülkeler orta gelir seviyesini yakalayınca kadar genellikle arz yönlü bir büyüme stratejisi takip etmektedirler. Bu ülkeler başlangıçta düşük üretkenliğe dayalı bir üretim anlayışından yüksek üretkenliğe ve ürün çeşitliliğine dayalı bir üretim anlayışına geçmek suretiyle düşük gelirli ülke kategorisinden orta gelirli ülke kategorisine geçmeyi başarabilmektedirler. Ancak orta gelir seviyesini yakalayan ülkelerin büyümeyi devam ettirebilmeleri ve yüksek gelirli ülkeler kategorisine yükselebilmeleri için büyüme stratejilerini değiştirmeleri, talep yönlü politikalara yoğunlaşmaları gerekmektedir (Kharas ve Kohli, 2011: 284).

Yazarlara göre bu süreçte Latin Amerika ülkeleri, orta-gelir düzeyini yakaladıktan sonra ekonomik büyümenin devamı noktasında gerekli stratejik değişimi gerçekleştirememişlerdir. Buna rağmen Doğu Asya ülkeleri, orta-gelir düzeyine

eriştikten sonra çok hızlı bir şekilde yeni büyüme stratejilerini hayata geçirmeye başlamışlar ve bu stratejiler sayesinde yüksek gelirli ülkeler kategorisine yükselebilmişlerdir. Söz konusu yazarlara göre Doğu Asya ülkeleri, özellikle Güney Kore (Kore Cumhuriyeti), üç kritik geçişi başarmıştır (Kharas ve Kohli, 2011: 284-286):

- ❖ Üretimde çeşitlendirmeden üretimde uzmanlaşmaya geçiş
- ❖ Fiziksel sermaye birikiminden ziyade inovasyon ve bilgi yoğun üretim anlayışı öncülüğünde büyümeye geçiş (yazarlara göre bunu başarabilmenin temel koşulu, ilk ve orta öğretimden yükseköğrenime geçişi başarabilmektir).
- ❖ Merkezi iktisadi yönetimden merkezi olmayan iktisadi yönetime geçiş.

Yazarlara göre bu üç önemli geçiş süreci, güçlü bir liderlik ve değişim sürecini uzun vadelere taşıyabilme becerisi gerektirmektedir.

2.2.2.2. Orta Gelir Statüsü İçin Eşik Değerin Tespitine Yönelik Yaklaşımlar

Orta gelir seviyesinin tespiti noktasında eşik değerin ne olduğu veya ne olması gerektiği ile ilgili literatür incelendiğinde, genellikle sorunun yoksulluğun ölçümü çerçevesinde ele alındığı ve eşik değerin kişi başına düşen gelir düzeyi dikkate alınarak belirlenmeye çalışıldığı dikkati çekmektedir. Bu anlamda şu ana kadar yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde beş farklı yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir.

2.2.2.2.1. Büyümede Yavaşlama Yaklaşımı

Eichengreen, Park ve Shin (2013), yapmış oldukları bir çalışmada; orta gelir tuzağı olgusunu, düşük gelirli ülkelerin orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra büyüme performanslarının yavaşlaması durumu olarak tanımlamışlardır. Çalışmada 1957-2007 dönem aralığı için seçilmiş bazı ülkelere ait 2005 sabit fiyatlarıyla kişi başı GSYH düzeyleri dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgular düşük gelirli ülkelerin orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra büyüme hızlarının ortalama olarak %2 oranında düştüğünü ve büyümedeki yavaşlamanın kişi başına GSYH'nin 17.000\$ seviyelerinde iken ortaya çıktığını göstermektedir. Yazarlara göre büyümenin yavaşlaması diğer bir deyişle orta gelir tuzağının ortaya çıkması için üç koşulun birlikte ortaya çıkması gerekmektedir. Bu koşullar birer denklem yardımıyla şöyle ifade edilmektedir (Eichengreen vd., 2013: 5);

$$g_{t,t-n} \geq 0,035 \quad (1)$$

$$g_{t,t-n} - g_{t,t+n} \geq 0.02 \quad (2)$$

$$y_t > 10.000 \quad (3)$$

Birinci koşul (1. denklem); yavaşlamadan önceki yedi yıllık bir dönemde kişi başına GSYH'deki ortalama büyüme hızının en az %3,5 düzeyinde olması gerekmektedir. İkinci koşul (2. denklem); yavaşlama başladıktan sonraki yedi yıllık bir dönemde kişi başına GSYH'de ortalama olarak en az %2'lik bir gerilemenin olması gerekmektedir. Üçüncü ve son koşul (3. denklem) ise; satın alma gücü paritesine (2005 sabit fiyatları ile) göre kişi başına GSYH'nin 10.000\$'dan daha büyük olması gerekmektedir.

Eichengreen, Park ve Shin (2012) bir başka çalışmada ise ülkelerin orta gelir tuzağından kurtulabilmeleri diğer bir ifade ile yüksek gelirli ülkeler arasına katılabilmeleri açısından üç ana şartı gerçekleştirmiş olmaları gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Bu şartlar; (1) Ülkenin 2005 yılı sabit fiyatları ile kişi başına düşen GSYH'nin 16.000\$ veya üzerinde olması, (2) Ülkenin kişi başına düşen GSYH'nin ABD'nin kişi başına düşen GSYH'nin %58'ine ulaşması ve (3) Ülkenin toplam GSYH'si içerisinde imalat sanayinin payının % 23'e ulaşmış olması gerekmektedir (Eichengreen vd., 2012: 66).

Tablo 2.6'da çalışmanın sonuçlarına göre farklı dönemlerde ekonomik büyümesinde yavaşlama ortaya çıkan ülkeler gösterilmektedir.

Tablo 2.6. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Büyümenin Yavaşlaması Durumu

Ülke	Yıl	Yavaşlamadan Önceki Ortalama Büyüme Oranı (%)	Yavaşlamadan Sonraki Ortalama Büyüme Oranı (%)	Büyüme Farkı	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)
Arjantin	1998	3,7	0,5	-3,2	13.132
G. Kore	1996	7,2	-2,2	-5,0	17.613
İran	1976	6,2	-8,4	-14,16	11.385
Lübnan	1985	6,2	-13,85	-20,0	16.192
Malezya	1997	6,5	2,5	-4,0	13.297
Porto Riko	1989	5,8	1,9	-3,9	17.795
Şili	1998	6,1	2,7	-3,4	14.011
Uruguay	1996	3,6	-2,0	-5,6	11.044
Yunanistan	1978	3,6	-0,3	-3,9	16.775

Kaynak: Eichengreen vd., 2012: 47-49

2.2.2.2.2. Felipe, Abdon ve Kumar’ın Yaklaşımı

Felipe, Abdon ve Kumar 2012 yılında birlikte yapmış oldukları bir çalışmayla orta gelir tuzağı olgusuna farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Yazarlar orta gelir tuzağı olgusunu “alt-orta gelir tuzağı” ve “üst-orta gelir tuzağı” olmak üzere ikiye ayırmak suretiyle açıklamaya çalışmışlar ve her bir tuzak için farklı bir tanım ortaya koymuşlardır. Yazarlar “Maddison Project” veri tabanından elde ettikleri 1990 yılı sabit fiyatları ile satın alma gücü paritesine göre oluşturulmuş olan kişi başına GSYH verilerini kullanarak 1950-2010 dönem aralığı için 124 ülke üzerinde çalışmışlar ve bu ülkeleri gelir düzeyleri bakımından eşik değer belirlemek suretiyle dört gruba ayırmışlardır. Bu ayrıma göre; kişi başı GSYH’si 2.000\$’ın altında bulunan ülkeler düşük gelirli, 2.000\$-7.250\$ aralığında buluna ülkeler alt-orta gelirli, 7.250\$-11.750\$ aralığında bulunan ülkeler üst-orta gelirli ve 11.750\$’ın üzerinde bulunan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Yazarlar gelir düzeylerine göre farklı gruplara ayırmış oldukları 124 ülkeyi 1950-2010 dönem aralığı için büyüme performanslar bakımından ve zaman içerisinde bu performanslardaki değişimler bakımından değerlendirmeye tabi tutmuşlar ve şu sonuçları elde etmişlerdir (Felipe vd. 2012: 26);

- a. Eğer bir ülke düşük gelir grubundan kurtulup alt-orta gelir grubuna ulaştıktan sonra bu gelir grubunda 28 yıl veya daha uzun bir süre kalmışsa alt-orta gelir tuzağına yakalanmış demektir.
- b. Bir ülkenin düşük gelir grubundan kurtulup alt-orta gelir grubuna ulaştıktan sonra, alt-orta gelir tuzağına yakalanmaması için yıllık kişi başına GSYH artış hızının en az %4,7 olması gerekir.
- c. Eğer bir ülke alt-orta gelir grubundan kurtulup üst-orta gelir grubuna ulaştıktan sonra bu gelir grubunda 14 yıl veya daha uzun bir süre kalmışsa üst-orta gelir tuzağına yakalanmış demektir.
- d. Bir ülkenin alt-orta gelir grubundan kurtulup üst-orta gelir grubuna ulaştıktan sonra, üst-orta gelir tuzağına yakalanmaması için yıllık kişi başına GSYH artış hızının en az %3,5 olması gerekir.

Tablo 2.7’de sırasıyla 1950 yılından sonra alt-orta gelir seviyesinde olup daha sonraki yıllarda üst-orta gelir seviyesine yükselen ve üst-orta gelir seviyesinde iken yüksek gelir düzeyine yükselen ülkelerden bazıları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.7. 1950'den sonra Alt-Orta Gelirli İken Üst-Orta Gelir Grubuna Yükselen Ekonomiler

Ekonomiler	Bölge	Alt-orta gelir Grubuna Katılma Yılı	Üst-orta Gelir Grubuna Katılma Yılı	Alt-Orta Gelir Grubunda Geçirilen Süre (Yıl)	Alt-Orta Gelir Grubunda Geçirilen Sürede Ortalama Büyüme Hızı
Çin	Asya ve Pasifik	1992	2009	17	7.5
Malezya	Asya ve Pasifik	1969	1996	27	5.1
Kore Cumhuriyeti	Asya ve Pasifik	1969	1988	19	7.2
Taipei, Çin	Asya ve Pasifik	1967	1986	19	7.0
Tayland	Asya ve Pasifik	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	Avrupa	1953	2006	53	2.5
Türkiye	Avrupa	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	Latin Amerika ve Karayip	1952	2006	54	2.4
Umman	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felipe vd. 2014: 8

Tablo 2.7'ye göre Tayland, Bulgaristan, Türkiye, Kosta Rika ve Umman alt-orta gelir tuzağı olgusunu yaşamış olan örnek ülkelerdir.

Tablo 2.8'e göre Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, Arjantin ve İsrail üst-orta gelir tuzağını yaşamış olan örnek ülkelerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; 124 ülkeden 52'si orta gelirli ülkedir. Orta gelirli olan 52 ülkeden 35'i orta gelir tuzağında bulunmaktadır. Bu 35 ülkeden 30'u alt-orta gelir tuzağında iken 5'i üst-orta gelir tuzağı içerisinde. Bölgesel anlamda bakıldığında orta gelir tuzağı içerisinde buluna ülkelerden 13'ü Latin Amerika, 11'i Orta Doğu ve Kuzey Afrika, 6'sı Sahra-altı Afrika, 3'ü Asya ve 2'si Avrupa ülkesidir. Diğer taraftan 52 orta gelirli ülkenin 17'si çalışmada eşik değer olarak alınan 28 (alt-orta gelir tuzağı) ve 14 (üst-orta gelir tuzağı) yılı henüz doldurmadıklarından orta gelir tuzağı içerisinde değildir.

Çalışmanın Türkiye ile ilgili bulgularına bakıldığında ise; Türkiye'nin 2010 yılı itibariyle 8.123\$'lık kişi başına düşen milli gelir düzeyi ile 2005 yılından bu tarafa üst-orta gelirli bir ülke statüsünde olduğudur. Üst-orta gelir düzeyi için temel alınan 14 yıllık sürenin aşılması için ise Türkiye'nin önünde 8 yılının daha bulunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca; Türkiye'nin 2000-2010 yılları arasında aradan geçen 10 yıllık dönem için ortalama ekonomik büyüme hızının %2,3 olduğu, bu ortalama büyüme hızının devam etmesi durumunda Türkiye'nin üst-orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin üst-orta gelir tuzağına takılmaması için ortalama büyüme hızının en az %3,5 olması gerektiği ifade edilmektedir (Felipe vd. 2012: 32).

Tablo 2.8 1950'den Sonra Üst-Orta Gelir Düzeyinde İken Yüksek Gelir Düzeyine Yükselen Ekonomiler

Ülke	Bölge	Düşük Orta Gelir (Y _{LM}) Düzeyine Ulaşma Yılı	Yüksek Orta Gelir (Y _{UM}) Düzeyine Ulaşma Yılı	Düşük Orta Gelir (Y _{LM}) Düzeyinde Kalma Süresi (Yıl)	Y _{LM} 'den Y _{UM} 'ye Geçerken Ortalama Büyüme Hızı (%)
Hong Kong, Çin	Asya	1976	1983	7	5.9
Japonya	Asya	1968	1977	9	4.7
Kore cumhuriyeti	Asya	1988	1995	7	6.5
Singapur	Asya	1978	1988	10	5.1
Taipei, Çin	Asya	1986	1993	7	6.9
Avusturalya	Avrupa	1964	1976	12	4.1
Belçika	Avrupa	1961	1973	12	4.4
Danimarka	Avrupa	1953	1968	15	3.3
Finlandiya	Avrupa	1964	1979	15	3.6
Fransa	Avrupa	1960	1971	11	4.4
Almanya	Avrupa	1960	1973	13	3.4
Yunanistan	Avrupa	1972	2000	28	1.8
İrlanda	Avrupa	1975	1990	15	3.2
İtalya	Avrupa	1963	1978	15	3.4
Hollanda	Avrupa	1955	1970	15	3.3
Norveç	Avrupa	1961	1975	14	3.5
Portekiz	Avrupa	1978	1996	18	2.8
İspanya	Avrupa	1973	1990	17	2.7
İsveç	Avrupa	1954	1968	14	3.6
Arjantin	L. Amerika	1970	2010	40	1.2
Şili	L. Amerika	1992	2005	13	3.7
İsrail	Orta Doğu	1969	1986	17	2.6
Mauritius Cumh.	S.A. Afrika	1991	2003	12	4.0

Kaynak: Felipe vd., 2012: 24

Tablo 2.9'da ise 1950-2013 döneminde gelir kategorileri açısından ekonomilerin dağılımındaki değişme gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo incelendiğinde; 1950'de 80 olan düşük gelirli ekonomi sayısı aradan geçen 63 yıllık dönemde hızla azalmış ve 2013 yılına gelindiğinde 37' ye düşmüştür. Bu durum daha önceki açıklamalarımızda belirtildiği üzere, düşük gelirli ekonomilerin sahip oldukları bazı avantajlar nedeniyle gösterdikleri yüksek büyüme performansları neticesinde kısa süre içerisinde orta gelir seviyesini yakalayabildikleri iddiasıyla örtüşmektedir. Aynı şekilde tablo 2.9'da orta gelirli ülke sayısında yıllar itibariyle ciddi bir değişikliğin olmadığı ve özellikle 2000'li

yıllardan sonra orta gelirli iken yüksek gelir seviyesini yakalayabilmiş ülke sayısının da oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 2.9. Gelir Kategoriler Göre Ekonomilerin Dağıtımındaki Değişirime:1950-2013

Yıl	Düşük Gelirli Ekonomiler	Alt-Orta Gelirli Ekonomiler	Üst- Orta Gelirli Ekonomiler	Yüksek Gelirli Ekonomiler
1950	80	35	6	3
1960	69	40	11	4
1970	59	41	14	10
1980	49	45	9	21
1990	47	45	9	23
2000	47	39	11	27
2008	40	39	14	31
2010	39	39	15	31
2013	37	39	15	33

Kaynak: Felipe vd. 2014: 8

2.2.2.2.3.Yakalama Endeksi (CUI) Yaklaşımı

Woo (2012), 1960-2008 dönem aralığı için seçilmiş bazı ülkelere ait Maddison (2010) tarafından hesaplanmış olan Maddison Project veri tabanından elde edilen kişi başı GSYH verilerini kullanarak ülkelerin ilerleme durumlarını hesaplamaya çalışmıştır. Çalışmada ülkeler Yakalama Endeksi (Catch-Up Index (CUI)) adı verilen ve ülkelerin kişi başına gelirlerinin ABD'nin kişi başına gelirine oranlanmasıyla bulunan bir endeks yardımıyla gelir düzeyleri bakımından şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Woo 2012; 314);

- CUI > %55 ise ülke yüksek gelirli
- %55 > CUI > %20 aralığında ise ülke orta gelirli ve,
- CUI < %20 olması durumunda ise ülke düşük gelirli bir ülkedir.

Woo yapmış olduğu çalışmada ABD'yi temel ülke olarak almasının nedenini ABD'nin özellikle 1920'li yıllardan beridir dünyanın ekonomik lideri olarak kabul edilmesi olarak göstermektedir. Çin, Hindistan, Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya olmak üzere gelişmekte olan bir grup Asya ülkesi üzerinde yapılan analizler sonucunda; Filipinler'in dışında diğer Asya ülkelerinin 1962-2006 yılları arasında CUI endeksi bakımından ortalama olarak %7 ile %16 aralığında oldukça iyi bir performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aynı dönem içerisinde özellikle Çin, Tayland ve

Malezya'nın yüksek gelirli ülkelere yakınsama konusunda oldukça yüksek bir büyüme hızı yakaladıkları, Malezya ve Tayland'ın ortalama %4'lük bir büyüme ile grubun en önemli ülkeleri oldukları belirtilmektedir. Çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise CUI endeksine göre Brezilya, Meksika, Arjantin, Şili, Tayland ve Malezya orta gelir tuzağında bulunmaktadır. Çin ise orta gelir düzeyine 2007-2008 döneminde daha yeni ulaşabilmiştir (Woo 2012; 315-317)

2.2.2.2.4. Robertson ve Ye'nin Yaklaşımı

Robertson ve Ye (2013), 125 yıllık bir dönemde ortalama %1,8'lik istikrarlı bir büyüme performansı sergilemiş olan ABD'yi referans ülke olarak almak suretiyle ülkelerin orta gelir tuzağı içerisinde olup olmadıklarının tespitine yönelik olarak ekonometrik bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Robertson ve Ye, 2010 yılı itibariyle satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYH, ABD'nin satın alma gücü paritesine göre GSYH'nin %8 ile %36'sı aralığında bulunan ülkeleri orta gelirli ülkeler olarak tanımlamaktadırlar. Bu eşik değerler dikkate alındığında Penn World Tables 7.1' den 1950-2010 dönemi için 189 ülkeden 46'sı orta gelirli ülke konumundadır. (Robertson ve Ye 2013: 5)

Robertson ve Ye, ortaya koymuş oldukları ekonometrik yaklaşım çerçevesinde bir ülkenin orta gelir tuzağı içerisinde bulunup bulunmadığını test ederken, dikkate alınan ülkenin doğal logaritması alınmış GSYH'sinden yine doğal logaritması alınmış ABD'nin GSYH'sini çıkarmakta ve elde edilen yeni seriyi durağanlık analizine tabi tutmaktadırlar. Durağanlık analizi sonucunda elde edilen serinin durağan çıkması durumunda söz konusu ülkenin orta gelir tuzağı içerisinde bulunduğu ve yüksek gelir grubu ülkelere yakınsama yönünde bir gelişme eğilimine sahip olmadığı sonucuna ulaşmaktadırlar (Robertson ve Ye 2013: 3-4).

Yazarlar elde edilen serilerin durağanlık analizlerini yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF (Dickey ve Fuller, 1881), yapısal kırılmaları dikkate alan ZA (Zivot ve Andrews, 1992) ve LP (Lumsdaine ve Papell, 1997) birim kök testleri yardımıyla yapmışlar ve şu sonuçlara ulaşmışlardır; Analiz sonuçlarına göre orta gelirli 46 ülkeden 23'ü en az bir adet birim kök testine göre orta gelir tuzağında bulunmaktadır. Türkiye ise ZA ve LP testlerine göre orta gelir tuzağında değilken ADF birim kök testine göre

Botswana ve Lübnan ile birlikte orta gelir tuzağı içerisinde bulunan bir ülkedir (Robertson ve Ye 2013: 13)

2.2.2.2.5. Gill ve Kharas'ın Yaklaşımı

Gill ve Kharas (2009); 1970-2000 dönemi için Latin Amerika ülkeleri ile Doğu Asya ülkelerini kişi başına GSYH düzeylerindeki gelişme açısından karşılaştırmaya çalışmışlardır. Yazarlar sekiz Latin Amerika ülkesinin (Brezilya, Meksika, Kolombiya, Şili, Peru, Uruguay, Venezuela ve Arjantin) kişi başına GSYH düzeylerindeki artışın durgun bir seyir izlediğini bu nedenle orta gelirli ülke konumundan kurtulamadıklarını ve orta gelir tuzağı ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedirler. Buna rağmen beş Doğu Asya ülkesinin (Hong Kong, Japonya, Tayvan, Güney Kore ve Singapur) kişi başına GSYH düzeyi bakımından hızlı bir gelişme gösterdiklerini ve orta gelirli ülke konumundan yüksek gelir ülke konumuna yükselme başarısı gösterdiklerini belirtmişlerdir. Yazarlar bu noktada ülke hükümetlerine büyük bir iş düştüğünün altını çizmek suretiyle, hükümetlerin kıt kaynakların tahsisinde bölgesel gelişme farklılıklarını dikkate alan ve bu farklılıkları azaltıcı yönde uygulanacak politikaların önemine vurgu yapmaktadırlar (Gill ve Kharas, 2009: 200).

Yazarlara göre; düşük gelirli ülkeler başlangıçta ucuz emek faktörü nedeniyle emek-yoğun mallarda elde ettikleri karşılaştırmalı üstünlükler sayesinde uluslararası piyasalarda rekabet şansı yakalayabilmekte ve buna bağlı ihracat artışları ile kısa sürede kişi başına GSYH'sini 1000\$'ın üzerine çıkararak orta gelirli ülkeler arasına katılabilmektedirler. Ancak bu seviyeden sonra çok az ülke kişi başına GSYH'sini 10000\$'ın üzerine çıkararak yüksek gelirli ülkeler arasına katılma başarısı gösterebilmektedir. Yazarlar bu duruma sebep olarak da orta gelir seviyesi yakalandıktan sonra üretim yapılarında meydana gelen değişimleri ve bu değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan maliyet artışlarını göstermektedirler. Ülkeler orta gelir seviyesine ulaştıktan sonra emek-yoğun alanlardan sermaye-yoğun alanlara kaymaya başlamakta ve yüksek becerili emek faktörüne ihtiyaçları artmaktadır. Bu durum zamanla emek maliyetlerini yükseltmekte ve başlangıçta sahip oldukları maliyet avantajları ortadan kalkmaya başlamaktadır. İhracatta meydana gelecek azalma bu ülkelerin büyüme performanslarını düşürmekte ve orta gelir tuzağı durumuyla karşı karşıya kalmalarına sebebiyet vermektedir. Yazarlara göre bu tür ülkeler yüksek gelirli

ülkeler gibi kurumsal altyapı avantajına da sahip olmadıklarından mevcut koşullarda yenilikçi bir ülke konumuna da erişemezler. Yazarlara göre ülkeler, uygulayacakları başarılı politikalarla iç piyasasını uluslararası piyasalarla entegre edebilirlerse yüksek gelirli ülkeler arasına katılma umutlarını artıracaklardır (Gill ve Kharas, 2009: 200-201).

Buraya kadar yapılan açıklamalar çerçevesinde kişi başına GSYH düzeyleri bakımından orta gelir seviyesinin belirlenmesi konusunda eşik değerin tespitine yönelik farklı görüşlerin olduğu anlaşılmaktadır. Dünya bankasının genel kabul görmüş ölçütlerin yanı sıra orta gelir seviyesinin tespiti konusunda temel alınan eşik değerin ne olması gerektiğiyle ilgili farklı görüşler Tablo 2.10’da özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.10. Kişi Başına GSYH Düzeyleri Bakımından Orta Gelirli Ekonomilerin Tespitinde Farklı Görüşler

Kaynaklar	Alt-Orta Gelirli Ekonomiler	Üst-Orta Gelirli Ekonomiler	Notlar
Dünya Bankası	1,046 \$ - 4,125 \$	4,126 \$ - 12,745 \$	ABD Doları cinsinden Cari Fiyatlarla
Felipe vd. (2012)	2,000 \$ - 7,250 \$	7,251 \$ - 11,750 \$	1990 Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre
Eichengreen vd. (2012)	Kişi Başına GSYH < 17000\$		2005 Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre
Eichengreen vd. (2011)	Kişi Başına GSYH $\geq$ ABD’nin % 58		2005 Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre
Woo (2012)	Kişi Başına GSYH = ABD’nin %20-55		1990 Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre
Robertson and Ye (2013)	Kişi Başına GSYH = ABD’nin %8-36		2005 Yılı Satın Alma Gücü Paritesine Göre
Gill ve Kharas (2009)	Kişi Başına GSYH’sı 1000\$ ile 10000\$ aralığında bulunan ülkeler		

Kaynak: The World Bank (2015), Felipe vd. (2012), Eichengreen vd. (2012), Eichengreen vd. (2011), Woo (2012), Robertson ve Ye (2013), Gill ve Kharas (2009)

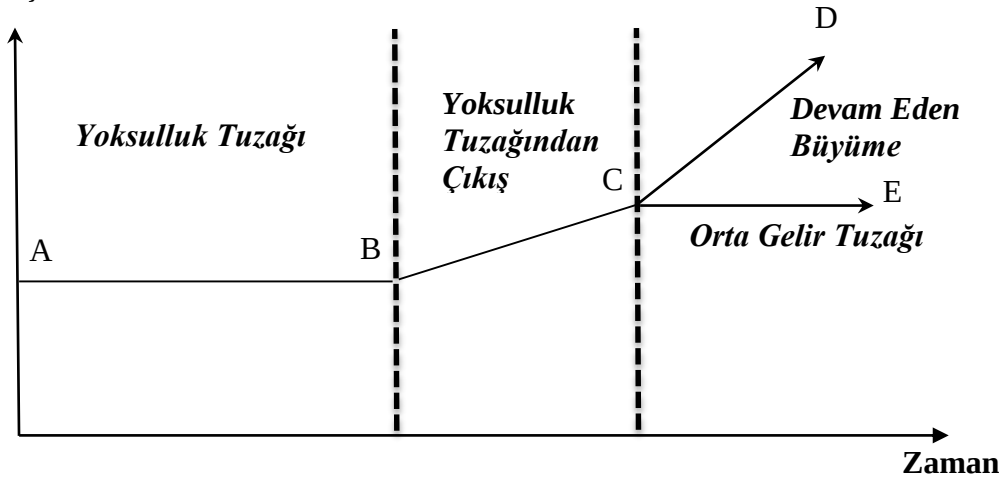
2.2.2.3. Orta Gelir Tuzağına Yönelik Aşamalı Yaklaşımlar

Orta gelir tuzağı olgusunu açıklamaya yönelik aşamalı yaklaşımlara bakıldığında bu konuda iki önemli çalışmanın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Tho’nun “Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı”, diğeri ise Ohno’nun “Endüstrileşmeyi Yakalama Yaklaşımı”dır.

2.2.2.3.1. Tho'nun Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı

Tho (2013), “The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations (Orta Gelir Tuzağı: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Üyelerinin Sorunları)” isimli çalışmasında; Birçok ekonominin (Güneydoğu Asya Uluslar Birliğini (ASEAN) oluşturan ülkeler gibi), karşılaştıkları temel sorunun, sürdürülebilir bir büyüme ile yüksek gelir düzeyini nasıl yakalayacakları ve orta gelir tuzağı diye nitelendirilen bir sorundan nasıl sakınacakları ile ilgili sorulara yanıt aramaktadır. Çalışma; 1990’ların sonunda yüksek gelirli ülkeler arasına katılma başarısı göstermiş olan Kore Cumhuriyeti deneyimi üzerinden, orta gelirli dört ASEAN ülkesinin (Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland) mevcut durumları karşılaştırılarak, orta gelir tuzağından sakınma stratejileri bağlamında nelerin yapılması gerektiği ile ilgili analitik bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu bağlamda; ülkelerin dinamik bir özel sektör yapısına sahip olmalarının, araştırma ve geliştirme (AR-GE) yeteneklerinin geliştirilmesinin, insan kalitesinin arttırılmasının ve bunu destekleyecek bir kurumsal altyapının oluşturulmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu anlamda ortaya konulacak çabaların dinamik karşılaştırmalı üstünlük yapısıyla uyumlu bir şekilde ve yenilikçiliğe dayalı bir yapıya kavuşturulmasının altı çizilmektedir. Böyle bir durumda ortaya konulacak çabaların ve elde edilecek başarıların tuzağın erken fark edilmesi ve önlenmesi açısından oldukça önemli olduğunun altı çizilmektedir (Tho 2013: 3).

Kişi Başı Gelir

Kaynak: Tho, 2013: 4

Şekil 2.1. Bir Ekonominin Gelişim Evreleri

Tho, ekonomik gelişim sürecini düşük, orta ve yüksek geliri temsil edecek şekilde beş temel aşamaya ayırarak orta gelir tuzağı olgusunu açıklamaya çalışmıştır (Tho 2013: 4). Şekil 2.1’de A-B aralığı yoksulluk tuzağı ile karşı karşıya olan gelişmemiş ya da azgelişmiş düşük gelirli ülkelerin durumunu ifade etmektedir. B-C aralığı yoksulluk tuzağından çıkışta ilk gelişim aşamasını, C noktası yoksulluk tuzağından çıkılıp orta gelir seviyesinin yakalandığını diğer bir ifadeyle orta gelir seviyesini ifade etmektedir. C-D yolu yüksek gelir düzeyini (D Noktası) yakalama mücadelesi çerçevesinde ortaya konulan sürdürülebilir büyüme durumunu ve nihayet C-E yolu ise orta gelir seviyesi yakalandıktan sonra düşük büyüme performansları nedeniyle içine düşülen durgunluğu diğer bir ifadeyle orta gelir tuzağı durumunu ifade etmektedir (Tho, 2013: 4).

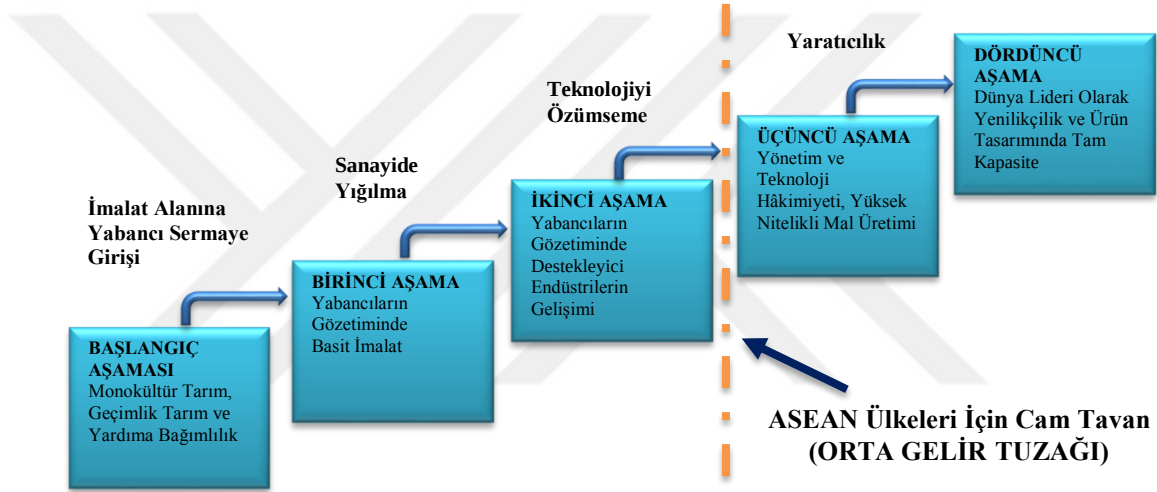
Tho’ya göre ekonomilerin B’den C’ye ulaşmaları, tarıma dayalı bir ekonomik yapıdan zamanla sanayi ve hizmetler sektörlerine dayalı bir yapıya geçmeleri ile mümkündür. Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında emek bolluğuna rağmen sermaye yetersizliği ve teknolojinin gelişmemiş olması gibi sebeplerden ötürü üretimin emeğe dayalı olması normal bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak, sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi açısından zamanla emeğin kalitesinin artırılması yani düşük nitelikli emek-yoğun üretimden yüksek nitelikli emeğe ihtiyaç duyan sermaye-yoğun üretime geçişin sağlanması gerekmektedir. Bu durum, faktör piyasalarını, teknoloji düzeyini ve karşılaştırmalı üstünlükler yapısını da kapsayan uzun bir dönüşüm süreci gerektirecektir. Tho’ ya göre ekonomiler orta gelir seviyesinde ulaştıktan sonra ücret düzeylerinin yükselmesine bağlı olarak emek-yoğun alanlardaki karşılaştırmalı üstünlüklerini zamanla kaybetmeye başlarlar. Ekonomiler burada ortaya çıkan dezavantajları yüksek nitelikli bir eğitim anlayışı ile emeğin beşeri özelliklerini arttırarak, teknolojik altyapıyı güçlendirerek ve yenilikçiliğe dayalı bir üretim yapısına geçerek ortadan kaldırabilirler. Bu dönüşümün sağlanamaması, ekonomilerin C-D yolundan çıkıp C-E yoluna girmeleri demek olacaktır ki, bu durum ekonomilerin OGT’na takılmaları anlamına gelmektedir.

Kısaca Tho’ya göre; gelişim sürecinde ekonomiler OGT’ ye ulaşmakla yükselen ücret düzeyleri nedeniyle kaybettikleri karşılaştırmalı üstünlüklerini ancak beşeri sermaye ve teknolojik gelişme ile birlikte artan faktör verimliliğine bağlı olarak değişen karşılaştırmalı üstünlük yapıları ve sağlayacakları rekabet avantajları ile

aşabilmektedirler. Gelişme sürecinde bu dönüşümü sağlayamayan ekonomiler ise OGT'ye takılıp kalmaktadırlar (Tho, 2013: 5).

2.2.2.3.2. Ohno'nun Endüstrileşmeyi Yakalama Aşamaları

Ohno (2009), "Avoiding the Middle Income Trap: Renovating Industrial Policy Formulation in Vietnam (Orta Gelir Tuzağından Kaçınmak: Vietnam'da Yenilikçi Sanayi Politikası Stratejilerinin Geliştirilmesi)" isimli çalışmasında; ASEAN ülkelerinin gelişim süreçlerini ve bu süreçlerin temel özelliklerini beş temel aşamaya ayırmak suretiyle incelemektedir (Ohno, 2009: 28).

Kaynak: Ohno, 2009: 28.

Şekil 2.2. Gelişmenin Evreleri ve Orta Gelir Tuzağı

Ohno (2009), ekonomilerin gelişim evrelerini tanımlarken, düşük gelirli ülkelerin başlangıçta savaşlar, siyasi karışıklıklar, sosyalist planlama ve kötü yönetim anlayışı gibi bazı faktörler yüzünden genellikle kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olduklarını belirtmektedir. Ohno'ya göre; bu tip ülkelerde genellikle geçimlik tarıma, doğal kaynaklara, monokültürel ihracata ve dış yardımlara dayalı ekonomik yapı mevcuttur. Madencilik ve tarım gibi geleneksel sektörlerde yaratılan düşük katma değer ve üretim faaliyetlerinde canlılığın olmaması, üretim ve uluslararası ticaret paylarının artırılması gibi konuları bu ülkelerin gözünde büyümektedir. Bu durum Şekil 2.2'de gösterildiği

üzere endüstrileşme yolunda yürüyen düşük gelirli ülkeler için başlangıç aşamasıdır (Ohno, 2009: 26).

Ohno, Doğu Asya ülkeleri perspektifinden bakıldığında bu ülkelerde ekonomik gelişmenin başlaması diğer bir ifadeyle bu ülkelerin tarıma ve dış yardımlara bağımlı bir ekonomik yapıdan kurtulmaları için atılacak ilk adımın basit montaja dayalı hafif imalat sanayine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu durumda giyim, ayakkabı, gıda ve basit montaj gibi hafif sanayi dallarında önemli gelişmelerin yaşanacağını ve ihracatın canlanacağını ifade etmektedir. Ekonominin gelişmeye başladığı bu birinci aşamada tasarım, üretim, teknoloji ve pazarlama faaliyetleri yabancı yatırımcılar aracılığı ile sağlanmaya çalışılmakta, ülke üretim için gerekli olan temel hammadde ve ara mallarını dışardan temin etmekte, üretime sadece sahip olduğu düşük beşeri sermayesi ve sanayi arazisi ile katkıda bulunmaktadır. Bu aşamada yoksul ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte gelir ve istihdam alanları genişlemekte ancak üretim dışa bağımlı olduğundan yaratılan katma değer büyük oranda yabancı sermaye sahiplerine gitmektedir. Ohno'ya göre Vietnam bu aşamada bulunan bir ülke örneğidir (Ohno, 2009: 27).

Ohno'ya göre ikinci aşamada doğrudan yabancı sermaye girişlerinin hızlanması yerli üretimin artmasına ve üretimin genişlemesine sebep olacaktır. Bu süreçte doğrudan yabancı sermaye girişleri kısmen sağlanmış, yavaş yavaş yerel tedarikçiler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Artan rekabet ortamıyla özellikle montajcı firmaların daha rekabetçi duruma gelmeleri ile birlikte yaratılan katma değer artmaya başlayacaktır. Zamanla fiziki girdi arzındaki artışlar sanayi sektöründe niceliksel büyümeye neden olacak ve yerli imkânlar genişleyecektir. Ancak bu aşamada üretim hala yabancı sermayenin kontrolünde bulunmaktadır. Ohno'ya göre günümüzde bu durumda bulunan ülkelere örnek olarak Tayland ve Malezya gösterilebilir (Ohno, 2009: 27). Bir sonraki aşama olan üçüncü aşamada ülkelerin karşı karşıya kalacakları en önemli güçlük, endüstriyel insan sermayesini geliştirmek ve bu alanda elde edilecek bilgi ve becerileri içselleştirebilmektir. Ohno'ya göre ulusal firmaların yönetim, teknoloji, tasarım, lojistik, fabrika organizasyonu, kalite kontrol ve pazarlama dahil tüm üretim alanlarında yabancıların yerine geçmeleri gerekir. Bu durum yabancı sermayeye olan bağımlılığı azaltırken içsel değerleri önemli ölçüde yükseltecektir. Bu tür ülkeler bu aşamada imalat sektöründe yüksek kalitede mal üretimi ile gelişmiş ülkelerle küresel ölçekte rekabet

edebilecek duruma gelip uluslararası pazarlarda yerlerini alacaklardır. Tayvan ve Güney Kore bu durumda olan ülkelere örnek olarak gösterilebilir (Ohno, 2009: 28).

Dördüncü ve son aşamada ise ülke yenilikçi üretim anlayışı ve küresel Pazar eğilimleri bakımından önemli yetenekler kazanır. Ohno'ya göre Japonya, ABD ve Avrupa Birliği'nin bazı üyeleri bu anlamda endüstriyel yenilikçi ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu süreç bütün ülkeler için garanti bir durum değildir. Gelişim aşamaları geçilirken birçok ülke ihtiyaç duydukları doğrudan yabancı sermayeyi çekememekte, gerekli üretim artışını ve gelişmeyi gösterememektedir. Bu olumsuzluklarla birlikte beşeri sermaye gelişimi konusunda da gereken başarıların gösterilememesi bu ülkelerin özellikle ikinci aşamada sıkışıp kalmalarına neden olmaktadır. Ohno'ya göre başta Tayland ve Malezya olmak üzere ASEAN ülkelerinin hiç birisi ikinci ve üçüncü aşamayı geçememişlerdir. Benzer şekilde Latin Amerika ülkelerinin çoğu da orta gelir tuzağına takılıp kalmış çok azı “Cam Duvar” olarak nitelendirilen orta gelir tuzağını kırarak yüksek gelirli ülkeler arasına katılabilmektedir (Ohno, 2009: 27-28).

2.3. ORTA GELİR TUZAĞI İLE KARŞI KARŞIYA KALAN ÜLKELERDE ORTAYA ÇIKAN TEMEL AKSAKLIKLAR

Buraya kadar yapılmış olan açıklamalar çerçevesinde “gelir tuzakları” olgusunun, ekonomilerin sürdürülebilir büyüme sorunlarıyla alakalı bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde hemen hemen bütün çalışmalarda ortaya konulan ortak kanı, ekonomilerin belirli bir dönemde hızlı bir büyüme performansı gösterdikleri fakat bu performanslarını zamana yayamadıkları yönündedir. Şüphesiz ki ekonomik büyüme, bir değişim ve dönüşüm süreci anlamı taşımaktadır. Ekonomilerin bu değişim ve dönüşüm sürecine adaptasyon sağlayabilmeleri ve bu süreç ile uyumlu politikaları hayata geçirebilmeleri belirli bir gelir düzeyinde takılıp kalmamaları açısından elzemdir.

Bu açıdan “orta gelir tuzağı” olgusu ele alındığında orta gelir seviyesini yakalayan birçok ülkenin bu seviyede ekonomik büyüme hızlarını kaybetmeye başladıkları görülmektedir. Bu konuda farklı ülke deneyimleri ele alınarak yapılan çalışmalar ve elde edilen sonuçlar incelendiğinde bu duruma sebep olan birinci unsurun, ekonomik

gelişmeyle birlikte bilgi ve becerisi yüksek işgücüne duyulan ihtiyacın artması sebebiyle yükselen işgücü ücretlerinin olduğu görülmektedir. Düşük gelirli ülkeler, ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında bol ve ucuz işgücü avantajlarıyla hızlı bir gelişim gösterebilmektedirler. Ancak gelişmenin diğer safhalarında, örneğin daha yüksek ücret düzeyi anlamına gelen orta gelir düzeyine ulaşıldığında faktör verimliliğinin artırılmaması ve teknolojik altyapının geliştirilememesi gibi sebeplerle büyüme hızlarını kaybetmeye başlamaktadırlar. Yeterli büyüme hızına ulaşamayan bu tür ekonomiler uzun yıllar aynı gelir düzeyinde kalmakta ve kendilerini orta gelir tuzağı olarak nitelendirilen durumun içerisinde bulmaktadırlar (Karahan vd., 2012: 96-97)

Paus (2009)' a göre düşük gelir seviyesinden kurtulup orta gelir seviyesini yakalamış ülkeler açısında iki temel sorun mevcuttur. Bu sorunlardan birincisi; orta gelir seviyesine ulaşmış ülkelerde vasıflı işgücüne olan talebin artması nedeniyle işgücü ücretlerinin yükselmesi ve bu nedenle uluslararası piyasalarda emek-yoğun mallardaki rekabet üstünlüğünün kaybedilmeye başlanmasıdır. Diğer sebep ise üretim yapısının bilgi yoğun olmaması nedeniyle, bilgi-yoğun emeğe dayalı katma değeri yüksek ürünlerde uluslararası piyasalarda rekabet edilememesidir (Paus, 2009: 421-422).

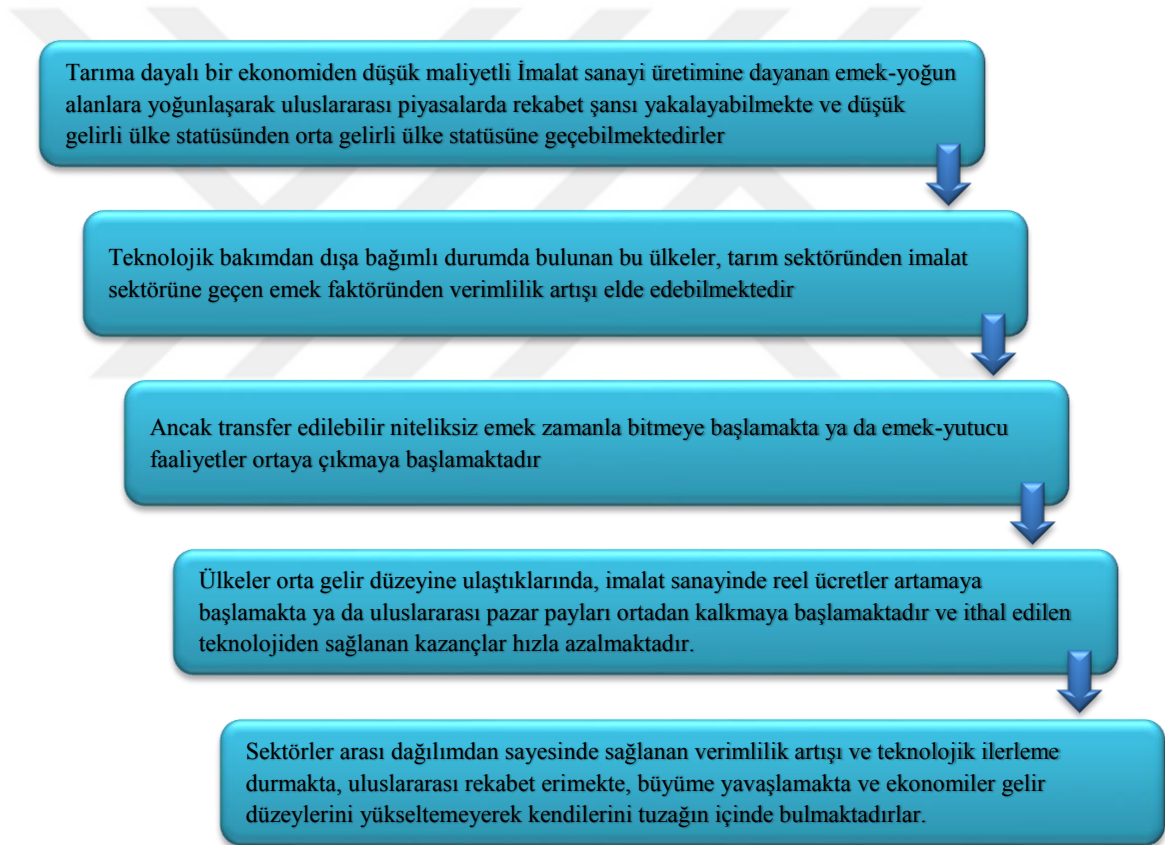
Ülkeler yüksek büyüme performansları sonucunda düşük gelir düzeyinden orta gelir düzeyine kısa sürede ulaşabilmektedirler. Ancak, orta gelir düzeyinde büyümenin devamı için daha fazla sermaye ve vasıflı işgücü gerekmektedir. Orta gelir seviyesiyle beraber iç pazarın genişlemeye başlaması vasıflı işgücüne olan ihtiyacın artmasına ve zamanla ücret düzeylerinin yükselmesine neden olacaktır. Orta gelir düzeyini yakalamış olan ülkeler kaybetmeye başladıkları düşük ücretli imalat sanayisine dayanan ihracat üstünlüklerini, katma değeri yüksek bilgi-yoğun ürünlere dayalı yeni ihracat ve üretim stratejileri ile ikame edemezlerse orta gelir tuzağı yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlayacaktır (Asia 2050, 2011: 33-34).

Öz ve Göde (2015), orta gelir tuzağı içerisinde bulunup bir üst gelir grubuna geçme konusunda sıkıntılar yaşayan ülkelerde yaşanan temel sıkıntıları şöyle sıralamaktadırlar (Öz ve Göde, 2015: 81);

- a. Ülke içi tasarrufların yetersizliği nedeniyle, yatırımların istenilen seviyeye ulaşamaması,

- b. Bir üst gelir düzeyine yükselmede oldukça önemli olan imalat sanayinde ihtiyaç duyulan gelişme hızının yakalanamaması,
- c. İmalat sanayinde ürün çeşitliliğinin sağlanamaması,
- d. İyi organize olmuş ve iyi işleyen bir emek piyasasının olmaması.

Hızlı ve istikrarlı bir büyüme performansının yakalanmasını sağlayacak unsurlardan mahrum olan ülkeler yukarıda da zikredildiği üzere kendilerini kısır bir döngünün içerisinde bulabilmekte ve uzun yıllar bu kısır döngüden kurtulamamaktadırlar. Agenor vd. (2012) bu durumu “Orta Gelir ve Büyüme Tuzaklarından Kaçınmak (Avoiding Middle-Income Growth Traps)” adlı çalışmalarında şu şekilde ortaya koymaktadırlar (Agenor vd., 2012: 3);

Kaynak: Agenor vd., 2012: 3

Şekil 2.3. Orta Gelir Tuzağına Takılmış Olmak

Yazarlara göre; yüksek gelir seviyesine ulaşma yolunda Doğu Asya ülkelerinin deneyimleri diğer ülkeler açısından önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Orta gelir tuzağı ekonomiler açısından kaçınılmaz bir sonuç değildir. Eğer hükümetler geç kalmadan

zamanında hareket ederek, ucuz işgücüne bağlı avantajları ve yabancı teknolojilerin taklidi ile ortaya çıkan kazançları, yenilikçiliği teşvik eden etkin ve kararlı politikalarla destekleyebilirlerse bu durumu önlenabilirler. Bunu yapmak, altyapı hizmetlerinin artırılmasını ve halkın bu hizmetlere erişimin iyileştirilmesini, mülkiyet haklarının koruma altına alınmasını, işgücü piyasalarının geliştirilmesine yönelik reformların yapılmasını ve politikaların zamanında uygulanmasını gerektirir. Bu politikalar, Ar-Ge faaliyetlerine yetenekli bireyler çeken, ülke içerisinde teknoloji öğrenimini teşvik eden ve ulusal ve uluslararası bilgi ağlarının oluşumuna katkı sağlayan faaliyetleri içermektedir (Agenor vd., 2012:6).

2.4 ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞTA VE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

Ekonomik büyüme ve kalkınma sorunları üzerine bugüne kadar yapılmış olan teorik ve ampirik çalışmalar, özellikle de kalkınmakta olan orta gelirli ülkelerin büyüme performanslarını uzun dönemlere yayamama diğer bir ifadeyle sürdürülebilir bir büyüme performansı gösterememe sıkıntısıyla karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymuştur. 1980’li yıllardan sonra İçsel büyüme modelleriyle birlikte başlayan yeni tartışmalar, İktisadi büyüme ve kalkınmanın temel unsurları olarak sayılan doğal kaynaklar, sermaye birikimi, işgücündeki artış, kurumsal faktörler, girişimcilik, teknolojik gelişme ve ticaret gibi unsurların merkezinde aslında insan unsurunun olduğunun daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur. Doğal kaynaklar dışında kalan bütün bu unsurların insana bağlı olması, bugün artık bütün ülkeleri “beşeri gelişmenin nasıl sağlanabileceği” sorusuna cevap aramak mecburiyetinde bırakmıştır.

Orta gelir tuzağına düşmüş olan ülkelerin ekonomik ve sosyal durumları incelendiğinde ortak bazı sorunlara sahip oldukları görülmektedir. Bu sorunlar;

- a. Tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların düşük düzeyde olması,
- b. İmalat sanayinin gelişmemiş olması ve gelişmenin de yavaş olması,
- c. Tekdüze bir sanayi yapısının olması,
- d. Üretimin düşük katma değerli olması ve sadece montaja bağlı bir sanayi yapısının olması,
- e. Tüketicinin dış alıma, büyümenin tüketime bağlı olması,

- f. Emek piyasasında koşulların zayıf olması,
- g. Yüksek teknoloji alanında rekabet gücünün olmaması ve en önemlisi,
- h. Eğitimde kalitenin artırılmaması olduğu görülmektedir.

Orta gelir tuzağı ile ilgili yapmış olduğumuz açıklamalar çerçevesinde, orta gelirli ülkelerin büyüme sürecinin ilk aşamalarında, yüksek bilgi ve beceri gerektirmeyen ve birçok ülke tarafından üretilen tekstil, seramik, demir-çelik gibi ürünlerde, düşük işçilik ücretlerinden kaynaklanan maliyet avantajı ile uluslararası piyasalarda rekabet şansı yakalayabildiklerini ifade etmiştik. Ancak bu ülkeler ekonomik büyümenin ilerleyen aşamalarında bir zaman sonra üretim maliyetlerindeki artışlar nedeniyle bu ürünlerdeki pazar paylarını, aynı ürünleri benzer kalite ve özelliklerde üreten daha düşük maliyetli ülkelere kaybetmeye başlamaktadırlar. Yapılan teorik ve ampirik çalışmalar göstermiştir ki, ekonomik büyümenin sürdürülmesi ancak, yüksek bilgi ve yetkinlik gerektiren, daha az sayıda ülke tarafından üretilen katma değeri yüksek ürünlerle mümkün olabilmektedir. Gelişmiş kimyasal ürünler, özellikli makineler, bilişim teknolojisi ürünleri bu ürünler arasında sayılabilmektedir. Söz konusu bu ürünlerde uluslararası rekabet, gelişmiş ülkelerin yüksek gelir düzeyi nedeniyle çoktan kaybetmiş olduğu maliyet avantajıyla değil, farklı özelliklerde yeni ürünler üreterek veya kaliteyi yükselterek mümkün olmaktadır. Bu farklı ve kaliteli ürünlerin üretilmesi için ülkelerin gelişmiş ülke statüsüne geçmeleri için, işgücünün, eğitim ve beceri düzeyinin, yani beşeri sermayenin geliştirilmesi, mevcut bilgileri özümseme ve yeni bilgi üretme kabiliyetinin diğer bir ifadeyle, bilgi sermayesinin oluşturulması yönünde ciddi adımların atılması gerekmektedir (Ercan, 2014).

1970’li yıllarda orta gelir düzeyinde gelişen ülkeler kategorisinde olan Tayvan, Güney Kore, Singapur, Hong Kong gibi ülkelerin 21. yüzyılın son çeyreğinde, beşeri ve bilgi sermayesine yaptıkları yatırımlarla orta gelir tuzağını aşarak gelişmiş ülke kategorisine ulaştıkları görülmektedir.

2.5. ORTA GELİR TUZAĞINDAN ÇIKIŞ STRATEJİLERİ

Orta gelir tuzağına neden olan unsurlar dikkate alındığında, tuzağa yakalanmama veya tuzaktan kurtulma konusunda atılacak adımların ve uygulanacak politikaların basite indirgenemeyecek kadar karmaşık ve bir o kadar da zor olduğunu bize

göstermektedir. Bu konu üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; orta gelir tuzağına yakalanmama veya orta gelir tuzağından kurtulma konusunda önerilen bazı politikalar şöyle sıralanabilir (Agenor ve Canuto (2012), Kritayanavaj vd. (2012), Ghani vd. (2013), Agenor vd. (2012));

- a. Katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayacak üretkenlik artışının sağlanması
- b. Üretimde ithal teknolojileri ikame edecek yerli teknolojilerin geliştirilmesi
- c. İhracatta ürün çeşitliliğinin artırılması
- d. Ucuz ve niteliksiz emeğe dayalı üretim stratejilerinden, katma değeri yüksek, bilgi-yoğun ve yenilikçi üretim stratejilerine kayılması
- e. Girişimciliği ve yenilikçiliği destekleyen ve bu tür faaliyetleri özendirici politikaların uygulanması
- f. Beşeri sermaye birikimini artıracak gerekli eğitim reformlarının gerçekleştirilmesi
- g. Kurumsal altyapı yetersizliklerinin düzeltilmesi, demokratik hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi
- h. Faktör piyasalarının geliştirilmesi ve emek piyasasında ücret katılıklarını yumuşatmaya yönelik reformların yapılması
- i. Ar-Ge ve bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi
- j. Devletin bütün bu süreçlerde uygulayacağı aktif politikalarla üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi.

Dünya bankası 2012 yılında Çin ekonomisiyle ilgili yayımlamış olduğu raporda, Çin ekonomisi özelinde orta gelir tuzağından sakınma veya orta gelir tuzağından çıkışta uygulanması gereken politika önerilerini ilk etapta beş başlık altında sıralamaktadır. Bu öneriler sırasıyla (The World Bank, 2012: 18-22);

- a. Gelir artışını sürekli kılacak nitelikli bir ekonomik büyümenin sağlanması
- b. Piyasa güçleri ile uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir büyümenin elde edilmesi
- c. Yenilikçiliğin ve yaratıcılığın teşvik edilmesi
- d. İnsan potansiyelinin artırılması ve geliştirilmesi

- e. Piyasa kurallarının işleyişi, hukukun üstünlüğü, toplumsal standartlar ve yüksek ahlaki değerler konularındaki standartların iyileştirilmesi

Raporun devamında, orta gelir tuzağından sakınma konusunda karşılaşılan zorlukların listesinin çok uzun olduğunun altı çizilmekte ve orta gelir tuzağından çıkışta altı yeni politika stratejisi tavsiye edilmektedir. Bunlar;

- a. Birinci yeni strateji; ekonomik faaliyet içerisinde devlete ve özel sektöre düşen en iyi rolün belirlenmesi (özellikle devlet tarafından ekonomide canlılığın ve yaratıcılığın artmasını sağlayacak teşviklerin sağlanması ve uygun koşulların yaratılması)
- b. İkinci yeni strateji; tüm sistemi içine alan ve küresel Ar-Ge ağlarıyla bağlantıları olan açık bir yenilik sisteminin yerleştirilmesi
- c. Üçüncü yeni strateji; yeşil büyüme üzerinde yoğunlaşma sağlanması
- d. Dördüncü yeni strateji; sosyal hakların bütünüyle koruma altına alınması ve fırsat eşitliğinin sağlanması
- e. Beşinci yeni strateji; sürdürülebilir ve güçlü bir mali sistemin inşası
- f. Altıncı yeni strateji ise; dünyadaki diğer ülkelerle karşılıklı yarar sağlayacak ilişkilerin geliştirilmesi ve işbirliği sağlanması

Eichengreen vd. (2013)'ne göre orta gelir tuzağı olgusu ülkelerin yenilik yaratma kabiliyetlerini zamanla geliştirememeleriyle alakalı bir durumdur. Bunu sebebi ise beşeri sermaye yetersizliği, beşeri sermaye yetersizliğine bağlı olarak özellikle ihracatta ileri teknoloji ürünlerinin payının artırılmaması ve iç tasarruf oranının yetersizliği olarak gösterilmektedir (Eichengreen vd., 2013: 14-16). Pamuk (2014) ise orta gelir tuzağı olgusunu bir ülkede yatırımların düşük düzeyde kalmasına, mamul mal üretiminin yavaş kalmasına ve mamul üretiminde ürün çeşitliliğinin yeterince sağlanamamasına bağlamaktadır (Pamuk, 2014: 348). Bu konuda politika önerileri ise şunlardır;

- a. Nüfusun bilgi ve beceri seviyesinin yükseltilmesi
- b. Bölgesel farklılıkların ve cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi
- c. Yurtiçi tasarruf oranının artırılması
- d. Enerji konusunda dışa bağımlılığın azaltılması
- e. Bütçeden Ar-Ge için ayrılan payların artırılması

- f. Kurumsal altyapının güçlendirilmesi
- g. Makroekonomik istikrarın sağlanması
- h. Emek-yoğun alanlardan, katma değeri yüksek, ileri teknoloji gerektiren bilgi-yoğun alanlara yönelmek.

2.6. LİTERATÜR ÖZETİ

Orta Gelir Tuzağı kavramının ilk olarak, Dünya Bankası tarafından 2007 yılında yayınlanan “Bir Doğu Asya Rönesansı’ı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler (An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth)” isimli raporda Dünya Bankası uzmanları Gill ve Kaharas tarafından gündeme getirildiğini daha önceki açıklamalarımızda belirtmiştik. Bu çalışmanın ardından orta gelir tuzağı olgusu ekonomistler arasında ilgi odağı haline gelmeye başlamış ve bu konu üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Çalışmamızın önceki kısımlarında orta gelir tuzağı konusunda bu güne kadar yapılmış olan ve birçok araştırmacı tarafından referans olarak gösterilen bir takım çalışmalardan bahsedilmeye çalışılmıştır. Tekrara düşmemek adına bu çalışmalara yeniden yer verilmeyecektir. Bunun yerine şu ana kadar bahsetmediğimiz başta farklı ülke deneyimleri üzerine yapılmış çalışmalara daha sonra ise Türkiye üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmeye çalışılacaktır.

Carnovale (2012), “Gelişmekte Olan Ülkeler ve Orta Gelir Tuzağı: Düşüş Önceden mi Belirlenmiş?(Developing Countries and the Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?)” isimli tez çalışmasında; 1960-2010 dönem aralığı için 22 ülke üzerinde orta gelir tuzağının nedenleri üzerinde durmuş ve sosyal sermayenin orta gelir seviyesinden geçişte büyük rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Etnik ve dini farklılıklar ve gelir dağılımı eşitsizlikleri sosyal sermayenin azalmasına neden olmakta ve dolayısıyla etnik ve dini parçalanma ve gelir dağılımı adaletsizlikleri orta gelir statüsünü geçişte etkili olmaktadır. Sürdürülebilir bir büyüme için hükümetlerin etkin politikalar uygulamaları gerektiğini belirten yazar çalışmasında Gini endeksi 0,40’ın üzerinde olan ülkelerin orta gelir tuzağına sıkışıp kaldıklarını tespit etmiştir.

Lin ve Treichel (2012), “ Orta Gelir Tuzağından Kaçmayı Öğrenen Çin’in Yükselişi (Learning from China’s Rise to Escape the Middle-Income Trap)” isimli çalışmalarında orta gelir tuzağının nedenlerini araştırmaya çalışmışlardır. Yazarlar;

Ülkelerin katma değeri düşük ürünlerden ziyade katma değeri yüksek ürünlerin retilbilmesi noktasında gerekli başarıyı ve dönüşümü sağlayamadıkları için orta gelir tuzağına takıldıklarını ifade etmişlerdir. Hükümetlerin orta gelir tuzağından kurtulmak için ülkenin karşılaştırmalı üstün oldukları alanlarda üretim faaliyetlerini desteklemeleri gerektiğini ifade eden yazarlar, ekonomide mevcut buluna yapısal sorunların çözülmesine yönelik etkin politikalarla ve özellikle eğitim ve Ar-Ge gibi alanların geliştirilmesi ile daha dinamik bir büyüme yapısının sağlanabileceğini ifade etmektedirler.

Zhang vd. (2013), “The Human Capital Roots of the Middle Income Trap: The Case of China (Orta Gelir Tuzağı İnsan Sermayesinin Kökenleri: Çin rneği)”, isimli çalışmalarında; Çin’in orta gelir grubundan ayrılıp yüksek gelir grubuna geçişinde insan sermayesine dayalı eşitsizlik yönetimi üzerinde durmuşlardır. Yazarlara göre; Çin’deki en önemli sorunlar eğitim sistemindeki ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerdir. Çin’de zamanla ücret düzeyleri yükselmesine rağmen gelir dağılımındaki adalet iyice bozulmaktadır. Buna rağmen Çin halkının zamanla eğitim, sağlık ve gıda ürünlerinden faydalanma düzeyleri yükselmekte bununla birlikte beşeri sermaye birikimi oluşmakta ve bu durum ekonomik büyümeyi sürekli dinamik tutmaktadır. Çalışmada Çin’in Guizhou ve Sichuan bölgesindeki okul öncesi ve ilkokul çağındaki 3-5 ve 8-10 yaş aralığındaki 1.707 ocuk üzerinde anket yapılmış, beslenme ve sağlık sorunlarının beşeri sermayeyi zamanla tükettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Egawa (2013), “Gelir Eşitsizliği Asya’da Bir Orta Gelir Tuzağına Sebep Olacak (Will Income Inequality Cause a Middle-Income Trap In Asia.)” isimli çalışmasında; gelir dağılımı eşitsizliği ile orta gelir tuzağı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analizinde Çin, Malezya ve Tayland için Regresyon Testi ve Duyarlılık Analizi kullanılmıştır. Elde edilen çalışma sonuçlarının, gelirin gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha dengesiz bir dağılım gösterdiğini ve ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında hızlı ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini artırdığı söyleyen Kuznets hipotezini destekler nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Özetle Egawa, gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüme oranları üzerinde olumsuz etki yarattığı ve orta gelir tuzağının sebeplerinden biri olduğu sonucuna varmıştır.

Fleming ve Soborg (2012), “Malezyalıların becerilerinin geliştirilmesi ve orta gelirli tuzağı (Malaysian skills development and the middle-income trap)”, isimli çalışmalarında; Malezya’nın eğitim problemleri ile orta gelir tuzağı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Son yıllarda Malezya’nın yüksek gelirli ülkeler seviyesine ulaşabilme yolunda bilgiye dayalı bir üretim anlayışı benimsediğini ve bunda da çok ciddi başarılar elde ettiğine dikkat çekilmektedir. Son on yılda özellikle yükseköğretim alanında önemli gelişmelerin yaşandığını vurgulayan yazarlar, işgücü piyasasının ihtiyaçlarıyla uyumlu bir eğitim sisteminin olmaması nedeniyle mezun olan bireylerin istihdam konusunda büyük sorunlar yaşadıklarını ve bu durumun beyin göçüne neden olduğunu ve ayrıca orta gelir tuzağından çıkışta engel oluşturduğu vurgulanmaktadır. Yazarlara göre orta gelir tuzağından çıkış için hükümetin, öze sektörün talep ettiği işgücü profili ile yükseköğretim sistemi arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi gerekmektedir.

Aiyar vd. (2013), “ Büyümede Yavaşlama ve Orta Gelir Tuzağı (Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap) isimli çalışmalarında; bazı Asya ve Latin Amerika ülkeleri üzerinden 1955-2009 dönem aralığı çerçevesinde, büyümede yavaşlama durumunu özel bir durum olan orta gelir tuzağı çerçevesinde incelemeye çalışmışlardır. Yazarlar; Kişi başına düşen GSYİH yıllık büyüme oranının kurumlar, demografi, altyapı, makroekonomik ortam ve politikalar, üretim yapısı, ticaret yapısı ve diğer değişkenler ile ilişkisi Probit Regresyonu, Bayesian ve Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma sonucunda; orta gelir tuzağına diğer bir ifadeyle büyümede yavaşlamaya neden olan en önemli değişkenlerin gayrisafi sermaye girişlerindeki ani azalmalar ve çıkışlar ile zayıf ihracat çeşitliliği olduğu belirlenmiştir.

Flaen vd. (2013), “ Orta Gelir Tuzağından Nasıl Kaçınılır? Malezya’dan Elde Edilen Kanıtlar (How to Avoid Middle Income Traps? Evidence from Malaysia)”, isimli çalışmalarında; Dünyada gelişmekte olan birçok ülkenin düşük ücret avantajlarına dayalı ihraç ürünlerinde rekabet avantajlarını, yenilikçiliğe ve verimliliğe dayalı ihracat anlayışına sahip gelişmiş ülkelere karşı yavaş yavaş kaybetmeye başladıklarını ifade etmektedirler. Bu çerçevede alt-orta gelirli Malezya’nın orta gelir tuzağına yakalanmaması için geniş çaplı bir yapısal değişim programına ihtiyacı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Üretimde verimlilik artışının önemine dikkat çeken

yazarlar Malezya'nın, özellikle büyüme fırsatlarının daha fazla olduğu hizmetler sektörünü modernize edecek politikalar uygulaması gerektiğini ifade etmektedirler. Gelecekte orta gelir tuzağından çıkış yolunda en önemli büyüme kaynağının hizmetler sektöründeki gelişmeler olacağı belirtilmektedir.

Wu (2013), “Verimlilik, Ekonomik Büyüme ve Orta Gelir Tuzakları: Çin’e Etkileri (Productivity, Economic Growth and Middle Income Traps: Implications for China)”, isimli çalışmada; verimliliğin ekonomik büyümedeki önemini araştırmaya çalışmıştır. Tarihsel verilerin ve yapılan ampirik analizlerin, sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde verimlilik artışlarının önemli bir rol oynadığını gösterdiğine dikkat çeken yazar, yüksek gelirli ülkelerin bir taraftan teknolojik gelişmelere diğer taraftan ise verimlilik artışlarına yönelik dengeli bir kalkınma modeli takip ettiklerini ifade etmektedir. Wu, bölgesel anlamda bakıldığında Çin’de yüksek gelirli bölgelerde (Kişi başına geliri 10.000 doların üzerinde olan bölgeler) teknolojik gelişme ve verimlilik artışlarının daha fazla olduğunu, orta ve düşük gelirli bölgelerde ise teknolojik gelişme ve verimlilikteki artışların sınırlı kaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Kanchoochat (2014), “Orta gelir tuzağı tartışması: Durum Tespiti ve Geleceğe Bakış (The Middle-income Trap Debate: Taking Stock, Looking Ahead)”, isimli çalışmada; orta gelir tuzağı ile ilgili yapılmış olan çalışmaları incelenmiş ve orta gelir tuzağı ile mücadelede üç politika önerisinde bulunmuştur. Bunlar; i) Eğitim ve kurumsal altyapının tesisi; ii) İhracat kompozisyonunu karşılaştırmalı üstünlüklerle uyumlu olacak şekilde değiştirmek ve iii) Değişen ihracat kompozisyon ile karşılaştırmalı üstünlükleri daha ileri düzeylere taşıyabilmek. Yazar, Doğu Asya ülkelerin deneyimlerinden hareketle, orta gelir tuzağı ile mücadelede sadece ekonomik alanlarla ilgili değil, politik ve sosyal alanlarla ilgili sorunların da çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Devletin etkin bir rol üstlenmesi gerektiğinin altını çizen yazar, gelişmekte olan ülkelerin, orta gelir seviyesinin üzerine çıkabilmeleri için ekonomik, sosyal ve politik alanlarla uyumlu güçlü kalkınma stratejilerine ihtiyaçları olduğuna vurgu yapmaktadır.

Orta gelir tuzağı ile ilgili Türkiye üzerine bu güne kadar yapılmış olan çalışmalardan bazıları ise aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Yeldan vd. (2012), “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz” isimli çalışmalarında; orta gelir tuzağı kavramını Türkiye’nin bölgesel kalkınma farklılıkları sorunu çerçevesinde ele almakta ve Türkiye’de “birden çok Türkiye ekonomisi” olduğunun altı çizilmektedir. Çalışmada; Türkiye’de 26 düzey-2 bölgeden 6’sında orta gelir tuzağı riskinin bulunmadığı, 12 bölgede orta gelir tuzağı riskinin bulunduğu ve 8 düzey-2 bölgesinde ise sadece orta gelir tuzağı riskinin değil aynı zamanda yoksulluk tuzağı riskinin de bulunduğu ifade edilmektedir. Farklı gelir seviyelerinde ve gelişmişlik düzeyinde bulunan bu bölgeler için farklı politika tasarımlarına ihtiyaç olduğunun belirtildiği çalışmada, orta gelir tuzağı riskinin bulunmadığı bölgelerde teknoloji yoğun alanlara odaklanılması ve arz yanlı teşvik politikalarının tercih edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Yazarlar, orta gelir tuzağı riski bulunan bölgelerin yüksek gelirli bölgelerle olan ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve bu bölgelerde orta-düşük ve orta-ileri teknoloji üretiminin desteklenmesi gerektiğini tavsiye etmektedirler. Ayrıca; gelir düzeyi düşük bölgelerde ise tarımsal ölçek sorununun çözülmesi yönünde tedbirlerin alınmasını ve geçimlik ekonomiden endüstriyel üretime geçişin sağlanmasına yönelik talep yönlü teşviklerin sağlanması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.

“Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri” isimli ikinci çalışmada ise yazarlar; Türkiye ekonomisinde farklı gelişme düzeylerine sahip her bir bölge için, bölgenin yapısı ve kalkınma dinamikleriyle uyumlu bölgesel politikalarla birlikte, ulusal ekonominin tamamını dikkate alan kapsamlı, kendi içinde tutarlı ve bütünlükli olarak hazırlanmış makroekonomik politikalara ihtiyaç olduğunun altını çizmeye çalışmışlardır. Kalkınma ajansları gibi bölgesel ve kurumsal yapıların bölgenin üretim özelliklerine uygun bir şekilde yapılandırılması gerektiğinin vurgulandığı çalışmanın ikinci cildinde, bölgesel gelir farklılıklarının yanında ürün tuzağına düşmeden ileri teknoloji ürünlerine çıkış sağlanabilmesi açısından “doğru” ürünlerin üretimi ve ihracatına yönelmek gerektiği vurgulanmaktadır. Bunlara ilaveten yazarlar orta gelir tuzağından çıkışta, öncelikle işgücünün eğitiminin, ulaşım ve iletişim kanallarının yurt genelinde iyileştirilmesinin ve ekonomik ve sosyal dışlanmışlığın önüne geçilmesinin önemine de vurgu yapmaktadırlar.

Acar (2012), “Tuzaktan Kurtulmak İçin Sanayisizleşmeyi Durdurmak Gerekmektedir” isimli çalışmasında; Türkiye’nin orta gelir tuzağına yakalanmış olduğunun tespitini yaparak, orta gelir tuzağı ve sanayileşme problemi, sanayisizleşme, üretimin niteliği ve yakınsama ilişkisi ve sanayisizleşmeyi durdurmak ve üretimin niteliğini artırmak için ne yapmalı? gibi bazı başlıklar çerçevesinde Türkiye’nin orta gelir tuzağına yakalanmasına neden olan unsurlar üzerine bazı tespitlerde bulunmakta ve tuzaktan kurtulmak yönünde bazı öneriler sunmaktadır. Bu tespit ve öneriler;

- a. Türkiye’nin 1990 ve 2000’li yıllarda imalat sanayi üretimi en büyük 15 ülkeden biriyken, 2010 yılından sonra ilk 15 içinde yer alamadığının tespiti yapılarak, İmalat sanayinin ekonomi içindeki payı azalırken, orta gelir tuzağından çıkmanın güçleştiği ifade edilmektedir.
- b. Sanayiden uzaklaştıkça verimliliği arttırmanın, yenilikçi bir ekonomi olmanın ve cari açık probleminden kurtulmanın güçleşmeye başladığı belirtilerek, Sanayisizleşmeyi durdurmak için düşük katma değerli üretimden yüksek katma değerli bir üretim yapısına geçmek gerektiğinin altı çizilmektedir.
- c. İleri teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payının oldukça sınırlı olduğunun altı çizilerek, İleri teknoloji ürünlerin payını arttırmadan gelişmiş ülkelerin ihracat sofistikasyon düzeylerine ulaşmanın mümkün olamayacağı ifade edilmektedir.
- d. Orta gelir tuzağının bölgesel boyutunun da ele alması gerektiği vurgulanmaktadır ve
- e. Bütün bunların başarılabilmesi için öncelikli olarak vergi, eğitim ve adalet sistemlerinin aksayan yönlerinin onarılması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Gürsel ve Soybilgen (2013), “Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde” isimli çalışmalarında; Türkiye’de kişi başına düşen gelirin bileşenlerini 2005(1)-2013(1) dönemi için incelemişlerdir. Yazarlara göre; Türkiye’de nüfus artışına bağlı olarak çalışabilir nüfus da artmaktadır. Ancak bu artı giderek yavaşlamakta ve kişi başına gelir artışına olan katkısı giderek azalmaktadır. Yazarlar, gelecek dönemlerde çalışabilir nüfus artışının daha da yavaşlayacağını 2030’larda sıfırlanacağı ve demografik fırsat penceresinin kapanacağı tespit edilmiştir. Yazarlar; Türkiye’nin OGT’ye düşmesini engelleyecek en önemli faktörün emek verimliliğinin artırılması olduğunu, verimlilik artışlarının ise başta eğitim sistemi olmak üzere işgücü piyasası, vergi sistemi, enerji

piyasası gibi alanlarda yapılacak yapısal reformlarla mümkün olabileceğinin altını çizmektedirler.

Dündar (2013), “Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Ekonomisi İçin Riskler ve Sakınma Stratejileri”, isimli yayımlanmamış yüksek lisans tez çalışmasında; orta gelir tuzağı olgusunu içsel ve dışsal büyüme modelleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmış ve Türkiye’nin 2023 hedeflerine ulaşılabilirliğini orta gelir tuzağı çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; Türkiye henüz orta gelir tuzağında değildir ancak orta gelir tuzağı riski taşımaktadır. Bu konuda yapısal dönüşümlere ihtiyaç vardır ve Türkiye’nin bu konuda en önemli avantajı sahip olduğu beşeri sermaye potansiyeldir. Yazara göre faktör verimliliğindeki oynaklık Türkiye’de orta gelir tuzağı riskini önemli ölçüde artıran bir faktör iken son yıllarda yaşanan fiziki sermaye birikimi artışı yüksek büyüme performanslarına sebebiyet vererek orta gelir tuzağı riskini azaltmaktadır. Yazar tarafından dikkat çekilen bir başka husus ise bölgesel kalkınma politikalarının mekânsal ekonomik anlayış çerçevesinde hazırlanması gerektiği konusudur. Türkiye’nin bazı bölgelerinin orta gelir tuzağı riski taşımadığına dikkat çeken yazar, 20 bölgenin ise orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kurtoğlu (2014), “Orta Gelir Tuzağından Çıkış” isimli çalışmasında; içsel ekonomik büyüme teorileri çerçevesinde bilginin girdi olarak yer aldığı üretim fonksiyonu yardımıyla üretim faktörleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmıştır. Yazar yapmış olduğu çalışmasında; gelişen ülkelerin orta gelir tuzağını aşarak, yüksek gelirli ülkeler arasına katılmalarının, bilgi yoğun üretim faaliyetlerinin genel ekonomik faaliyetler içindeki payının artırılması ve “yenilik ekonomisi” uygulamalarının geliştirilmesi ile mümkün olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Koçak ve Bulut (2014), “Orta Gelir Tuzağı: Teorik Çerçeve, Ampirik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama” isimli çalışmalarında; Robertson ve Ye’nin (2013) geliştirdiği yaklaşımı kullanarak Türkiye’nin orta gelir tuzağında olup olmadığını araştırmaya çalışmışlardır. Yapmış oldukları ekonometrik analizlerin sonuçları, Türkiye’nin orta gelir tuzağında olmadığını göstermiştir. Yazarlar Türkiye’nin büyüme sürecinde orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya kalmaması için üç politika önerisi getirmektedirler. Bunlar; i) Türkiye’de insan kaynaklarının niteliklerini

güçlendire politikalar geliştirilmeli ve bu politikalar uzun vadeli Ar-Ge yatırımları ile desteklenmelidir ii) Türkiye’de hukuki ve kurumsal altyapı geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir ve iii) Makroekonomik istikrarı, ılımlı enflasyonu, sürdürülebilir güçlü bir mali sistemi sağlamaya ve tasarruf eğilimini artırmaya yönelik etkin politikalar uygulanmalı ve bu politikalardan taviz verilmemelidir.

Yılmaz (2014), “ Türkiye’de Orta Gelir Tuzağı ve Az Nitelikli İnsan Sermayesi (Turkish Middle Income Trap and Less Skilled Human Capital)” isimli çalışmasında; Türkiye, orta gelir tuzağına yakalanmış ve orta gelir tuzağından kurtulmuş olan ülkelerle beşeri sermaye unsuru bakımında mukayese edilmektedir. Genel olarak ülke deneyimleri ve yapılmış analiz sonuçları açısından orta gelir tuzağından sakınmak ve tuzaktan kurtulmak açısından iyi tasarlanmış ve yüksek kaliteli bir eğitim sisteminin gerekliliği vurgulanmaktadır. Yazara göre, tutarlı ve iyi yapılandırılmış bir eğitim sistemi “yüksek yetenekli insan sermayesinin” ve “yenilikçiliğe dayalı rekabetçi bir üretim yapısının” oluşturulması ve tuzağın aşılması konusunda büyük öneme sahiptir. Çalışma sonuçlarına göre; Türkiye’de tarımdan çıkış sürecinde açığa çıkan işgücünün diğer sektöründe yeterince verimli kullanılmadığı vurgulanmakta ve bu açıdan elde edilen kazanımların orta gelir tuzağından çıkış için yeterli olmadığı ifade edilmektedir.

Bozkurt vd. (2014), “Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği” isimli çalışmalarında; Türkiye’nin 1971-2012 dönemine ilişkin yıllık verilerini kullanılarak yakınsama ve gecikmesi dağıtılmış otoregresif modellere dayanan ARDL (autoregressive distributed lag) sınır testi yaklaşımı ile Türkiye’nin orta gelir tuzağında olup olmadığını araştırmışlardır. Yazarlar; yakınsama analizi sonuçlarına göre Türkiye’nin yüksek gelirli ülkelere yakınsadığı ve Türkiye’de imalat sanayinin gelir artırıcı bir etki sağlamadığı bununla birlikte yüksek eğitimde okullaşma ve yurtiçi tasarruf oranlarının kişi başına düşen gelir düzeyi üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Yazarlar, Türkiye’nin orta gelir tuzağında olduğuna dikkat çekmek suretiyle çıkış yolu konusunda Türkiye’de sanayileşmenin hızlandırılması ve eğitim sisteminin teknolojik yeniliklerle birlikte yeniden şekillendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Türkiye gibi orta gelirli ülkelerin orta gelir tuzağından kurtulmak ve sürdürülebilir bir büyüme yapısına kavuşabilmeleri için beşeri sermaye önderliğinde toplam faktör verimliliklerinin ve yurt içi tasarruf oranlarındaki artışı üretime dönüştürmeleri gerektiğinin altını çizmektedirler.

Yaşar ve Gezer (2014), “Türkiye’nin orta gelir tuzağına yakalanma riski ve bu riskten kurtulma önerileri” isimli çalışmalarında, Türkiye’nin 2023 hedefleri doğrultusunda orta gelir tuzağına yakalanmadan hedeflerine ulaşabilmesi için uygulayacağı yapısal dönüşüm programları ile birlikte kişi başına düşen milli gelirinde ortalama %5’lik bir artış yakalaması gerektiğini söylemektedirler. Porto-Riko, Uruguay ve Yunanistan örneklerinde hareketle Türkiye’nin gereken adımları atması durumunda (altyapı eksikliklerinin giderilmesi, eğitim, beşeri sermaye, teknoloji ve kurumsal altyapı alanlarında hızlı bir dönüşüm) hem tuzaktan kurtulabilme hem de 2023 hedeflerine ulaşabilme konusunda önünde bir engelin bulunmadığına vurgu yapılmaktadır.

Dalgıç vd. (2014), “Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Hangi Faktörler” isimli çalışmalarında; 56 orta gelirli ülke üzerinde 1990-2013 dönem aralığı için bazı makroekonomik ve kurumsal değişkenlerle, teknoloji ve beşeri sermaye unsurlarının orta gelir tuzağından çıkış üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmışlardır. Elde edilen sonuçlara çerçevesinde; teknoloji değişkeni olarak sınıflandırılan patent başvuruları, Ar-Ge’de çalışan araştırmacı sayısı, ileri teknoloji ihracatının payı ve Ar-Ge harcamalarının gelir içindeki payı ile beşeri sermaye değişkeni olan orta öğretime kayıt oranının, orta gelirli ülkelerin kişi başına GSYH artışının üstünde bir büyüme sergilediğini, dolayısıyla orta gelir tuzağından çıkış olasılığını arttırdığını tespit etmişlerdir. Aynı şekilde; çalışmada makro değişken olarak kullanılan fiyat istikrarının sağlanması, doğrudan yabancı yatırım girişleri, yatırım ve tüketim harcamalarındaki artış ile dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin orta gelir tuzağının aşılmasına pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bununla birlikte kamu harcamalarındaki artışın, dışa açıklık oranındaki yükselmenin ve reel döviz kurundaki yükselişin ters yönde etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak kurumsal değişkenler olan demokratik hesap verilebilirlik, hükümet istikrarlılığı ve yatırım profilindeki değişimlerin orta gelir tuzağından çıkış olasılığını arttırdığını, yolsuzluk ve bürokratik kalitedeki artışın ise anlamlı ve negatif yönde etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mert (2014), “Türkiye’de ve Dünyada Orta Gelir Tuzağının Talep Yönlü Boyutuna İlişkin Bir Tartışma”, isimli çalışmasında; orta gelir tuzağı sorununun talep yönlü boyutuna dikkat çekmeye çalışmış, orta gelir tuzağından kurtulmaya çalışan ülkelerin sorun talep yönünü dikkatten kaçırmamaları gerektiğini vurgulamıştır.

Çalışmanın bulgularına göre; i) Orta-gelir tuzağından çıkma başarısı gösteren görece hızlı büyüyen ülkeler yurt içi talebin katkısının net dış talebin katkısından büyük olduğu ülkelerdir. ii) Büyümeyi yurt içi talebin sürüklediği ülkelerde genel hükümet nihai tüketim harcamalarına ve gayrisafı sermaye oluşumuna (yatırım harcamalarına) kıyasla hane halkı tüketim harcamalarının payı belirleyicidir. iii) Türkiye ABD'ye kıyasla ortalama %0,5217 hızla büyümüştür. Bu büyümeye iç talebin katkısı 0,4621 iken dış talebin katkısı çok daha düşük, yani 0,0596'dır. Bu verilere dayanarak Türkiye'nin iç talebin sürüklediği bir ülke olduğu söylenebilir. Türkiye'de diğer ülkeler ile benzer şekilde hane halkı tüketim harcamalarının katkısı yüksek iken diğer ülkelere farklı olarak genel hükümet nihai tüketim harcamalarının katkısı da yüksektir.

Atik (2015), "Türkiye için orta gelir tuzağından kurtulma önerileri" isimli çalışmasında; orta gelir tuzağının aşılması için nitelikli ve kalıcı bir ekonomik büyümenin sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Yazar, Türkiye'nin tuzaktan kurtulabilmesi için yüksek katma değerli üretime yönelik yenilikçi sanayileşme politikalarını hayata geçirmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Türkiye'nin bu amaç doğrultusunda eğitim yapısını, beşeri sermayesini, inovasyona yönelik nitelikli işgücünü, ileri teknoloji üretimi amacıyla Ar-Ge yatırımlarını geliştirmeli ve üniversite-sanayi işbirliğini artırması gerekmektedir. Öz'e göre son yıllardaki ortalama büyüme performansı dikkate alındığında Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulmasının pek mümkün gözükmediğini, risk altında olan her ülke gibi uzun dönemde tuzaktan kurtulmak için gereken adımları atması gerektiğini belirtmektedir.

Öz ve Göde (2015), "Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye'nin Konumu" isimli çalışmalarında; Türkiye'ye ait makroekonomik veriler incelendiğinde Türkiye'nin şu an için orta gelir tuzağı içerisinde bulunduğunu söylemenin mümkün olmadığını ancak orta gelir tuzağı riskinin önemi bir tehlike olarak varlığını koruduğunu belirtmişlerdir. Yazarlara göre Türkiye, 2023 hedefleri doğrultusunda gereken adımları atabilirse yüksek gelir grubu ülkeler arasına katılacaktır. Türkiye'nin emek gücüne dikkati çeken yazarlar, mevcut emeğin niteliğinin ve verimliliğinin artırılmasının yanı sıra, kadınların işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi gerektiğini vurgulamakta, işgücü piyasasında yapılacak düzenlemelerle istikralı bir büyümenin sağlanabileceğini belirtmektedirler. Yurtiçi tasarruf hacminin genişletilmesi, teknolojik gelişme, Ar-Ge, eğitim kalitesinin artırılması, kurumsal altyapının güçlendirilmesi vb. konularda devletin öncü olması

gerektiğinin altını çizen yazarlar, orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya kalınmaması için belirtilen alanlarda gereken adımların ivedilikle atılması gerektiğini ifade etmektedirler.

Şahin vd. (2015), “Orta gelir Tuzağı Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Türkiye Örneği (1980-2013)” isimli çalışmalarında; Türkiye’nin 55 yıldan bu yana orta gelir grubundan çıkamadığı ve bu nedenle orta gelir tuzağı içinde bulunduğu ifade edilmektedir. Yazarlar, Türkiye’de 1980-2013 dönemi için yıllık veriler kullanarak orta gelir tuzağı bağlamında kişi başına düşen geliri belirleyen makroekonomik değişkenlerin etkilerini ve değişkenler arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleriyle araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; ihracat ile kişi başına düşen gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buradan hareketle orta gelir tuzağından çıkışta öncelikle yurt içi tasarrufların artırılması gerektiğine vurgu yapan yazarlar, cari açığın önlenmesi ve dış kaynaklı büyüme bağımlılığının azaltılması için yurtiçi tasarruf birikiminin önemine dikkat çekmektedirler. Çalışmadan elde edilen diğer sonuçlara göre ise; kişi başına düşen gelirden para arzına, bütçe dengesine, sabit sermaye yatırımlarına doğru bir nedensellik olduğu görülmüş, fakat kişi başına düşen gelir ile enflasyon ve tasarruf oranları arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Yazarlara göre; sürdürülebilir bir büyüme ve orta gelir tuzağından çıkış için Türkiye ekonomisinde ithalatta bağımlılık azaltılmalı ve ihracat artışları desteklenmelidir. Kısaca imalat sanayi, tasarruf ve bütçe açıklarından dolayı yetersiz kalan Ar-Ge harcamaları, yurt içi tasarruf oranları ve kadın işgücüne katılım oranı arttırılmalı işsizlik azaltılmalı, atıl kalan emek gücünden daha fazla yararlanılmalı, ihracat artışı desteklenmeli, üretimde teknolojik gelişmeye dayalı yenilikler ön plana çıkarılmalıdır.

Alçın ve Güner (2015), “Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmalarında; Türkiye’nin orta gelir tuzağına düşmekte olmasının sebepleri ve orta gelir tuzağından çıkış için değişimi gereken politikaları inceleyerek, konuyla ilgili temel değerlendirmelerde ve öngörülerde bulunmaya çalışmışlardır. Yazarlara göre; Türkiye ekonomisinde büyümenin hızlı ve istikrarlı hale gelmesi için;

- a. Bütünleşik teknoekonomi politikalarının uygulanır hale gelmesi,
- b. Dış ticarete yeni ürün ve Pazar olanaklarının geliştirilmesi,

- c. Yatırımların ulusal niteliğinin artırılması,
- d. Beşeri sermaye potansiyelinin güçlendirilmesi yönünde politikalar izlenmesi,
- e. Sermayenin ve bilginin yerleşmesine yönelik adımların atılması ve
- f. Sektörel gelişmenin niceliksel değil niteliksel olarak sağlanması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Uyanık (2015), “Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye’nin Konumu Açısından Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında; açıklayıcı değişkenler olarak belirlemiş olduğu işgücünün niteliği ve buna bağlı olarak görece düşük ücret profili, iktisat politikası ve yapısal faktörler değişkenleri ile Türkiye’nin mevcut durumu ve orta gelir tuzağı riskinden uzaklaşmak için atılması gereken stratejik adımların neler olması gerektiği ile ilgili bir yol haritası çizmeye çalışmıştır. Bu anlamda yazar; hedef sektör ve ürünleri belirlemiş, buna yönelik nitelikli insan gücünü yetiştirmeye imkan sağlayacak eğitim sistemini yerleştirmiş, aklı ve vicdanı hür bireylere sahip ve orta ve uzun vadeli yapısal reformları hayata geçirmiş bir Türkiye’nin, orta gelir sorunundan kurtulacağını iddia etmektedir. Bununla birlikte bahsedilen adımları atamamış bir Türkiye’den orta gelir tuzağından kurtulmasını beklemenin rasyonel bir tutum olmayacağını söylemektedir.

Erkoç (2015), “Orta Gelir Tuzağında Türkiye: 2023” isimli çalışmasında; orta gelir tuzağının nedenleri ve bu tuzaktan kurtulma yöntemleri üzerinde durmuş ve betimsel analizler yardımıyla Türkiye’nin gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırılmasını yapmaya çalışmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; Türkiye’de büyümenin ve kişi başına düşen gelir artışının nispeten yüksek düzeyde devam edebilmesi için toplam faktör verimliliğinin katkısının artması gerekmektedir. Bunun olabilmesi için ise iyi işleyen ekonomik, siyasal ve hukuk kurumlarıyla birlikte yüksek vasıflı işgücüne ve teknolojik gelişmeye ihtiyaç vardır. Yazara göre; Türkiye’de imalat sanayinin gelişimini hızlandırmanın ve yaratılan katma değeri artırmanın yanı sıra, sanayide çeşitlenmeyi gerçekleştirebilmek için sanayi envanteri çalışmalarının da tamamlanması gerekmektedir. Yazara göre; emek piyasasını daha esnek bir hale getiren, kayıt dışılığını azaltan, teknolojiyi kullanan, bilgiyi üreten, eğitimin kalitesini arttırıcı reformlar yapan bir Türkiye, orta gelir tuzağına mahkûm olmayacaktır.

Yıldız (2015) ise “Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri” isimli çalışmasında; kişi başına düşen milli gelirini belirli bir seviyenin üzerine

çıkaramayan yani orta gelir tuzağına düşen gelişmekte olan ülkelerin, bu tuzaktan nasıl kurtulabilecekleri konusunda bazı çıkarımlarda bulunmaya çalışmıştır. Yazar, kullanmış olduğu bazı veriler çerçevesinde yapmış olduğu bu çalışmanın sonucunda, orta gelir tuzağından çıkış yolu için yapılması gerekenleri şöyle sıralamaktadır;

- a. Ulusal tasarruf oranını artırmalıdır,
- b. Ar-Ge yatırımları inovasyon kapasitesi artırılmalıdır,
- c. Nitelikli işgücü için beşeri sermaye yatırımları için ayrılan kamu kaynakları artırılmalıdır,
- d. Fikri mülkiyet ve patent hakları korunmalıdır,
- e. İşgücü piyasasında gerekli reformlar yapılmalıdır,
- f. Toplam faktör verimliliği artırılmalıdır.

Genel olarak literatür özeti dikkate alındığında orta gelir tuzağı olgusu; özellikle Afrika, Asya-Pasifik ve Latin Amerika ülkelerinde yoğun olarak görülebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı ülke/ülkeler topluluğu üzerinde yapılan farklı çalışmaların, sonuçları itibariyle birçok açıdan benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Orta gelir tuzağı olgusunun genelde beşeri sermaye, Ar-Ge, gelir dağılımı, verimlilik, kurumsal altyapı, teknolojik yetersizlik vb. gibi alanlarda yaşanan sıkıntıların bir sonucu olduğu, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olmak üzere hemen her alanda yapısal dönüşüm sağlayamayan ülkelerin bu sorunla uzun yıllar birlikte yaşamak zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu genel durumun yanında yapılan çalışmaların en temel ortak yanı, orta gelir tuzağı sorununun ancak, beşeri sermayesinin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesine dayalı olarak elde edilecek üretkenlik kazanımlarıyla ve ekonomik ve sosyal hayatın yeniden inşası ile aşılabilecek bir sorun olduğudur.

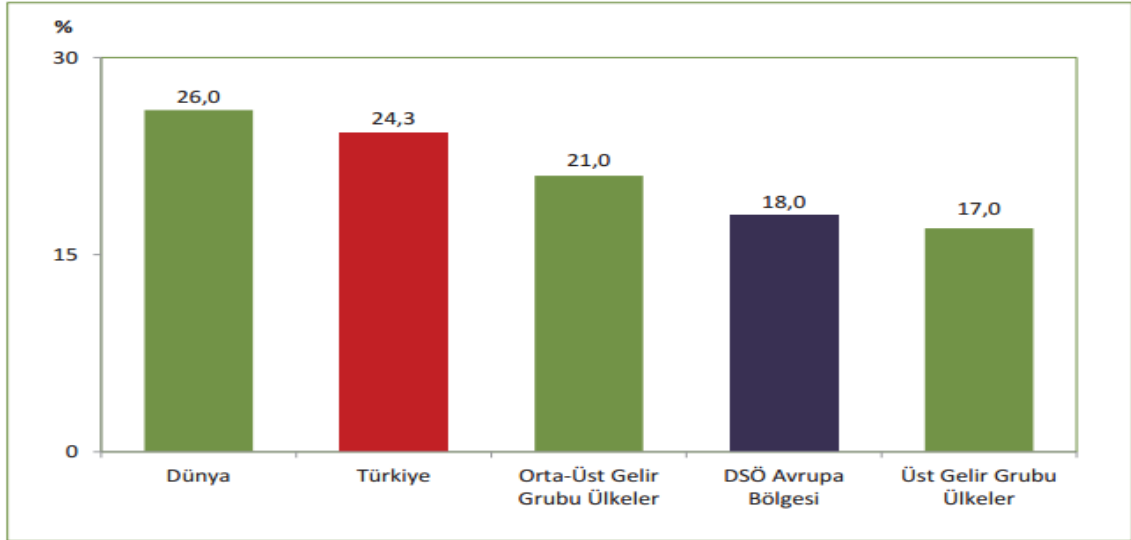
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE POTANSİYELİ VE ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ

3.1. TÜRKİYE’NİN BEŞERİ SERMAYE POTANSİYELİ

3.1.1 Türkiye Nüfusunun Genel Demografik Özellikleri

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2014 yılı sonuçlarına göre Türkiye’nin nüfusu 77.695.904 kişidir. Bu sayının % 50,17’si yani 38.984.302 kişisi erkeklerden, % 49,82’si yani 38.711.602 kişisi kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye nüfusunun en belirgin özelliklerinden birisi genç nüfusa sahip olmasıdır. Türkiye’de 0-14 yaş grubu insanların sayısı toplam nüfusun % 24,17’sini oluşturmaktadır. Bu oran 1965 yılında %41, 9 iken aradan geçen süre zarfında giderek azalmıştır. Yani Türk toplumu giderek yaşlanmaktadır. Türkiye nüfusunun genç ve dinamik yapısı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Nitekim nüfusun genç olması ekonomik değişim ve dönüşüme daha hızlı adaptasyon sağlamasına ve üretimde verimlilik düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır.

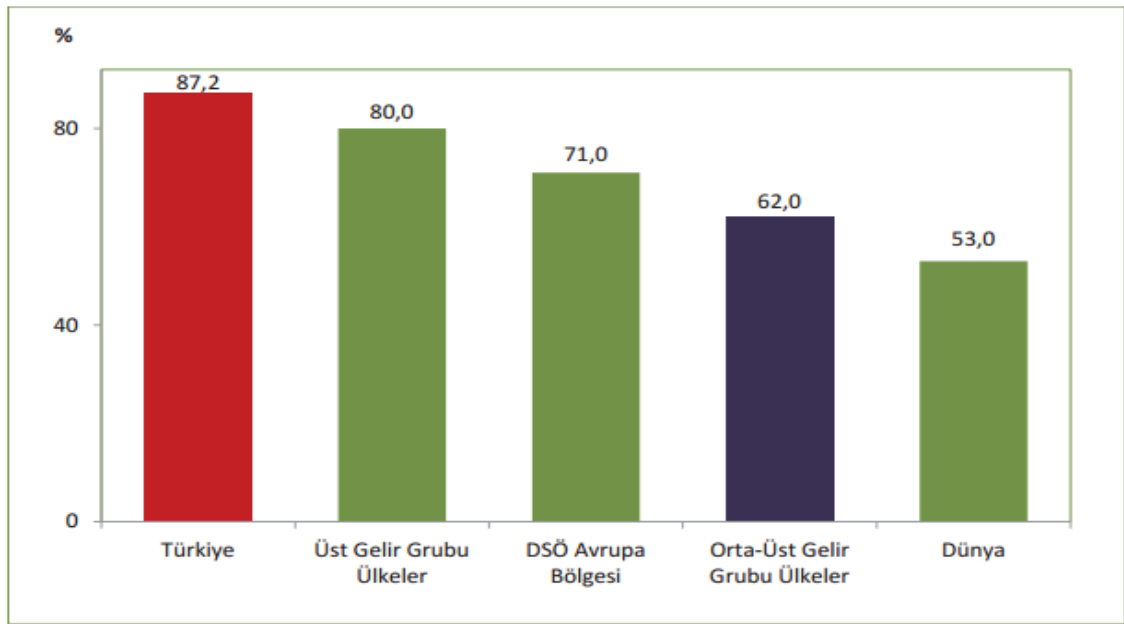
Not: Türkiye’ye ait veriler 2014 yılına aittir.

Kaynak: TÜİK, DSÖ World Health Statistics 2015

Şekil 3.1. 0-14 Yaş Nüfus Oranlarının Uluslararası Karşılaştırması (%), 2013

Türkiye demografisinde görülen en önemli değişim ise kentleşme oranıdır. 1927 yılında Türkiye nüfusunun % 75,8'i kırsal (nüfusu 10 binden az olan), % 24,2'si kentsel alanlarda yaşamakta iken, 2014 yılı itibariyle bu oran tersine dönmüştür. 2014 yılı itibariyle toplam nüfusun % 12,8'i kırsal alanda yaşarken % 87,2'si kentsel alanlarda yaşamaktadır.

Şekil 3.2'de Kentsel Nüfus Oranlarının uluslararası karşılaştırması gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre Türkiye'de kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı Dünya ortalamasının oldukça üzerindedir.

Not: Türkiye'ye ait veriler 2014 yılına aittir.

Kaynak: TÜİK, DSÖ World Health Statistics 2015

Şekil 3.2. Kentsel Nüfus Oranlarının Uluslararası Karşılaştırması (%), 2013

Tablo 3.1'de Türkiye'de genel demografik özellikler gösterilmeye çalışılmıştır. Tabloda yer alan “Kırsal Nüfus Oranı” 20.000 ve altı nüfusa sahip yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranını, “Kentsel Nüfus Oranı” ise 20.001 ve üzeri nüfusa sahip yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranını temsil etmektedir. Tabloda yer alan “Genç Bağımlılık Oranı”, 0-14 yaş arası nüfusun 15-64 yaş arasındaki nüfusa oranını, “Yaşlı Bağımlılık Oranı”, 65 yaş ve üzerindeki nüfusun 15-64 yaş arasındaki nüfusa oranını, “Toplam Yaş Bağımlılık Oranı” 0-14 yaş ile 65 yaş ve üzeri nüfusun 15-64 yaş arasındaki nüfusa oranını göstermektedir. Aynı şekilde,

“Kaba Doğum Hızı” belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen canlı doğum sayısını, “Kaba Ölüm Hızı” belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen ölüm sayısını temsil etmektedir. “Toplam Doğurganlık Hızı” ise, bir kadının, doğurgan olduğu dönem boyunca (15-49 yaşları arasında) yaşayacağı ve belirli yaşa özel doğurganlık hızını takip edeceği varsayımı altında doğurabileceği ortalama canlı doğan çocuk sayısını temsil etmektedir.

Tablo 3.1. Türkiye’de Genel Demografik Özellikler

	1990	2000	2011	2012	2013	2014
Toplam Nüfus	56.473.035	67.803.927	74.724.269	75.627.384	76.667.864	77.695.904
Kırsal Nüfus Oranı (%)	48,7	40,8	28,2	27,7	13,3	12,8
Kentsel Nüfus Oranı (%)	51,3	59,2	71,8	72,3	86,7	87,2
0-14 Yaş Nüfus Oranı (%)	35,0	29,8	25,3	24,9	24,6	24,3
65 Yaş ve Üzeri Nüfus Oranı (%)	4,3	5,7	7,3	7,5	7,7	8,0
Genç Bağımlılık Oranı (0-14 Yaş) (%)	57,6	46,3	37,5	36,9	36,3	35,8
Yaşlı Bağımlılık Oranı (65 ve üzeri) (%)	7,0	8,8	10,9	11,1	11,3	11,8
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%)	64,7	55,1	48,4	48,0	47,6	47,6
Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)	21,7	18,3	13,5	12,0	13,7	13,3
Kaba Doğum Hızı (‰)	24,1	21,6	16,8	17,2	17,0	17,3
Kaba Ölüm Hızı (‰)	7,1	7,3	5,1	5,0	4,9	5,1
Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın Başına)	2,9	2,5	2,0	2,1	2,1	2,2

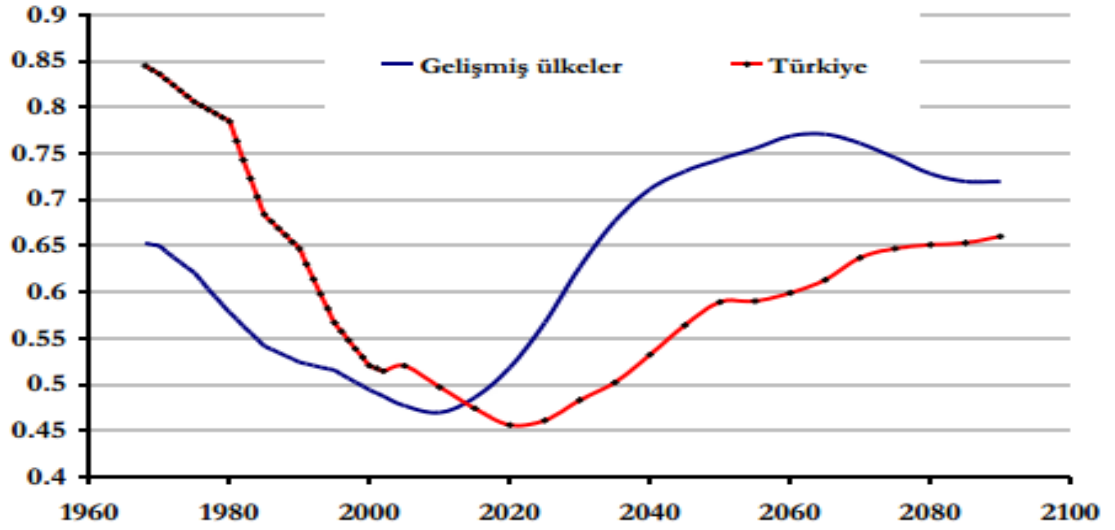
Kaynak: TÜİK, 2014

Türkiye’deki demografik eğilimlere bakıldığında özellikle “Toplam Yaş Bağımlılık Oranında” yani çalışma çağındaki her 100 kişinin baktığı çocuk ve yaşlı sayısında kritik değişimler izlenmektedir. Gerek Dünya Bankasının ve gerekse Sosyal Güvenlik Kurumu’nun nüfus tahminlerine göre bu oran 2020 yılına kadar daha da düşecektir. Uzun vadeli perspektif dikkate alındığında Türkiye’nin toplam yaş bağımlılık oranı trendi, gelişmiş ekonomilerle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin yaş bağımlılık oranının zamanla gelişmiş ekonomilerdeki yaş bağımlılık oranının altında kalacağı görülmektedir. Bu durum gelişmiş ekonomilerde zamanla çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının azaldığını, tersine Türkiye’de ise arttığını göstermektedir. Bu

dururum Türkiye’yi zamanla gelişmiş ülkeler karşısında avantajlı duruma getirecektir (Mumcu ve Çağlar, 2006: 1-2).

Gelişmiş ülkelerle Türkiye arasında, toplam yaş bağımlılık oranlarının karşılaştırıldığı Şekil 3.3 incelendiğinde, Türkiye’nin gelişmiş ülkeler karşısında yakalamış olduğu bu avantajı uzun yıllar devam ettireceği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin 20. Yüzyılın başlarında yakalamış oldukları ve “demografik geçiş” adı verilen altın çağın avantajlarını şimdi Türkiye’nin yakalamaya başlayacağı görülmektedir. Demografik geçiş, bir ülkede genç (0-14 yaş aralığı) ve yaşlı (65 yaş üstü) nüfusun, çalışabilir nüfusa (15-64 yaş aralığı) oranının, diğer bir ifadeyle bağımlılık oranının azalması olarak tanımlanabilmektedir (Mandıracıoğlu, 2010: 39).

Demografik geçiş veya diğer bir ifadeyle bağımlılık oranlarında meydana gelen azalmalar, bir ülkede ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde birbirini tetikleyen karşılıklı etkileşim içerisindedir. Şöyle ki; uzun yaşam süreleri ve düşük doğum oranları bağımlılık oranlarını belirli bir süre için kişi başına düşen GSYH’nin artmasına yol açmaktadır. Gelişen sağlık ve beslenme olanakları sayesinde yaşam süresi uzamakta, insanların daha uzun ve verimli çalışmalarına vesile olmaktadır. Diğer taraftan insanların gelir düzeyleri ve eğitim seviyeleri arttıkça çalışma istek ve arzuları da artmakta ve çocuk yapma eğilimleri azalmaktadır. Bu durum doğum oranlarının düşmesine ve demografik geçişin hızlanmasına neden olmaktadır. Ülkelerin gelişmesine paralel olarak sağlık ve beslenme şartlarının da iyileşmesi, ölüm oranlarını azaltarak yaşam süresini uzatmakta bu ise üretimi arttırıcı bir etki yaratmaktadır (Mumcu ve Çağlar, 2006: 6).

Kaynak: Mumcu ve Çağlar, 2006: 2

Şekil 3.3. Bağımlılık Oranları Bakımından Gelişmiş Ekonomileri İle Türkiye'nin Karşılaştırılması

3.1.2. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Türkiye'de Eğitim ve Sağlık

3.1.2.1. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Eğitim

II. Dünya Savaşından sonra Dünyada, ülkeler arasında büyüme ve kalkınma sorunlarının önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Dünyada yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm süreci içerisinde az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalama çabaları, zamanla gerçek kalkınmanın ancak bilgi ve bilgi üretiminden geçtiğinin anlaşılmasına neden olmuştur. Bilgi toplumuna geçişin en önemli unsuru olan bilgiye yatırım yapmayı başaramış ülkeler ve toplumlar, yeni üretim ve istihdam alanları yaratarak sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmişlerdir.

Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin en önemli şartları arasında Ar-Ge faaliyetleri yoluyla teknolojik gelişmenin sağlanması ve eğitim yoluyla beşeri sermaye birikiminin oluşturulması gösterilmektedir. Okullaşma ve çalışma hayatıyla ilgili becerilerin geliştirilmesi ile oluşan beşeri sermaye birikimi, gelişmiş ekonomilerde gelişme piramidinin tabanını oluşturmaktadır (ASEM 2014;39). Diğer taraftan işgücü verimliliğinin düşük seviyelerde olması, ülkelerde büyümenin sürekliliği açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalar, bir ülkede eğitim düzeyinin yükseltilmesine yönelik yapılacak yatırımlar ile işgücünün verimliliği

arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Şöyle ki; De la Fuente ve Domenech (2002), OECD ülkeleri üzerinde yapmış oldukları bir çalışmada, OECD ülkelerinde ortalama okullaşma süresinin 1 yıl artmasının, işgücü verimliliğini neredeyse 0,60'nin üzerinde yükselttiği sonucuna ulaşmışlardır (Fuente ve Domenech 2006: 29). Aynı şekilde Krueger ve Lindahl (2000) ve Cohen ve Soto (2001) tarafından yapılan çalışmalarda da eğitim yatırımlarının, işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme üzerinde oldukça büyük oranda katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

İçsel büyüme teorileri ile birlikte büyüme literatürüne yeni bir üretim faktörü olarak katılan beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve doğal kaynaklar gibi pasif üretim faktörlerinden değildir. Beşeri sermayenin temeli olan insan, fiziksel sermayeyi harekete geçiren, doğal kaynakları keşfeden ve üretim sürecinde kullanan, sosyal, ekonomik, siyasal organizasyonları oluşturan ve bu yolla ulusal gelişmeye katkıda bulunan ve yön veren aktif bir unsurdur (Avşar, 2009: 86).

Anlaşıyor ki, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve sürekli kılınması için beşeri sermayeye gereksinim duyulmakta ve bu gereksinimin ise büyük ölçüde beşeri sermayenin temeli olan insana yatırımı gerekli kılmaktadır. İnsana yapılacak yatırımın eğitim, sağlık ve beslenme olmak üzere üç boyutu vardır. Bu üç alana yapılacak yatırımların dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi, beşeri sermaye faktöründen gereği gibi yararlanmayı olanaklı kılmaktadır. Burada sayılan bu üç unsur arasından özellikle eğitim, gerek beşeri sermaye birikimi ve gerekse beşeri sermaye gelişiminin temelini oluşturmaktadır. O açıdan beşeri sermaye yatırımı ya da insana yatırım denildiği zaman genellikle eğitim yatırımları kastedilmektedir. Okur-yazarlık oranlarının ve insanların bilgi ve yetenek seviyelerinin yükselmesini sağlayan eğitim yatırımları, yalnızca az gelişmiş ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de üzerinde önemle durulan ve ekonomik büyüme ile ilişkileri özenle araştırılan bir olgudur (Avşar, 2009: 86).

Eğitim; bir toplumda siyasal ve demokratik standartların gelişmesi, bilgi üretimi ve kullanımı çerçevesinde teknolojik ilerlemenin sağlanması ve kültürel yeteneklerin keşfedilmesi gibi çok yönlü etkilere sahiptir. Ekonominin dinamik yapısına uyum sağlayabilen nitelikli işgücü, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerin gelişmesine katkıda bulunarak sosyal uyum, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve değişim için de önemli bir

altyapı hazırlar. Bu açıdan, eğitime yatırım yapma düşüncesi sosyo-ekonomik ve politik gelişmenin sağlanması bakımından önemlidir (Hoşgörür ve Gezgin, 2005:).

Türkmen (2002), “Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması” isimli çalışmasında, eğitimin dokuz net çıktısı olduğunu belirtmektedir. Türkmen’e göre bunlar; gelir artışı, daha iyi birey ve halk (kamu) sağlığı, düşük doğurganlık oranı, demokratikleşme, siyasal iktidarın istikrarlı oluşu, yoksulluk ve işsizliğin azaltılması, artan çevre bilinci, suç oranlarında düşme, toplumsal suçlarda ve mülkiyet suçlarında düşme olarak sıralanmaktadır. Eğitim bireysel ve toplumsal faydaları, gelişime ve değişime adaptasyon sağlarken, sosyal refahın artmasına da yardımcı olmaktadır (Türkmen, 2002, Akt: Hoşgörür ve Gezgin, 2005:).

3.1.2.1.1. Türkiye Nüfusun Eğitim Yapısı ve Gelişimi

Çalışmamızın bu aşamasında Türkiye nüfusunun eğitim yapısı ve eğitim yapısında zamanla meydana gelen değişimler çeşitli kıstaslar açısından ele alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca uluslararası karşılaştırmalara da yer verilerek Türkiye nüfusunun mevcut durumu daha objektif bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3,2’de Türkiye’de okur-yazar olmayanların ve okur-yazar olanların yıllara ve cinsiyete göre gelişimi gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Okur-Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı (6 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus %)

Okur-Yazar Olmayanların Oranı(4)				Okur-Yazar Oranı(4)		
Sayım Yılı	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
1935	80,8	90,2	70,7	19,2	9,8	29,3
1940(1)	75,5	87,1	63,8	24,5	12,9	36,2
1945(2)	69,8	83,2	56,3	30,2	16,8	43,7
1950(3)	67,5	80,6	54,5	32,5	19,4	45,5
1955	59,0	74,4	44,1	41,0	25,6	55,9
1960	60,5	75,2	46,4	39,5	24,8	53,6
1965	51,2	67,2	35,9	48,8	32,8	64,1
1970	43,8	58,2	29,7	56,2	41,8	70,3
1975	36,3	49,5	23,8	63,7	50,5	76,2
1980	32,5	45,3	20,0	67,5	54,7	80,0
1985	22,6	31,8	13,5	77,4	68,2	86,5
1990	19,5	28,0	11,2	80,5	72,0	88,8
2000	12,7	19,4	6,1	87,3	80,6	93,9
2008	8,2	13,1	3,3	91,8	86,9	96,7
2009	7,5	12,1	3,0	92,5	87,9	97,0
2010	6,0	9,9	2,2	94,0	90,1	97,8
2011	4,9	7,0	1,7	95,1	91,9	98,3
2012	4,2	7,0	1,4	95,8	93,0	98,6
2013	4,0	6,6	1,3	96,0	93,4	98,7

(1) 1940 yılı verileri 1935 ve 1945 yılı verilerinden elde edilmiştir.

(2) 7 ve daha yukarı yaştaki nüfus

(3) 5 ve daha yukarı yaştaki nüfus

(4) Hesaplanırken “bilinmeyen” kapsamamıştır

Kaynak: TÜİK, 2015

Tablo değerleri incelendiğinde, 1935 yılında toplam nüfusun yaklaşık %80,8’inin okur-yazar olmadığı, toplam nüfusun sadece %19,2’lik kesiminin okuma-yazma bildiği görülmektedir. Aradan geçen yaklaşık 80 yıllık bir dönemde Türkiye’de okur-yazar oranı hızla artmış, 2013 yılı itibariyle Türkiye’de neredeyse okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır. Tablo değerleri incelendiğinde dikkati çeken diğer bir husus ise okuma-yazma oranları bakımından kadın-erkek arasındaki büyük farklılıktır. 1935’li yıllarda bu farklılık oldukça hissedilir bir düzeyde iken zamanla bu fark kapanma eğilimi göstermiştir.

Tablo 3.3’te ise Türkiye’de öğretim yılı ve seviyesine göre okullaşma oranları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.3. Türkiye’de Öğretim Yılı ve Eğitim Seviyesine Göre Brüt Okullaşma Oranları

Öğretim Yılı	Okul Öncesi Eğitim (1)	İlköğretim (2) (3)	Ortaöğretim (3)	Yükseköğretim (Açık-Örgün)
1997-1998	9,4	89,5	52,8	25,7
1998-1999	10,2	94,3	57,1	27,4
1999-2000	9,8	97,5	58,8	27,8
2000-2001	10,1	100,9	61,0	28,0
2001-2002	10,5	99,5	67,9	30,8
2002-2003	11,7	96,5	80,8	35,8
2003-2004	13,2	96,3	81,0	36,8
2004-2005	15,3	95,7	80,9	38,4
2005-2006	19,9	95,6	85,2	43,4
2006-2007	24,0	96,3	86,6	46,0
2007-2008	29,9	104,5	87,5	47,8
2008-2009	33,9	103,8	76,6	54,1
2009-2010	40,7	106,5	84,2	67,0
2010-2011	45,3	107,6	93,3	67,0
2011-2012	46,4	108,4	92,6	81,6
2012-2013(4)	44,0	107,6	96,8	92,1
2013-2014(4)	43,5	107,0	103,3	97,1

(1) 4-5 yaş nüfusu kapsar

(2) 1997-98 öğretim yılından itibaren 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmiştir

(3) Okullaşma oranına 1997-98 döneminden sonra açık öğretim ve lise öğrencileri dahil edilmiştir.

(4) 2012-2013 öğretim yılından itibaren 12 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmiştir

Kaynak: TÜİK, 2015

Tablo değerleri incelendiğinde Türkiye’de bütün öğretim kademelerinde yıllar itibariyle okullaşma oranlarında ciddi anlamda bir gelişme kaydedildiği görülmektedir. Türkiye’de “okul öncesi eğitimde” okullaşma oranının yıllar itibariyle artış göstermesine rağmen arzulanan seviyenin oldukça altında olduğu dikkat çekmektedir. Dikkat çeken bir başka husus ise “Yükseköğretimde” okullaşma oranının ciddi manada artmış olmasıdır.

Tablo 3.4’te ise Türkiye’de yetişkin nüfusun (25-64 yaş aralığı) yıllar itibariyle eğitim düzeyleri ve eğitim düzeylerinde meydana gelen değişme gösterilmeye çalışılmıştır. 1991 yılında Türkiye’de yetişkin nüfusun % 82’lik kısmının ortaöğretim altı eğitim seviyesinde olduğu, sadece % 6’lık kısmının yükseköğretime tamamlayabildiği görülmektedir. 2012 yılına gelindiğinde toplam yetişkin nüfusun % 66’lık kısmının ortaöğretim altı eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinde bu oran yaklaşık olarak % 25’tir.

Tablo 3.4. Türkiye’de Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi (25-64 yaş grubu- %)

Yıllar	Ortaöğretim Altı	Ortaöğretim	Yükseköğretim
1991	82	11	6
1995	77	15	8
1997	79	13	8
1998	78	14	7
1999	78	14	8
2000	77	15	8
2001	76	15	8
2002	75	16	9
2003	74	17	10
2004	74	17	9
2005	73	18	10
2006	72	18	10
2007	70	18	11
2008	70	18	12
2009	68	18	13
2010	69	18	13
2011	68	18	14
2012	66	19	15

Kaynak: OECD, 2014 Raporu

Diğer taraftan bir ülkede eğitim kademeleri ile işgücüne katılım oranı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Tablo 3.5’te Türkiye’de eğitim kademeleri itibariyle işgücüne katılım oranları ve işsizlik oranları gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo değerleri incelendiğinde, eğitim seviyesi ile işgücüne katılım oranı arasında pozitif, işsizlik oranı arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Yani, eğitim seviyesi azaldıkça işgücüne katılım oranı da azalmakta ve tersine işsizlik oranı artmaktadır. Doğaldır ki, bir ülkede işgücünün niteliksel özelliklerinde meydana gelen artışlar, ekonomilerin değişen üretim yapılarına mevcut işgücünün adaptasyonunu kolaylaştırmakta ve ekonomik gelişmenin önünü açmaktadır. O açıdan bu gün ekonomik büyüme ve kalkınma konusunda bir ülkenin toplam işgücü miktarından ziyade, mevcut işgücünün niteliksel özellikleri önem kazanmaya başlamıştır. Tablo değerleri eğitimin, istihdamı kolaylaştırıcı yönünü de gözler önüne sermektedir.

Tablo 3.5. Türkiye’de Eğitim Kademeleri İtibariyle İşgücüne Katılım Oranları ve İşsizlik Oranı

	Toplam	Okur-Yazar Olmayan	Lise Altı Eğitimli	Lise ve Dengi Meslek	Yükseköğretim ve Fakülte
1990					
İKO	56,6	38,8	59,6	65,6	87,4
İstihdam Oranı	52,1	37,1	55,1	54,9	81,4
İşsizlik Oranı	8,0	4,4	7,6	16,4	6,9
2000					
İKO	49,9	31,5	50	55,3	78,2
İstihdam Oranı	46,7	30,4	47,2	49,4	72,8
İşsizlik Oranı	6,5	3,4	5,7	10,6	7,0
2001					
İKO	49,8	30,3	49,9	56,0	79,2
İstihdam Oranı	45,6	29,4	46,0	49,6	73,1
İşsizlik Oranı	8,4	3,1	7,8	13,3	7,8
2002					
İKO	49,6	28,8	49,2	55,2	79,6
İstihdam Oranı	44,4	27,5	44,5	47,0	70,1
İşsizlik Oranı	10,3	4,6	9,6	14,7	11,1
2003					
İKO	48,3	28,2	47,5	53,3	77,7
İstihdam Oranı	43,2	26,2	42,7	45,4	69,1
İşsizlik Oranı	10,5	7,0	10,2	12,8	11,1
2004					
İKO	46,3	21,6	45,4	54,8	78,9
İstihdam Oranı	41,3	20,7	41,0	46,5	69,2
İşsizlik Oranı	10,8	4,3	9,7	15,2	12,2
2005					
İKO	46,4	19,9	45,3	55,4	77,9
İstihdam Oranı	41,5	18,9	40,7	47,8	70,1
İşsizlik Oranı	10,6	4,9	10,1	13,8	10,0
2006					
İKO	46,3	18,7	45,0	55,4	77,2
İstihdam Oranı	41,5	17,8	40,6	48,2	69,8
İşsizlik Oranı	10,7	4,8	9,8	13,0	9,6
2007					
İKO	46,2	18,1	44,6	55,2	77,2
İstihdam Oranı	41,5	17,1	40,2	48,0	69,8
İşsizlik Oranı	10,3	5,2	9,8	13,0	9,7
2008					
İKO	46,9	18,1	44,9	56,1	77,6
İstihdam Oranı	41,7	17,0	40,1	48,8	69,6
İşsizlik Oranı	11,0	6,3	10,7	12,9	10,3
2009					
İKO	47,9	18,8	45,8	57,6	78,0
İstihdam Oranı	41,2	17,3	39,4	47,9	68,5
İşsizlik Oranı	14,0	8,0	13,9	16,9	12,1
2010					
İKO	48,8	19,8	46,8	57,4	78,8
İstihdam Oranı	43,0	18,6	41,4	49,0	70,2
İşsizlik Oranı	11,9	6,0	11,6	14,6	11,0
2011					
İKO	49,9	20,5	47,8	52,1	79,3
İstihdam Oranı	45,0	19,6	43,3	45,5	71,0
İşsizlik Oranı	9,8	4,6	9,3	12,6	10,4
2012					
İKO	50,0	19,7	47,6	51,9	79,1
İstihdam Oranı	45,4	18,9	43,5	45,8	71,1
İşsizlik Oranı	9,2	3,9	8,7	11,8	10,1
2013					
İKO	50,8	20,1	48,0	53,1	80,1
İstihdam Oranı	45,9	19,2	43,6	46,7	71,9
İşsizlik Oranı	9,7	4,9	9,3	12,0	10,3

Kaynak: TÜİK, 2015

3.1.2.1.2. Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Diğer Ülkelere Göre Durumu

Ülkelerin gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülke şeklinde sınıflandırılmasında, milli gelirden eğitim hizmetlerine ayrılan payın önemli bir gösterge olduğu kabul edilmektedir. Eğitim ve eğitime yapılan yatırımlar önemli pozitif dışsallıklar içerdiğinden, bütçeden eğitim için yapılacak yatırımların ve harcamaların artması sosyo-ekonomik refahın artmasına neden olacaktır.

Tablo 3.6’da Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bütçesinin GSYH ve Konsolide Bütçe/Merkezi yönetim bütçesine oranları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.6. MEB Bütçesinin GSYH ve Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranları

Yıllar	GSYİH (Milyar TL)(1)	Konsolide Bütçe/Merkezi Yönetim Bütçesi (Milyar TL)(3)	MEB Bütçesi (Milyar TL)(3)	MEB Bütçesinin GSYH’ye Oranı	MEB Bütçesinin Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı
1997	29.393.262	6.361.685	510.063	1,74	8,02
1998	70.203.147	14.789.475	1.243.108	1,77	8,41
1999	104.595.916	27.266.600	2.131.808	2,04	7,82
2000	166.658.021	46.827.436	3.350.330	2,01	7,15
2001	240.224.083	48.519.490	4.046.305	1,68	8,34
2002	350.476.089	98.131.000	7.460.991	2,13	7,60
2003	454.780.659	147.230.170	10.179.997	2,24	6,91
2004	559.033.026	150.658.129	12.854.642	2,21	8,21
2005	648.931.712	156.088.874	14.882.250	2,29	9,50
2006	758.390.785	174.958.100	16.568.145	2,18	9,47
2007	843.178.421	204.988.545	21.355.634	2,53	10,42
2008	950.534.251	222.553.216	22.915.565	2,41	10,30
2009	952.634.796	262.217.866	27.883.696	2,88	10,47
2010	1.098.799.348	286.981.303	28.237.412	2,57	9,84
2011	1.297.713.210	312.572.607	34.112.163	2,63	10,91
2012	1.415.786.010	350.898.317	39.169.379	2,77	11,16
2013	1.559.000.000	404.045.669	47.496.378	3,05	11,76
2014(2)	1.719.000.000	434.995.765	55.704.817	3,24	12,81
2015(2)	1.945.000.000	472.943.000	62.000.248	3,19	13,11

(1) 2014 yılına kadar TÜİK’ten alınmıştır. Her yıl güncellenmektedir

(2) GSYİH’ gerçekleşmesi tahminidir.

(3) Bütçe Kanunlarından alınmıştır.

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2014/’15, ss.233.

Tablo değerleri incelendiğinde 1997-2014 döneminde MEB bütçesinin, GSYH ve Konsolide Bütçe/Merkezi yönetim bütçesindeki artış paralelinde sürekli yükseldiği görülmektedir. Ancak MEB bütçesinin gerek GSYH ve gerekse Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payı yıllar itibariye artış göstermesine karşın bu artış istikrarlı değildir. 1997 yılı itibariyle MEB bütçesinin GSYH içindeki payı %1,74 iken bu oran 2015 yılına gelindiğinde %3,19'a yükselmiştir. Aynı şekilde MEB bütçesinin Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payı 1997 yılında %8,02 iken bu oran 2015 yılına gelindiğinde %13,11'e yükselmiştir. Burada, MEB bütçesinin GSYH ve Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payının yıllar itibariyle sürekli artmış olması, ama buna karşılık yaşanan artışların istikralı olmamasında gerek 1999 depremi ardından yaşanan finansal krizin, siyasi istikrarsızlıkların ve gerekse de 2008 yılında dünyada yaşanmaya başlanan küresel krizin etkilerinin olduğu söylenebilir.

Tablo 3.7'de ise YKniversite bütçesinin GSYH ve Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.7. YÖK ve Üniversite Bütçelerinin GSYH ve Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranları

Yıllar	GSYİH (Milyar TL)	Konsolide Bütçe/Merkezi Yönetim Bütçesi (Milyar TL)	YÖK Üniversite Bütçesi (Milyar TL)	YÖK Üniversite Bütçesinin GSYH'ye Oranı	YÖK Üniversite Bütçesinin Konsolide Bütçeye/Merkezi Yönetim Bütçesine Oranı
1997	29.393.262	6.361.685	196.699	0,67	3,09
1998	70.203.147	14.789.475	392.426	0,56	2,65
1999	104.595.916	27.266.600	676.899	0,65	2,48
2000	166.658.021	46.827.436	1.046.544	0,63	2,23
2001	240.224.083	48.519.490	1.364.910	0,57	2,81
2002	350.476.089	98.131.000	2.495.967	0,71	2,54
2003	454.780.659	147.230.170	3.408.608	0,75	2,32
2004	559.033.026	150.658.129	3.894.070	0,70	2,58
2005	648.931.712	156.088.874	5.218.467	0,80	3,34
2006	758.390.785	174.958.100	5.846.822	0,77	3,34
2007	843.178.421	204.988.545	6.586.692	0,78	3,21
2008	950.534.251	222.553.216	7.318.284	0,77	3,29
2009	952.634.796	262.217.866	8.772.719	0,92	3,35
2010	1.098.799.348	286.981.303	9.355.457	0,85	3,26
2011	1.297.713.210	312.572.607	11.503.927	0,89	3,68
2012	1.415.786.010	350.898.317	12.743.603	0,90	3,63
2013	1.559.000.000	404.045.669	15.227.760	0,98	3,77
2014(2)	1.719.000.000	434.995.765	16.939.010	0,99	3,89
2015(2)	1.945.000.000	472.943.000	18.493.252	0,95	3,91

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2014/'15, ss.234.

Tablo değerleri incelendiğinde ilk göze çarpan husus, YÖK ve Üniversitelere ayrılan bütçenin hem GSYH ve hem de Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesinden aldığı payın MEB'in aldığı payın oldukça gerisinde olduğudur. Özellikle 2000'li yıllardan sonra "Her İl'e Bir Üniversite" sloganı çerçevesinde Türkiye'nin bütün illeri üniversiteye kavuşmuş, üniversite sayısı 109'u devlet, 76'sı vakıf ve 8'i vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere 193'e yükselmiştir. YÖK üniversite bütçesinin GSYH ve Konsolide bütçe/Merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payında yıllar itibariyle rakamsal olarak artışlar meydana gelse de bu oranlara pek yansımamıştır.

Tablolar incelendiğinde ülkemizde eğitim için ayrılan kaynakların ve yapılan toplam harcamaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumun, Türkiye'de nüfus artış hızının yüksek olması, genç nüfus ve okul çağındaki nüfusun fazlalığı, ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlıklar gibi pek çok faktörden olumsuz bir

şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan eğitim bütçelerinin kendi içindeki dağılımına bakıldığında personel giderlerinin yaklaşık %70 oranında bir yer kapladığı görülmektedir. Dünyadaki mevcut eğilimde bu yöndedir. Ancak personel harcamalarının bu derece büyük olması ve buna karşılık yatırım harcamalarının yetersizliği eğitimde niteliksel gelişmeyi engelleyen ve beşeri sermaye oluşumunu yavaşlatan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 12).

Türkiye’de bu gün bütçeden en büyük pay eğitime ayrılmaktadır. Son yıllarda eğitim alanında yapılan reformlar ve eğitime ayrılan kaynaklar önemli ölçüde artış gösterse de, uluslararası karşılaştırmalarda özellikle gelişmiş ülke standartlarının gerisinde bulunduğumuz söylenebilir. Bu durum OECD ve AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.8’de Türkiye’de ilk, orta ve lise düzeyinde yapılan eğitim harcamaları OECD ve AB üyesi ülkelerinde yapılan ortalama eğitim harcamalarıyla mukayesesi gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de 1997 yılı itibariyle ilk, orta ve lise eğitim seviyeleri için yapılan harcamaların GSYH’ ya oranı %1,74 iken bu oran 2014 yılına gelindiğinde %3,24’e yükselmiştir. Aradan geçen 17 yıllık sürede oransal olarak ciddi bir artış gözükse de Türkiye, hem OECD ortalamasının hem de AB21 ortalamasının gerisinde kalmıştır.

Tablo 3.8. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (İlk, Orta, Lise) Harcamaları / GSYH

	Türkiye		OECD		AB21
Yıl	Eğitim Harcamaları.(İlk, Orta ve Lise)/GSYH	Yıl	Eğitim Harcamaları.(İlk, Orta ve Lise)/GSYH	Yıl	Eğitim Harcamaları.(İlk, Orta ve Lise)/GSYH
1997	%1,74	1995	%3,6	1995	%3,7
2014	%3,24	2011	%3,8	2011	%3,6

Kaynak: Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 15

Tablo 3.9’da ise Türkiye’de Yükseköğretim için yapılan harcamaların GSYH’ye oranı, OECD ve AB21 ülkeleriyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.9. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (Yükseköğretim) Harcamaları / GSYH

	Türkiye		OECD		AB21
Yıl	Eğitim Harcamaları (Yükseköğretim) /GSYH	Yıl	Eğitim Harcamaları (Yükseköğretim) /GSYH	Yıl	Eğitim Harcamaları (Yükseköğretim) /GSYH
1997	%0,67	1995	%1,2	1995	%1,1
2010	%0,85	2011	%1,6	2011	%1,4
2014	%0,99	-		-	

Kaynak: Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 15

Tablo değerleri, Türkiye’de yıllar itibariyle Yükseköğretim için yapılan harcamaların GSYH’ye oranında istikrarlı bir artış olduğunu göstermekle birlikte, oran olarak %1’in altında yani düşük seviyede kaldığını ve Türkiye’nin gerek OECD ortalamasını ve gerekse AB21 üyesi ülkeler ortalamasını yakalayamadığını göstermektedir.

Tablo 3.10’da Türkiye’de bütün eğitim seviyeleri için yapılan toplam eğitim harcamalarının, toplam kamu harcamalarına oranı OECD ve AD21 üyesi ülkelerle karşılaştırmalı bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo değerleri incelendiğinde; Türkiye’nin tüm eğitim seviyeleri için yapmış olduğu toplam eğitim harcamalarının, toplam kamu harcamalarına oranı açısından OECD ve AB21 üyesi ülkeler ortalamasını yakaladığı ve hatta 2014 yılı itibariyle üzerine çıktığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından, nitelikli insan gücünün diğer bir ifadeyle beşeri sermaye birikiminin ne kadar önemli bir unsur olduğunu fark ettiğini ve bu alanda son yıllarda çok ciddi adımlar attığını kanıtlamaktadır.

Tablo 3.10. Türkiye, OECD ve AB21 Ülkelerinde Eğitim (Yükseköğretim) Harcamaları / GSYH

	Türkiye		OECD		AB21
Yıl	Toplam Eğitim Harcamaları / Toplam Kamu Harcamaları	Yıl	Toplam Eğitim Harcamaları / Toplam Kamu Harcamaları	Yıl	Toplam Eğitim Harcamaları / Toplam Kamu Harcamaları
1997	% 11,11	1995	% 11,8	1995	% 10,4
2000	% 9,39	2000	% 12,6	2000	% 11,4
2005	% 12,85	2005	% 13,1	2005	% 11,8
2008	% 13,58	2008	% 12,9	2008	% 11,6
2010	% 13,10	2010	% 13,0	2010	% 11,4
2014	% 16,70	2011	% 12,9	2011	% 11,5

Kaynak: Ayrangöl ve Tekdere, 2014: 20

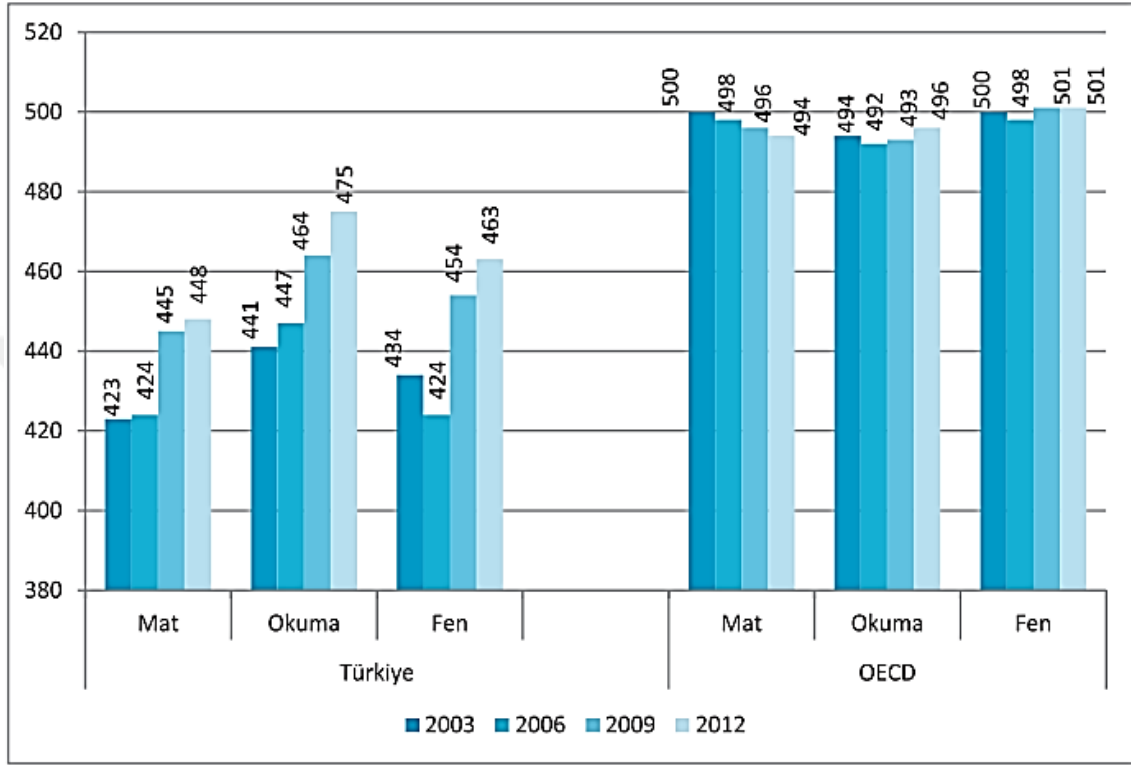
3.1.2.1.3. PISA Göstergesi Açısından Türkiye'nin Durumu

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (*Programme for International Student Assessment, PISA*), bizimde kurucusu olarak yer aldığımız “Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*) tarafından 15 yaş öğrencilerinin Matematik okuryazarlığı, Fen Bilimleri okuryazarlığı ve Okuma Becerileri ile bu konu alanlarına yönelik öğrencilerin motivasyonları, öğrenme biçimleri, kendileri hakkındaki görüşleri, okul ve aile ortamlarıyla ilgili veri toplamayı amaçlayan günümüzdeki en büyük uluslararası eğitim araştırmasıdır. İlk defa 2000 yılında uygulanmaya başlanan PISA araştırmalarına Türkiye 2003 yılından beri düzenli olarak katılmaktadır. PISA araştırmaları 3 yılda bir yapılmakta olup sonuçlar raporlar halinde sunulmaktadır. Üç yılda bir yapılan her PISA değerlendirme çalışmasında ölçmede kullanılan temel alanlardan birisi üzerine odaklanılmaktadır (Anıl vd. 2013: 5).

2012 yılında Matematik alanına ağırlık verilerek gerçekleştirilen PISA değerlendirme sonuçlarına göre Türkiye'nin OECD ortalamasının oldukça altında kaldığı, ancak yıllara bağlı olarak belirli oranlarda artışın sürdüğü görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin zamanla eğitim altyapısında ve sosyo-ekonomik durumunda ilerlemelerin sağlandığını ancak bunun yeterli olmadığını göstermektedir.

PISA 2012 sonuçlarına göre; OECD ülkeleri arasında Türkiye matematik ve fen alanlarında son sırada, okuma becerilerinde ise Slovakya'nın önünde sondan ikinci sırada yer almıştır. Türkiye, PISA'ya katılan 65 ülke içinde ise, matematik alanında 448 puanla 44., fen alanında 463 puanla 43. ve okuma becerileri alanında 475 puanla 41. sırada yer almıştır. Birinci sırada Şangay-Çin'in puanları ise sırasıyla 613, 580 ve 570 olmuştur. 2003-2012 sonuçları karşılaştırıldığında Türkiye'de öğrencilerin puanlarında yükselme olduğu görülmektedir. Ancak diğer ülke öğrenci puanları da arttığından Türkiye'nin ülke sıralaması değişmemiş. PISA sonuçlarında görülen bu kısmi gelişmeyi, Türkiye'de son yıllarda ivme kazanan eğitim harcamalarının ve sosyo-ekonomik yapıdaki iyileşmenin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak PISA sonuçlarında belirgin iyileşmelerin elde edilebilmesi için eğitimdeki niceliksel iyileşmelerin niteliksel olarak da gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Çelen vd., 2011: 8).

PISA’da dikkate alınan üç temel alanda 2003, 2006, 2009 ve 2012 uygulama sonuçlarına göre Türkiye’nin ve OECD üyesi ülkelerin ortalama puanları Şekil 3.4’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: Anıl vd. 2013: 18

Şekil 3.4. Yıllara ve Temel Alanlara Göre Türkiye ve OECD Ortalama Puanları, 2003-2012

3.1.2.2. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak Sağlık

Beşeri sermaye birikimine katkı sağlayan en önemli faktörlerden biriside sağlıktır. Nitekim insanların hem eğitim alarak beşeri özelliklerini artırabilmeleri hem de üretim sürecine katılarak ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri her şeyden önce sağlıklı olabilmelerine bağlıdır (Atik, 2006: 21).

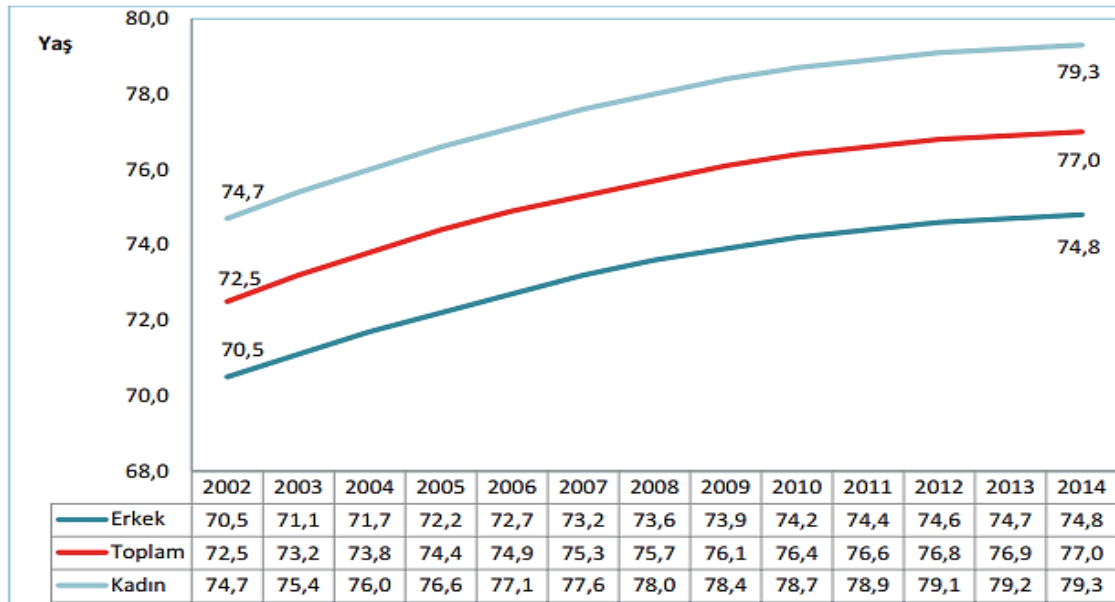
Beşeri sermaye teorisinin öncülerinden olan Schultz, bir ekonomide sağlık hizmetlerinin artırılmasına yönelik yapılan yatırımları, beşeri sermaye yatırımı olarak kabul etmiş ve buna yönelik olarak ortaya konulan bütün çabaları, insanın çalışma yeteneğini ve verimliliğini artırması dolayısıyla insana yapılan yatırım olarak değerlendirmiştir. Sağlıklı bireylerin eğitilmesi bir ülkede, eğitim yatırımlarından

faydalanma süresinin de uzamasına olanak sağlayacaktır. Dolayısıyla yapılacak eğitim yatırımlarından beklenen sonuçların maksimum düzeyde alınabilmesi, eğitimle birlikte sağlığa da önem verilmesi ile mümkün olabilmektedir (Karataş vd. 2010: 42).

Ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda en çok kullanılan sağlık göstergeleri nüfus artış hızı, şehirleşme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm oranı, toplam doğurganlık oranı, doğuşta beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalarıdır.

3.1.2.2.1. Türkiye Nüfusunun Sağlık Yapısı ve Gelişimi

Bir ülkede sunulan sağlık hizmetlerinin nicelik ve niteliği ile ortalama yaşam süresi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesi ne derece yüksek ve fazla ise, o ülkede yaşayan insanların yaşam kaliteleri ve buna bağlı olarak da yaşam süreleri o derece yüksek olacaktır. Bu yüzden UNDP tarafından 1990 yılından beridir her yıl düzenli olarak hesaplanmakta olan İGE ölçütlerinden birisi de “doğumda beklenen yaşam süresidir”. Dolayısıyla insan sağlığı ve kalitesi beşeri kalkınmışlığın en önemli göstergelerindendir.

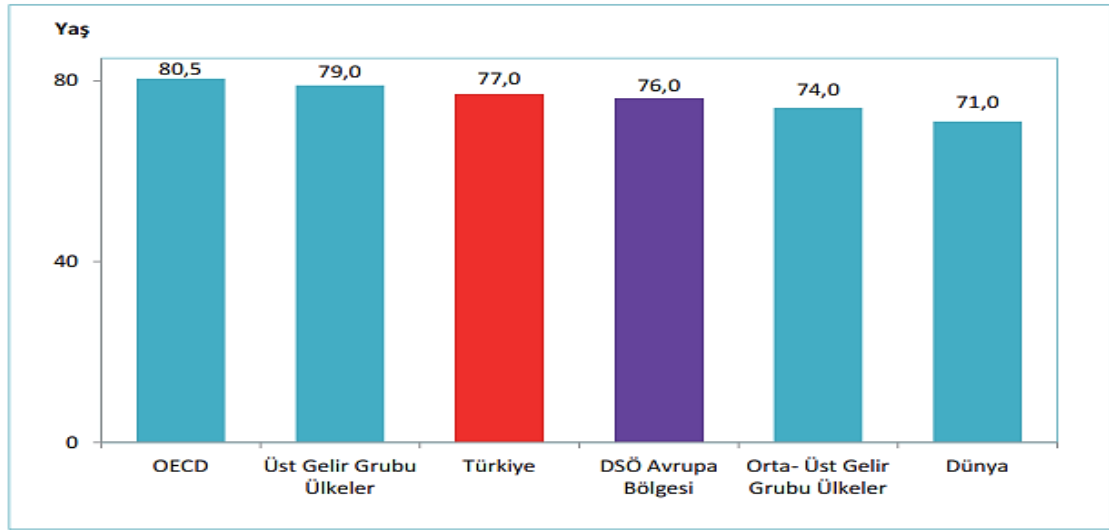

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.5. Türkiye’de Yıllara ve Cinsiyete Göre Doğumda Beklenen Yaşam Süresi(Yaş)

Şekil 3.5'te Türkiye'de yıllara ve cinsiyete göre doğumda beklenen yaşam süresi gösterilmeye çalışılmıştır. UNDP tarafından İGE hesaplamalarında dikkate alınan doğumda beklenen yaşam süresi kriterinden başlamak suretiyle Türkiye nüfusunun sağlık yapısı ve gelişimine göz aldığımızda, Türkiye'de yıllar itibariyle doğumda beklenen yaşam süresinin sürekli arttığını görmekteyiz.

Şekle göre; 2002 yılında erkeklerde doğumda beklenen yaşam süresi 70,5 yıl iken bu süre 2014 yılına gelindiğinde 74,8 yıla yükselmiştir. Aynı şekilde 2002 yılında kadınlarda doğumda beklenen yaşam süresi 74,7 yıl iken 2014 yılına gelindiğinde bu süre 79,3 yıla çıkmıştır. Toplamda ise 2002 yılında doğumda beklenen yaşam süresi 72,5 yıl iken 2014 yılına gelindiğinde 77,0 yıla yükselmiştir. Bu veriler gösteriyor ki, 13 yıllık bir dönemde Türkiye'de ortalama yaşam süresi 4,5 yıl artmıştır. Dikkati çeken bir başka husus ise Türkiye'de kadınların ortalama yaşam süresi erkeklere göre yaklaşık 4 yıl daha fazladır.

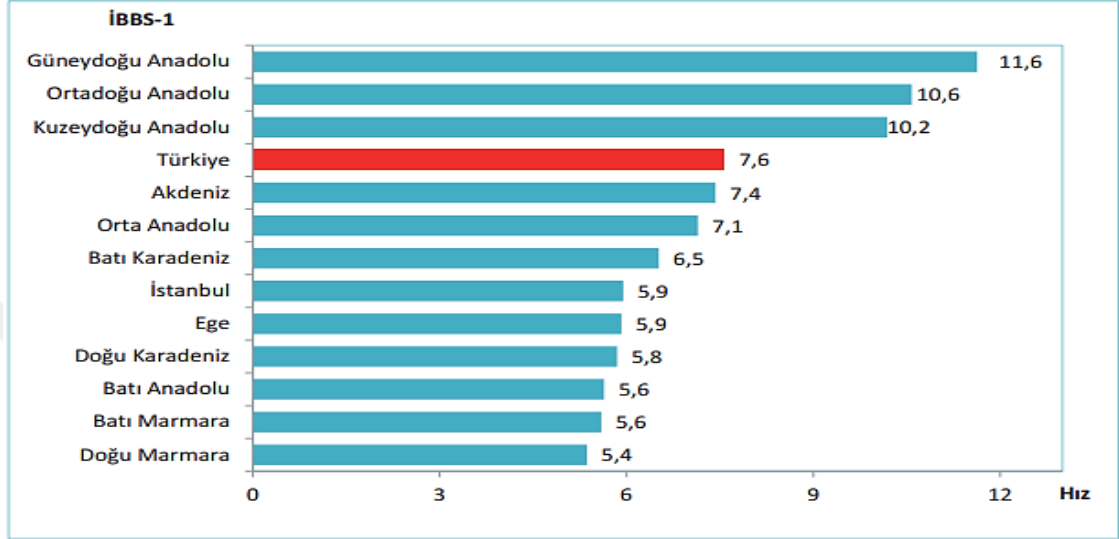

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.6. Doğumda Beklenen Yaşam Süresinin Uluslararası Karşılaştırması, 2013

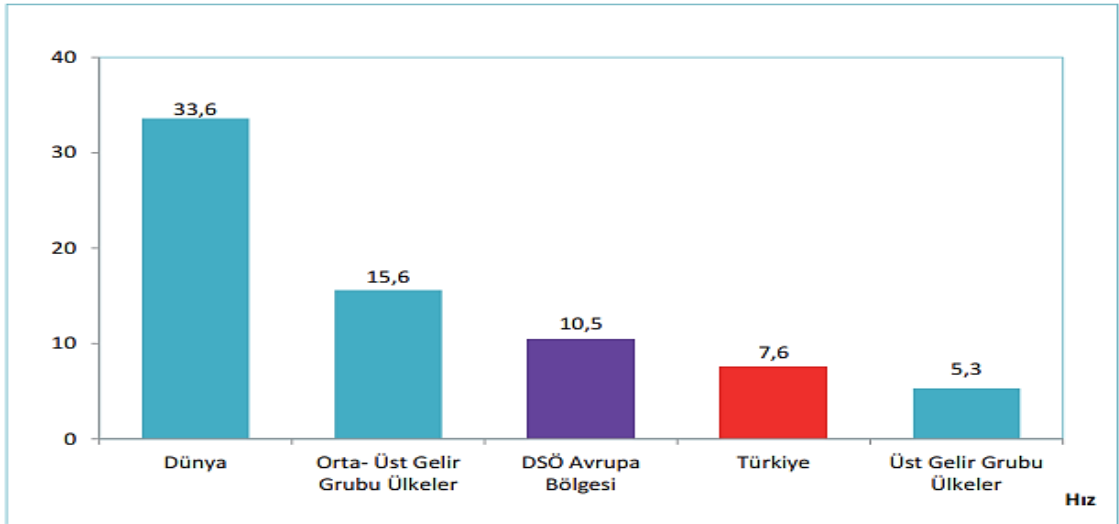
Şekil 3.6'da ise, doğumda beklenen yaşam süresinin uluslararası karşılaştırması gösterilmeye çalışılmıştır. Değerler incelendiğinde Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresinin Dünya ortalamasının üzerinde ancak, OECD ve Üst Gelir Grubu ülkelerin altında olduğu görülmektedir.

Şekil 3.7’de Türkiye İstatistiği Bölge Birimleri Sınıflandırması çerçevesinde 1. derece bölgelerimizde bebek ölüm hızları ve Şekil 3.8’de ise uluslararası karşılaştırmalar gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.7. İBBS-1’e Göre Bebek Ölüm Hızı, (1.000 Canlı Doğumda), 2014

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.8. Bebek Ölüm Hızının Uluslararası Karşılaştırması, (1.000 Canlı Doğumda), 2013

Buna göre Türkiye’de 2014 yılı itibariyle, bebek ölüm hızının en yüksek olduğu bölgemiz Güneydoğu Anadolu bölgemiz iken, en az olduğu bölgemiz Doğu Marmara

bölgemiz olmuştur. Türkiye, bebek ölüm hızı oranları açısından dünya ortalamasının oldukça altında iyi bir durumdadır. Türkiye’de son yıllarda “Sağlıkta Dönüşüm Programı” çerçevesinde sağlıkta hizmet kalitesi ve erişiminde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Aile hekimliği, anne ve çocuk sağlığı, hastane ve hasta yatak sayıları, sağlık personeli, koruyucu sağlık, kurumsal yapılanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları olmak üzere pek çok alanda reform niteliğinde gelişmeler sağlanmıştır. Bu kapsamda bebek ve anne ölüm oranları hızla düşürülmüş ve doğuşta beklenen yaşam süresi yükselmiştir (DPT 10. Kalkınma Planı, 2014-2018: 35).

Tablo 3.11’de Türkiye’de demografik hızlar gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo değerlerine göre, bir taraftan Türkiye’de “nüfus artış hızının” sürekli azaldığı ama diğer taraftan “doğuşta hayatta kalma ümidinin” sürekli arttığı görülmektedir. Bu durumun olumsuz yönü, Türkiye’nin sahip olduğu genç ve dinamik nüfusunun avantajlarını ilerleyen yıllarda kaybetmeye başlayacağıdır. Olumlu tarafı ise, mevcut bütçe imkanları çerçevesinde kişi başına düşen sağlık harcamalarındaki artışlara bağlı olarak nüfusun hayat kalitelerinin zamanla yükselecek olmasıdır. Türkiye’de yıllar itibarıyla “kaba ölüm hızının” ve 1965-1970 döneminde devasa boyutlarda olan “bebek ölüm hızının” hızlı bir şekilde ve sürekli azalıyor olması, sağlık alanında ciddi adımların atıldığının bariz göstergesi olarak görülmektedir.

Tablo 3.11. Türkiye’de Demografik Hızlar

Yıllar	Yıllık Doğal Nüfus Artış Hızı	Kaba Doğum Hızı (‰)	Kaba Ölüm Hızı (‰)	Bebek Ölüm Hızı (‰)	Toplam Doğurganlık Hızı (Çocuk)	Doğuşta Hayatta Kalma Ümidi (Yıl)
1965-1970	2,52	39,0	13,5	158,0	5,31	53,1
1970-1975	2,50	34,5	11,6	140,4	4,46	55,1
1975-1980	2,07	32,2	10,0	110,8	4,33	57,0
1980-1985	2,49	30,8	9,0	83,0	4,05	59,0
1985-1990	2,17	29,9	7,8	65,2	3,76	64,0
2000(1)	1,44	21,6	7,3	31,6	2,53	71,0
2001	1,34	20,3	6,9	28,3	2,38	71,8
2002	1,20	18,6	6,6	25,4	2,17	72,5
2003	1,16	17,9	6,3	22,8	2,09	73,2
2004	1,21	17,1	6,1	20,5	2,11	73,8
2005	1,23	18,2	5,9	18,4	2,12	74,4
2006	1,24	18,1	5,7	16,9	2,12	74,9
2007	1,20	18,4	6,4	15,9	2,16	75,3
2008	1,19	18,2	6,3	14,9	2,15	75,7
2009	1,25	17,6	5,1	13,8	2,08	76,1
2010	1,22	17,2	5,0	12,0	2,06	76,4
2011	1,17	16,8	5,1	11,7	2,03	76,6
2012	1,21	17,1	5,0	11,6	2,09	76,8
2013	1,20	16,9	4,9	11,4	2,07	76,9
2014	1,04	15,8	5,5	11,3	-	77,0

(1) 2000-2002 yılları arası ADNKS’ ye göre hesaplanmış tahminlerdir

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, 2015

3.1.2.2.2. Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Gelişimi

Sağlık hakkı, II. Dünya Savaşından sonra gerek ulusal düzeyde ve gerekse de uluslararası düzeyde kabul edilmeye başlanan temel insan haklarından birisi haline gelmiştir. Hayatlarını sağlıklı bir şekilde sürdüren bireyler ve toplumlar, üretim sürecinde daha aktif bir rol üstlenebilmekte, üretim faktörlerini üretim sürecinde daha etkin bir şekilde kullanabilmekte ve bu sayede toplumsal refahın daha hızlı bir şekilde yükselmesine katkıda bulunabilmektedirler. Gününüzde belirli bir gelişmişlik ve refah seviyesine ulaşmış olan ülkeler, sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek suretiyle her yıl artan oranlarda sağlık harcamalarına kaynak ayırmaktadırlar (Aydemir ve Baylan, 2015: 418).

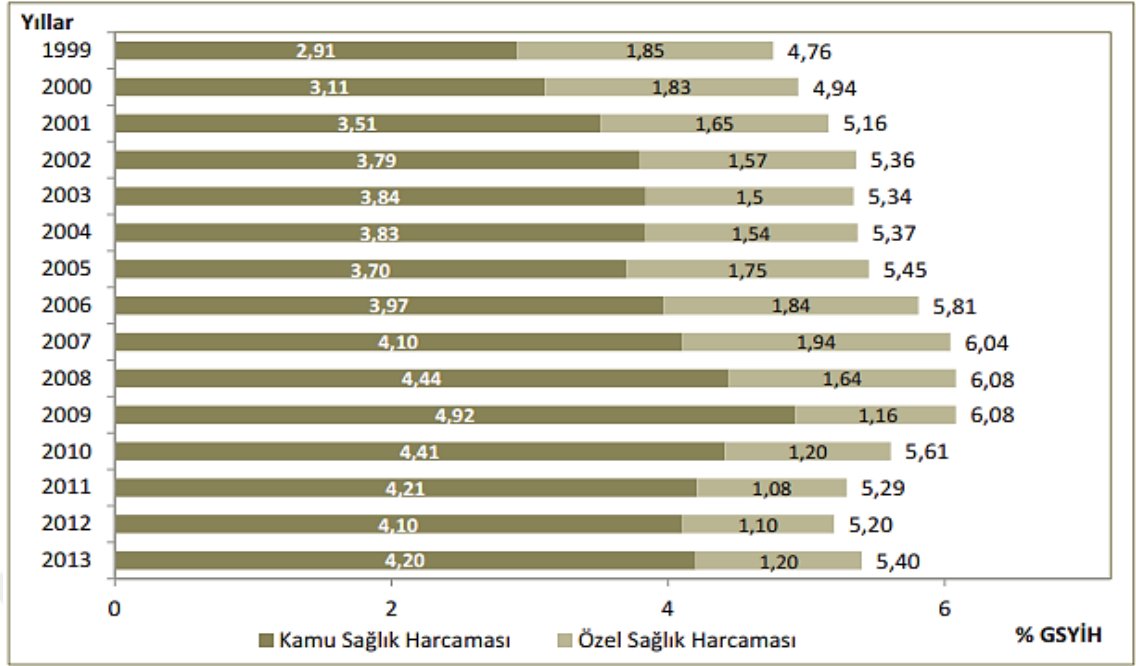
Ekonomik büyümenin temel unsurlarından olan beşeri sermayenin geliştirilmesi sürecinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu gün gerek insan sağlığının korunması

ve geliştirilmesi için, gerekse de sağlık hizmetlerine kolay ulaşım ve hastalıkların tedavisi amacıyla GSYH'den sağlık hizmetleri için daha fazla pay ayırmaya başlamışlardır (Tokgöz, 1981: 503).

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin planlanması ve sunulması konusunda birinci derecede sorumlu olan merci, T.C. Sağlık Bakanlığıdır. Fakat Türkiye'de sağlık hizmeti sunan tek merci T.C Sağlık Bakanlığı değildir. Sağlık bakanlığının yanı sıra devletin diğer bazı kuruluşları (örneğin; Milli Eğitim Bakanlığı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, bankalar, üniversiteler... gibi) ve özel sektör de doğrudan sağlık hizmeti sunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de sağlık için yapılan harcamalar hem kamu hem de özel sektör tarafından karşılanmaktadır.

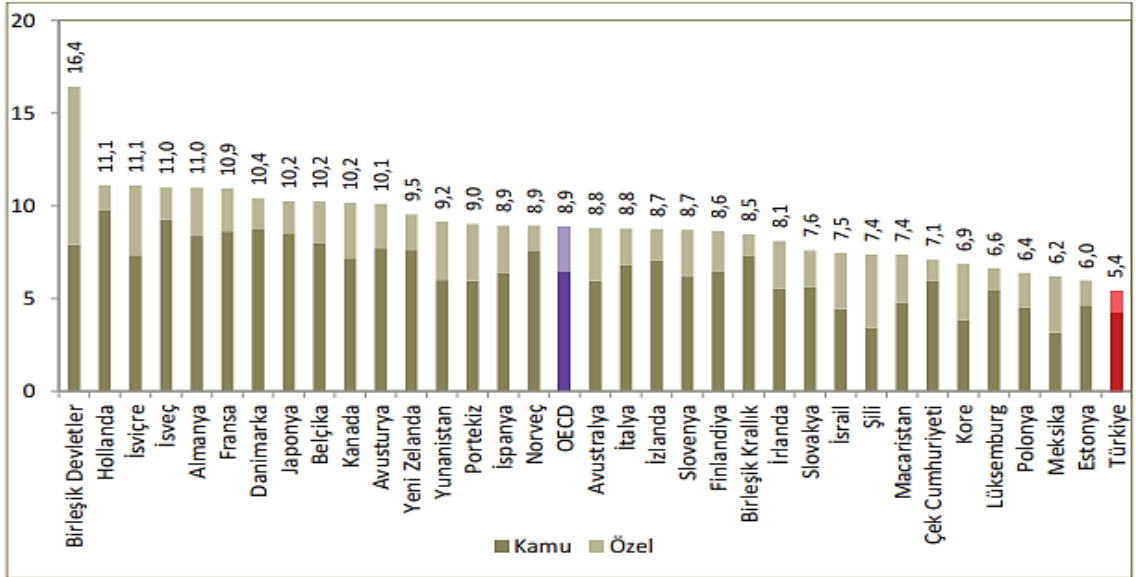
Şekil 3.9'da Türkiye'de, yıllara göre kamu ve özel sağlık harcamalarının GSYH içindeki payları gösterilmeye çalışılmıştır. Değerler incelendiğinde, Türkiye'de 1999 yılı itibariyle toplam sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payının % 4,76 olduğu ve bu oranın % 2,91'lik kısmının kamu, % 1,85'lik kısmının ise özel kurumlar tarafından yapılan harcamalardan oluştuğu görülmektedir. Yıllar itibariyle kamunun yapmış olduğu sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı istikrarsızda olsa sürekli artış gösterirken buna karşılık, özel kurumlar tarafından yapılan sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı oransal olarak giderek azalmıştır. 2013 yılı itibariyle toplam sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı % 5,40 olarak gerçekleşirken, bu oran içerisinde kamunun payı % 4,20, özel sektör payı ise % 1,20 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de yapılan toplam sağlık harcamalarının yeterli düzeyde olup olmadığı, uluslararası karşılaştırmalarla daha net ortaya çıkmaktadır. Şekil 3.10'da, OECD ülkelerinde toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payları gösterilmeye çalışılmıştır. Değerler incelendiğinde, OECD ülkeleri arasında toplam sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı bakımından en yüksek harcama düzeyine sahip olan ülkenin % 16,4'lük oranla Birleşik Devletler olduğu, Türkiye'nin ise % 5,40'lık oranla OECD ortalamasının çok altında, 35 ülke arasından son sırada yer aldığı görülmektedir.

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.9. Türkiye’de Yıllara Göre Kamu ve Özel Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payları (%)

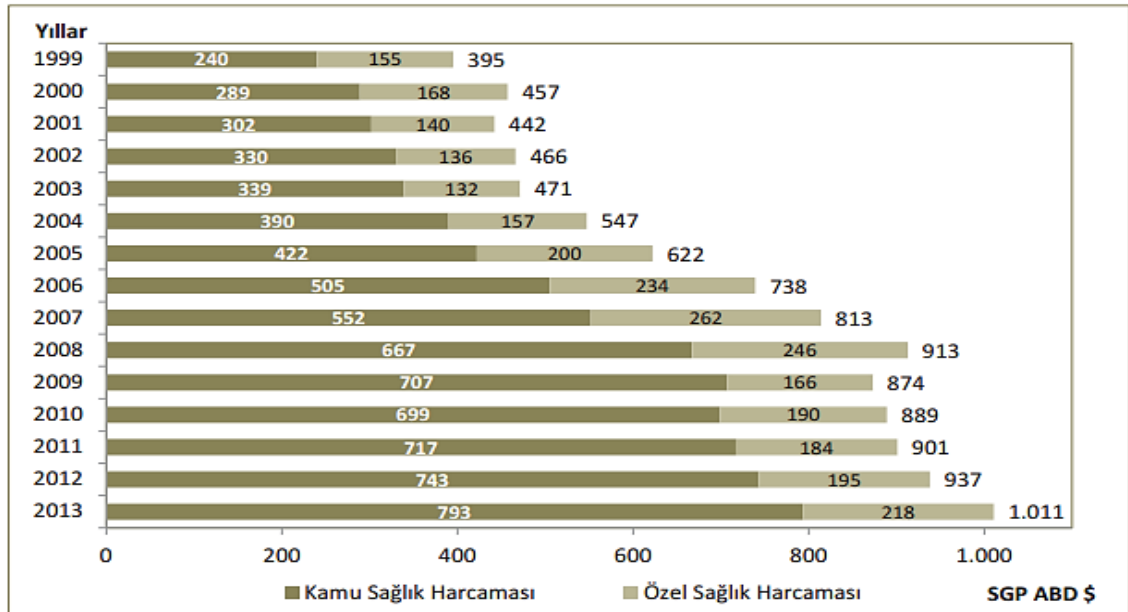

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.10. OECD Ülkelerinde Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payları, 2013 (%)

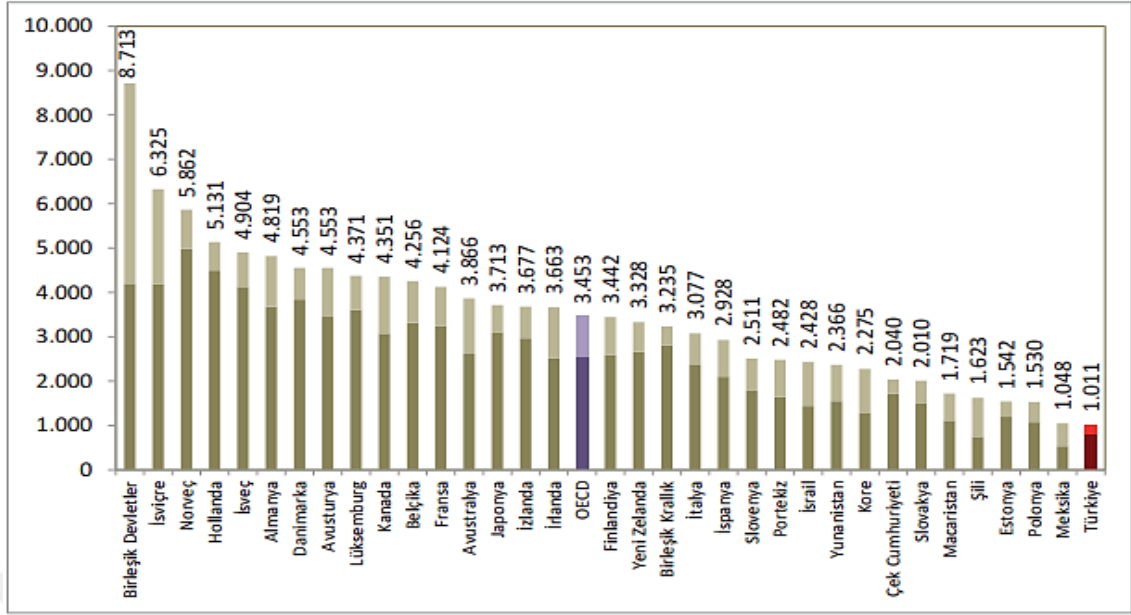
Türkiye’de kişi başına yapılan toplam sağlık harcamalarının yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında ise, Şekil 3.11’de görüleceği üzere, 1999 yılında SGP’ye göre

395 \$ olan kişi başına toplam sağlık harcaması yıllar itibariyle sürekli artış göstermiş ve 2013 yılına gelindiğinde 1.011 \$ seviyelerine ulaşmıştır. Kişi başına düşen sağlık harcamaları bakımından kamunun payı yine özel sektöre göre bir hayli yüksektir. Ne var ki Türkiye, kişi başına düşen sağlık harcamaları bakımından da OECD ortalamasının oldukça altında ve yine 35 ülke arasından son sırada yer almaktadır. OECD ülkelerinde kişi başına toplam sağlık harcamalarının gösterilmeye çalışıldığı Şekil 3.12'ye bakıldığında dikkati çeken noktalardan biriside, diğer OECD ülkelerinde kişi başına düşen özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki payının Türkiye'ye oranla daha yüksek oluşudur. OECD ülkeleri arasında ilk sırada yer alan ve toplamda en yüksek kişi başına sağlık harcamasına sahip Birleşik Devletlerde, özel sektör sağlık harcamalarının kamu kesimine göre daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'de son zamanlarda kamu kaynaklarına ilave olarak sağlık yatırımlarının kamu özel işbirliği çerçevesinde geliştirilmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmış ve bu yolla başta büyük şehirler olmak üzere 2013 yılı itibariyle yaklaşık 30 bin yatak kapasiteli hastane yapımı için süreç başlatılmıştır. İlerleyen dönemlerde Türkiye'de özel sektörün toplam sağlık harcamaları içerisindeki payının artması beklenmektedir(DPT, 2013: 34).

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.11. Türkiye’de Yıllara Göre Kişi Başı Kamu ve Özel Sağlık Harcaması, SGP ve ABD \$

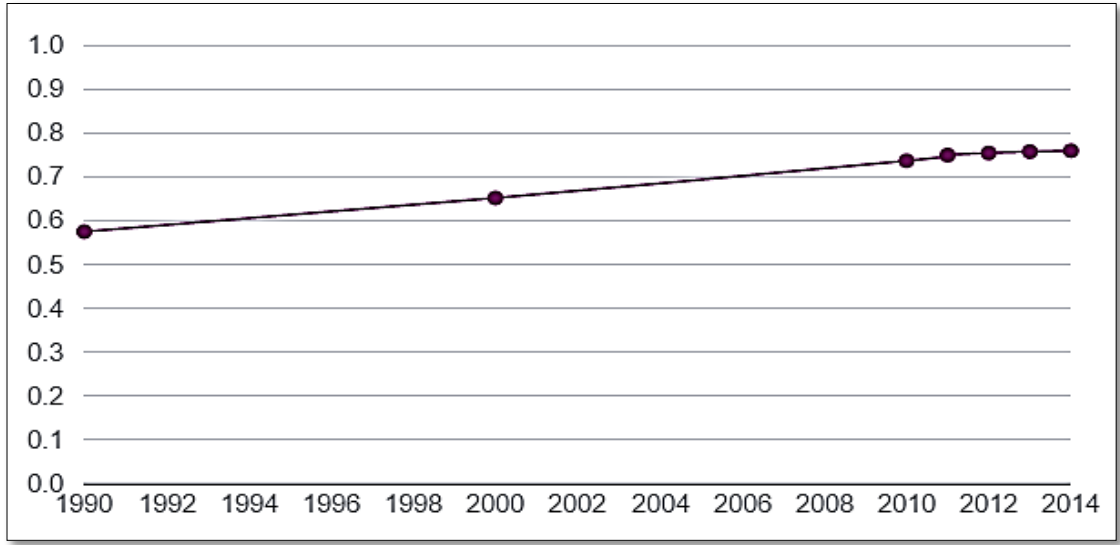

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2014

Şekil 3.12. OECD Ülkelerinde Kişi Başı Toplam Sağlık Harcaması, Kamu ve Özel, SGP ve ABD \$, 2013

3.1.3. Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Düzeyi ve Dünya Sıralamasındaki Yeri

Türkiye, İnsani gelişme raporlarının yayınlanmaya başladığı 1990 yılından beridir raporlarda ve endekslerde yer almıştır. Bu açıdan Türkiye'nin tarihsel gelişimini takip etmek mümkün gözükse de, UNDP 2010 yılından sonra İGE hesaplamalarında baz aldığı göstergeleri ve hesap tekniğini değiştirdiğinden detaylı kıyaslama güçleşmiştir. Buna rağmen UNDP tarafından 2015 yılı İnsani Gelişme Raporunda yayınlanan ve ikişer yıllık trendleri ortaya koyan tabloya göre, Türkiye 1990 yılından bu yana insani gelişmişlik düzeyi sürekli olarak artan bir ülke olmuştur.

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR> (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

Şekil 3.13. Türkiye'nin İnsani Gelişme Trendi, 1990-2014

Tablo 3.13'de Türkiye'nin, yıllar itibariyle İGE gösterge değerleri ve sıralamadaki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo değerleri incelendiğinde UNDP'nin, İGE değerlerini hesaplarken dikkate aldığı göstergelerin ve zamanla İGE hesaplama tekniğinde meydana gelen değişikliklerin etkileri görülmektedir. UNDP, İGE'nin 2014 yılında veri güncellemesi yapması ve hesaplama tekniğini değiştirmesi, Türkiye'nin İGE değerini 0,037 puan civarında ve küçük sayılabilecek bir düzeyde arttırmış olsa da sıralamadaki yerini 21 basamak yükseltmiştir. Sıralamadaki bu yükselişin sebeplerinden birisi biraz evvelde bahsetmiş olduğumuz UNDP'nin 2014 yılında İGE hesaplama tekniğini değiştirmiş olmasıdır. Diğer ve en önemli sebep ise Türkiye'ye ilişkin verilerin büyük ölçüde güncellenmiş olmasıdır. UNDP 2012 yılına ait İGE raporunu yayınlamamıştır. 2013 yılında yayınlanan raporda ise hemen hemen bütün ülkelere ait veriler güncellenmiştir. Nitekim Türkiye'nin 2013 yılı İGE değerine baktığımızda 2011 yılına göre önemli derecede yükseldiğini görmekteyiz. Ancak Türkiye gibi diğer ülkelere ait verilerde güncellendiğinden Türkiye'nin sıralamadaki yeri pek değişmemiştir. Diğer yandan UNDP'nin 2010 yılıyla birlikte İGE hesaplamalarında baz aldığı göstergeleri ve hesap tekniğini değiştirdiğini belirtmiştik. 2010-2013 yılları arasında kişi başına GSMH değeri 2005 baz fiyatlarıyla hesaplanırken 2014 yılıyla birlikte GSMH değeri 2011 baz yıl fiyatlarıyla hesaplanmaya başlanmıştır. GSMH'deki büyük değişimin sebebi budur. Tablo 3.12'de dikkati çeken en önemli nokta ise, kişi

başına GSMH’de çok fazla değişme olmamasına rağmen İGE hesaplamalarında dikkate alınma diğer verilerin (ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılı ve doğumda beklenen yaşam süresi) değerlerinde değişimin olduğu dönemlerde, sıralamanın ve İGE değerinin bundan çok fazla etkilenmiş olmasıdır. Bu durum, özellikle sağlık ve eğitim alanındaki gelişmelerin İGE değeri üzerindeki etkisinin oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

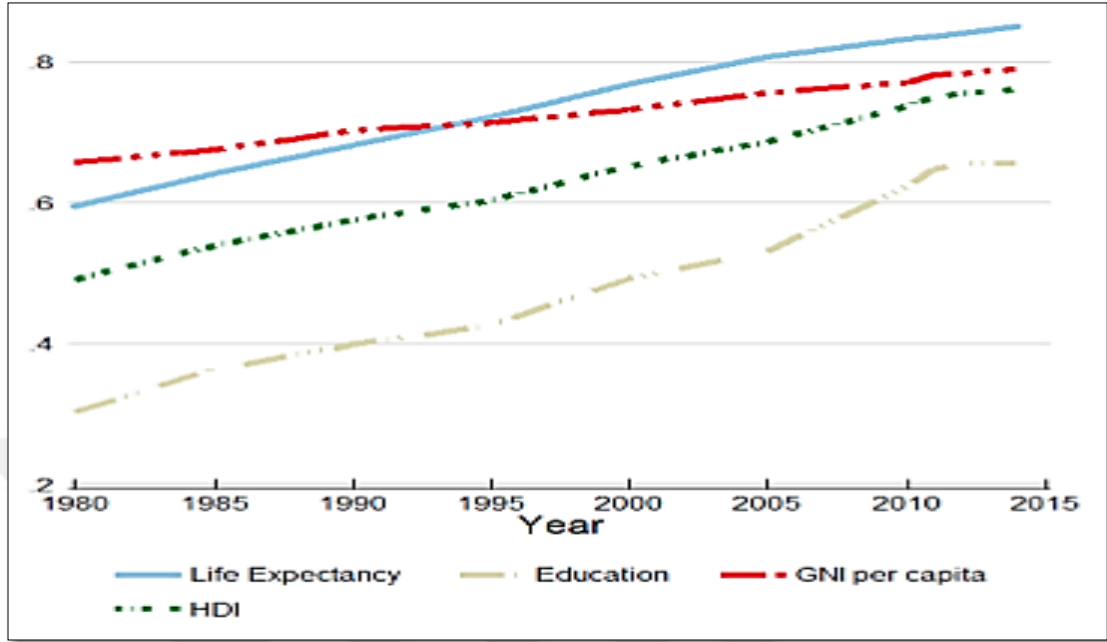
Tablo 3.12. Türkiye’nin Yıllar İtibariyle İGE Gösterge Değerleri ve Sıralamadaki Yeri 2000-2015

Rapor Yılı	İGE Değeri	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı (15 Yaş ve Üzeri-%)		Kişi Başına GSYH(SAGP Göre)	Sıralamadaki Yeri	İnsani Gelişmişlik Düzeyi	Dikkate Alınan Ülke Sayısı
2000	0,732	69,3	84,0		6.422	85	Orta	174
2001	0,735	69,5	84,6		6.380	82	Orta	162
2002	0,742	69,8	85,1		6.974	85	Orta	173
2003	0,734	70,1	85,5		5.890	96	Orta	175
2004	0,751	70,4	86,5		6.390	88	Orta	177
2005	0,750	68,7	88,3		6.772	94	Orta	177
2006	0,757	68,9	87,4		7.753	92	Orta	177
2007-2008	0,775	71,4	87,4		8.407	84	Orta	177
2009	0,806	71,7	88,7		12.955	79	Yüksek	182
			Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı	Kişi Başına GSMH(SA GP Göre)			
2010	0,679	72,2	6,5	11,8	13.359	83	Yüksek	169
2011	0,699	74,0	6,5	11,8	12.246	92	Yüksek	187
2012	-	-	-	-	-	-	-	-
2013	0,722	74,2	6,5	12,9	13.710	90	Yüksek	186
1014	0,759	75,3	7,6	14,4	18.391	69	Yüksek	187
2015	0,761	75,3	7,6	14,5	18.677	72	Yüksek	188

Kaynak: UNDP, 2000-2015 dönemi raporları

Şekil 3.14’te, İGE’yi oluşturan her bir göstergenin 1980 yılından bu yana Türkiye’nin İGE değerine yaptığı katkılar gösterilmeye çalışılmıştır. Şekilden görüleceği üzere, Türkiye’de ortalama yaşam beklentisi (life expectancy), eğitim (education) ve kişi başına GSMH (GNI per capita) ile İGE (HDI) arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur. Diğer taraftan sağlık göstergesi olarak dikkate alınan ortalama

yaşam beklentisi ve eğitim gösterge değerleri ile İGE arasında tam bir paralellik söz konusudur.

Kaynak: İnsani Gelişme Raporu Ülke Notu (Türkiye), 2015: 4

Şekil 3.14. 1980-2014 Arasında Türkiye'nin İGE Bileşen Göstergelerindeki Eğilimler

İGE'de yer alan, "ortalama yaşam beklentisi verileri" Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'nden (UNPD), "ortalama okula gitme süresi" ve "beklenen okula devam süresi" verileri, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) İstatistik Enstitüsü'nden (UIS) ve kişi başına düşen GSMH verileri Dünya Bankası'ndan sağlanan uluslararası veriler temel alınarak hazırlanmaktadır. 2014 yılında İGE bileşenlerinde ve göstergelerde yetkili kurumlar tarafından bir dizi revizyona gidilmiş olması, 2014 raporunda yer alan İGE değerlerinin ve sıralamaların, geçmiş yıllarda yayımlanan raporlardaki değerlerle ve sıralamalarla kıyaslamasını güçleştirmiştir. Bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak ve ülkelerin birbirleriyle daha rasyonel bir biçimde kıyaslanabilmesi sağlamak amacıyla UNDP, 2015 İnsani Gelişme Raporunda 1990 yılından 2014 yılına kadar bütün İGE'lerin yeniden hesaplanmış hâllerini yayımlamıştır.

UNDP'nin revize ederek yayımlamış olduğu 2015 İnsani Gelişme Raporuna göre, Türkiye'nin revize edilmiş İGE değerleri Tablo 3.13'te gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.13. Türkiye'nin İstikrarlı Zaman Dizisi Verileri, Yeni Göstergeler ve Yöntemler Işığında İGE Eğilimleri

Yıllar	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Okula Devam Süresi Beklentisi	Ortalama Okula Gitme Süresi	Kişi Başına GSMH (2011 SGP\$)	İGE Değeri
1980	58.7	7.5	2.9	7.792	0.492
1985	61.7	8.3	4.0	8.764	0.540
1990	64.3	8.9	4.5	10.494	0.576
1995	67.0	9.6	4.8	11.317	0.604
2000	70.0	11.1	5.5	12.807	0.653
2005	72.5	11.9	6.0	14.987	0.687
2010	74.2	13.9	7.2	16.506	0.738
2011	74.4	14.4	7.4	17.728	0.751
2012	74.7	14.5	7.6	17.894	0.756
2013	75.0.	14.5	7.6	18.378	0.759
2014	75.3	14.5	7.6	18.677	0.761

Kaynak: UNDP, 2015 İnsani Gelişme Raporu Ülke Notu (Türkiye): 4

UNDP tarafından Türkiye'nin 2014 yılındaki İGE değeri 0,761 olarak ölçülmüştür. Bu değerle Türkiye, yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve 188 ülke ve bölge arasında 72. Sırada kendisine yer bulmuştur. Türkiye'ni İGE değeri 1980 yılından bu tarafa sürekli yükselmiştir. 1980 yılında 0,492 olan İGE değeri 2014 yılına gelindiğinde toplamda %54,7'lik bir artışla 0,761'e ulaşmıştır. 1980-2014 dönem aralığı için değerlendirildiğinde Türkiye'nin İGE değerinin yıllık ortalama %1,29'lık bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, 1980 yılından 2014 yılına gelinceye kadar Türkiye'de doğumda beklenen tahmini yaşam süresinin 16,6 yıl, ortalama okula gitme süresinin 4,7 yıl ve beklenen okula devam süresinin ise 7 yıl arttığı görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de, kişi başına düşen Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) 1980-2014 yılları arasında satın alma gücü paritesine göre yaklaşık olarak %139,7 oranında bir artış göstermiştir. (UNDP, 2015: 4).

Türkiye'nin 2014 yılında 0,761 olarak ölçülen İGE değeri, yüksek insani gelişme kategorisinde yer alan ülkeler için 0,744 olarak ölçülen ve ayrıca Avrupa ve Orta Asya ülkeleri için 0,748 olarak ölçülen ortalama insani gelişme değerlerinin üzerindedir. Avrupa ve Orta Asya ülkeleri arasında 2014 yılındaki İGE sıralaması ve nüfus büyüklüğü anlamında Türkiye'ye yakın ülkeler sırasıyla, 66. ve 78. Sırada yer alan Sırbistan ve Azerbaycan olmuştur.

Tablo 3.14. Türkiye'nin 2014 İGE Göstergelerinin Seçilmiş Ülkeler ve Ülke Gruplarıyla Karşılaştırması

	İGE Değeri	İGE Sıralaması	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Okula Devam Süresi Beklentisi	Ortalama Okula Gitme Süresi	Kişi Başına Düşen GSMH (SGP,\$)
Türkiye	0,761	72	75,3	14,5	7,6	18.677
Sırbistan	0,771	66	74,9	14,4	10,5	12.190
Azerbaycan	0,751	78	70,8	11,9	11,2	16.428
Avrupa ve Orta Asya	0,748	-	72,3	13,6	10,0	12.791
Yüksek İGE	0,744	-	75,1	13,6	8,2	13.961

Kaynak: UNDP, 2015 İnsani Gelişme Raporu Ülke Notu (Türkiye): 4

3.2. TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN ORTA GELİR TUZAĞI RİSKİ

3.2.1. Türkiye’de Ekonomik Büyüme Süreci ve Mevcut Durum

Türkiye’nin ekonomik büyüme tarihine baktığımızda, 92 yıllık cumhuriyet dönemi boyunca ortalama olarak % 4,5 oranında reel büyüme yaşadığını görmekteyiz. Dönemsel olarak Türkiye ekonomisinde yaşanan ortalama büyüme hızları Tablo 3.15’te gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.15. Türkiye Ekonomisinde Dönemler İtibariyle Ortalama Yıllık Büyüme Oranları, 1923-2015

Dönemin Yapısal Özellikleri	Kapsadığı Dönem	Ortalama Yıllık Büyüme Oranları (%)
Tüm Cumhuriyet Sonrası Dönem	1923-2015	4,8
II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası	1923-1960	4,6
Planlı Kalkınma ve İthal İkameci Sanayileşme	1961-1979	5,2
Dışa Açılım ve Yeniden Yapılanma	1980-2015	4,2
Özal Dönemi	1980-1988	5,2
Finansal Serbestleşme ve Denetimsiz Kamu Açıkları	1989-1997	4,8
IMF Yakından İzleme ve Sonrası	1998-2015	3,8
Ak Parti Dönemi	2003-2015	4,9

Kaynak: Yeldan vd., 2012: 41, TÜİK (2015), IMF (2015)

Tablo incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin, “II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası” olarak ayrılan 1923-1960 döneminde ortalama olarak % 4,6 oranında, “Planlı kalkınma ve ithal ikameci sanayileşme” dönemi olarak ayrılan 1961-1979 döneminde ortalama olarak % 5,2 oranında büyümüş olduğu görülmektedir. Dışa açılım ve yeniden yapılanma dönemi olarak ayrılan 1980 sonrası dönemde ise Türkiye, ortalama olarak % 4,2’lik bir büyüme performansı göstermiştir.

Türkiye’nin ekonomik büyüme performansını daha rasyonel bir şekilde görebilmek ve yorumlayabilmek maksadıyla, Dünya genelinde yaşanan büyüme performanslarına bakmak gerekir. Bu maksatla Tablo 3.16’ da Dünya genelinde yaşanan büyüme oranları gösterilmeye çalışılmıştır.

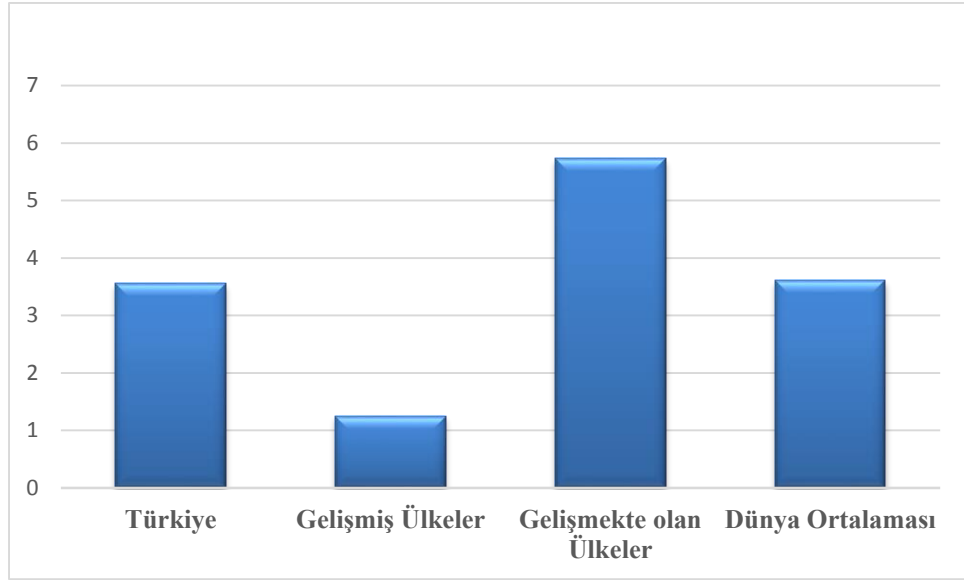
Tablo 3.16. Dünya Geneline Yaşana Büyüme Oranları ve Projeksiyonlar, 1997-2020

Yıllar	Türkiye	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte olan Ülkeler	Dünya Ortalaması
1997-2006	4,3	2,8	5,4	4,0
2007	4,7	2,8	8,7	5,7
2008	0,7	0,2	5,8	3,1
2009	-4,8	-3,4	3,1	0,0
2010	9,2	3,1	7,5	5,4
2011	8,8	1,7	6,3	4,2
2012	2,1	1,2	5,2	3,4
2013	4,2	1,1	5,0	3,3
2014	2,9	1,8	4,6	3,4
2015*	3,0	2,0	4,0	3,1
2016*	2,9	2,2	4,5	3,6
2020*	3,5	1,9	5,3	4,0

*Projeksiyonlar

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2015

Tablo 3.16 ve Şekil 3.15'te görüleceği üzere, 1997-2014 dönemi ortalama büyüme performansları açısından Türkiye, gelişmiş ülkelerinin üzerinde ancak gelişmekte olan ülkelerin oldukça altında bir büyüme performansına sahiptir. Dünya ortalamasına yakın bir büyüme performansı sergilemiş olan Türkiye'nin, gelişmiş ülkelere yakınsayabilmesi ve yüksek gelirli ülkeler arasına katılabilmesi için daha yüksek, en azından dünya ortalamasının üzerinde bir büyüme performansına ihtiyacının olduğu açıktır.

Kaynak: : IMF, World Economic Outlook, October 2015

Şekil 3.15. Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Büyüme Oranları, 1997-2014

Ülke ekonomilerinde büyüme, enflasyon, işgücü ve istihdam, kamu maliyesi, dış ticaret ve ödemeler dengesi ile turizm gelirleri rakamları, ülkelerin gelişme eğilimlerinin değerlendirilmesi açısından en önemli göstergelerdir. Türkiye Ekonomisinin içinde bulunduğu mevcut durumu daha iyi görebilmek amacıyla 2002 yılı ve sonrası yıllarda temel ekonomik göstergelerdeki değişim Tablo 3.17’de gösterilmeye çalışılmıştır.

2002-2006 yılları arasında yüksek büyüme performansı yakalayan Türkiye ekonomisinin, 2007 yılında % 4,7 ile potansiyel büyüme hızını yakaladığı ve 2008 yılından sonra ise tüm dünyayı etkisi altına alan küresel krizin olumsuz etkilerine maruz kaldığı görülmektedir. 2009 yılında yaşanan % 4,8’lik daralma sonrasında bozulan dengelerin kısa sürede iyileştiği ve Türkiye ekonomisinin özellikle iç talep kaynaklı bir toparlanma dönemine girdiği yine tabloda dikkati çeken noktalardandır. Diğer taraftan, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 9,2 ve 8,8 oranlarındaki yüksek büyümenin iç ve dış talep arasındaki dengesizliğin yani, cari açığın bir sonucu olarak gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan, yıllar itibariyle bakıldığında bütçe dengesinin sağlanmasına yönelik olarak alınan tedbirlerin sonuç verdiği ve bütçe açığının GSYH’ oranının sürekli azaldığı dikkati çekmektedir. Orta vadeli plan hedefleri doğrultusunda 2017 yılı kişi başına GSYH değerinin Dünya Bankasının gelir sınıflandırmasına göre yüksek gelirli ülke kategorisinin alt sınırı olan 12.746 \$ seviyelerine yaklaşacak olması,

Türkiye'nin en azından önümüzdeki birkaç yıl içerisinde yüksek gelirli ülkeler arasına katılabileceği yönünde güçlü beklentilerin oluşmasına neden olmaktadır.

Tablo 3.17. Temel Ekonomik Göstergeler, 2002-2014

Yıllar	GSYH (Milyon TL)	GSYH (Milyar \$)	GSYH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başına GSYH (\$)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE Yıllık Değişim, %)	Cari İşlemler Dengesi / GSYH(%)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Bütçe Dengesi/GSYH (%)	Toplam Kamu Net Borç Stoku/GSYH(%)
2002	350.476	230.494	6,2	3.492	10,3	29,7	-0,3	69,9	-11,5	61,5
2003	454.781	304.901	5,3	4.565	10,5	18,4	-2,5	68,1	-8,8	55,2
2004	559.033	390.387	9,4	5.775	10,8	9,4	-3,6	64,8	-5,2	49,1
2005	648.932	481.497	8,4	7.036	9,5	7,7	-4,5	62,9	-1,1	41,7
2006	758.391	526.429	6,9	7.597	9,0	9,7	-6,0	61,3	-0,6	34,0
2007	843.178	648.754	4,7	9.247	9,2	8,4	-5,8	63,1	-1,6	29,5
2008	950.534	742.094	0,7	10.444	10,0	10,1	-5,4	65,4	-1,8	28,2
2009	952.559	616.703	-4,8	8.561	13,1	6,5	-2,0	72,5	-5,5	32,5
2010	1.098.799	731.608	9,2	10.003	11,1	6,4	-6,2	61,4	-3,6	28,9
2011	1.297.713	773.980	8,8	10.428	9,1	10,5	-9,7	56,0	-1,4	22,3
2012	1.416.798	786.283	2,1	10.459	9,4	6,2	-6,2	64,5	-2,1	17,0
2013	1.565.181	821.926	4,1	10.807	9,0	7,4	-7,9	60,3	-1,2	12,6
2014*	1.763.964	810.310	3,3	10.537	9,6	9,4	-5,7	65,8	-1,4	
2015**	1.944.594	850.133	4,0	10.936	9,5	6,3	-5,4	67,1	-1,1	
2016**	2.150.040	906.654	5,0	11.541	9,2	5,0	-5,4	67,7	-0,7	
2017**	2.370.419	970.568	5,0	12.229	9,1	5,0	-5,2	68,4	-0,3	

*Tahmin

**Orta Vadeli Program hedefleri

Kaynak: T.C Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor (2014): 87

3.2.2. Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları

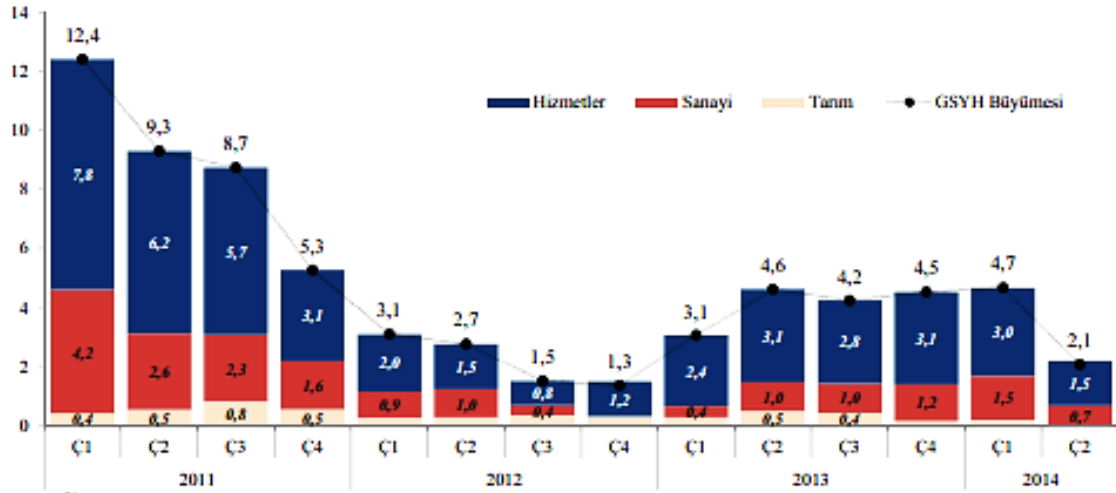
Türkiye ekonomisinde son 10 yıllık dönem genel olarak değerlendirildiğinde, sektörel bazda tarım ve sanayi sektörlerinin GSYH içindeki paylarının yıllar itibariyle düşüş eğiliminde olduğu buna karşılık hizmetler sektörünün payının sürekli arttığı görülmektedir. Tablo 3.18'de görüleceği üzere 2013 yılı itibariyle tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH içerisindeki payları sırasıyla % 7,7, % 19,2 ve % 61,6 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 3.16'da ise Türkiye'de sektörel üretimin ekonomik büyümeye olan katkıları gösterilmeye çalışılmıştır. 2011-2014 dönemi dikkate alındığında, 2011 yılında gerçekleşen % 8,8'lik büyümenin % 5,7'lik kısmı hizmetler,

% 2,6'lık kısmı sanayi ve sadece % 0,5'lik kısmı tarım sektörünün katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Tablo 3.18. Türkiye’de Sektörel Katma Değerlerin GSYH’ye Oranı ve Faktör Arzındaki Artış

	2006	2012	2013	2018	2014-2018
Büyüme Oranı (%)					
Sektörel Katma Değer (Cari, GSYH’ye Oranı, %)					
Tarım	8,3	7,9	7,7	6,8	7,2
Sanayi	20,1	19,3	19,2	20,4	19,9
Hizmetler	59,7	61,9	61,6	61,9	61,9
Faktör Arzındaki Artış (%)					
Sermaye Stoku	7,5	5,6	5,2	6,3	5,7
İstihdam	1,8	2,9	4,2	3,0	2,9
TFV	2,3	-1,1	-0,5	1,2	1,1

Kaynak: DPT, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018: 63

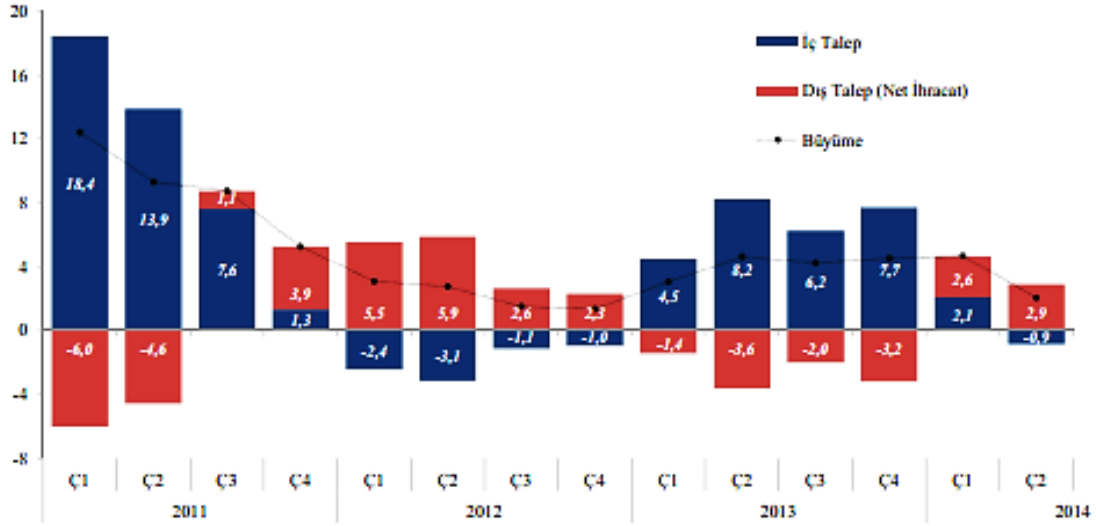

Kaynak: T.C Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 2014

Şekil 3.16. Türkiye’de Üretim Sektörlerinin GSYH Büyümesine Katkıları, 2011-2014

Diğer taraftan Türkiye’de 2002-2012 döneminde gerçekleşmiş olan % 5,1’lik GSYH ortalama büyüme oranının yurt içi talep ağırlıklı gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde yurt içi talebin büyümeye katkısı, 2 puan sabit sermaye yatırımlarından, 3,8 puan ise tüketim harcamalarından olmak üzere, yıllık ortalama 5,8 puan olarak ölçülürken, net dış talebin büyümeye katkısı ortalama -0,7 puan olmuştur (DPT 2013: 59). Şekil 3.17’de iç ve dış talep unsurlarının GSYH büyümesine katkıları gösterilmeye

çalışılmıştır. Şekil incelendiğinde Türkiye’de iç ve dış talep kompozisyonunun yıllar itibariyle büyümeye olan katkılarının değişkenlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Örneğin; 2011 yılında iç talep ağırlıklı bir büyüme yaşanırken bu durum 2012 yılında tersine dönmüş, ekonomik büyümeyi sürükleyen unsur dış talep olmuştur.

Kaynak: T.C Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 2014

Şekil 3.17. Türkiye’de İç ve Dış Talep Bileşenlerinin GSYH Büyümesine Katkıları, 2011-2014

Tablo 3.19’da Türkiye ekonomisinde üretim faktörleri açısından büyümenin kaynakları 1980-2010 dönem aralığı baz alınarak gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo değerlerine bakıldığında 1980-2010 dönemi boyunca sermaye yatırımlarının büyümeye olan katkısının %58 seviyelerinde, istihdam edilen emek faktörünün katkısının ise % 23’ler düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Üretimde kullanılan faktör miktarıyla açıklanamayan diğer bir ifadeyle faktör verimliliği sonucunda gerçekleşen büyümeye katkı payının ise tüm dönem boyunca yaklaşık % 19 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan dönem boyunca sermayenin ve TFCV’nin büyümeye olan katkısı sürekli olarak artış göstermiş buna karşılık dönem başlarında GSYH’deki artışların yaklaşık üçte birini açıklayan emek istihdamındaki artışların büyümeye olan katkısı sürekli azalarak dönem sonunda % 13’lere kadar gerilemiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde üretim yapısının zamanla daha sermaye-yoğun bir hal aldığı, üretimde göreceli olarak emeğin öneminin azaldığını ve Türkiye ekonomisinin zamanla istihdam yaratamayan, dışa bağımlı bir üretim yapısına doğru evrildiğini göstermektedir (Kolsuz ve Yeldan, 2013: 64).

Tablo 3.19. Türkiye’de Üretim Faktörleri Açısından Büyümenin kaynakları, 1980-2010

Dönemler	Ortalama Büyüme Hızı (%)				Büyümeye Olan Katkılar (%)		
	GSYH	Sermaye	Emek	TFV	Sermaye	Emek	TFV
1980-1988	5,34	4,00	3,16	1,72	50,29	33,33	16,38
1990-1999	4,02	5,10	2,53	0,08	55,31	25,80	18,89
2000-2010	4,24	4,45	0,27	1,67	66,65	13,13	20,22
1980-2010	4,16	4,55	1,69	0,89	58,23	23,07	18,70

Kaynak: Kolsuz ve Yeldan, 2013: 63

T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanarak 2014-2018 dönemi için uygulamaya konulmuş olan 10. Kalkınma Planında, Türkiye ekonomisinde 2002-2006 döneminde yaşanan ortalama % 7,2’lik yüksek büyümenin büyük oranda verimlilik artışlarından kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır. 2002-2006 döneminde TFV’deki artışın büyüme katkısının % 45’ler civarında olduğu, sermaye stoku ve istihdam artışının büyüme katkısının ise sırasıyla % 49,6 ve % 5,6 olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, yaşanan küresel krizin etkileriyle 2002-2006 döneminde elde edilen yüksek oranlı büyümenin 2007-2012 döneminde sürdürülemediği, ortalama büyüme hızının % 3,3’lere kadar düştüğü, bu dönemde sermaye stoku ve istihdamın büyüme katkısı artarken TFV’nin katkısının azaldığı ifade edilmektedir. Şöyle ki; 2007-2012 döneminde TFV’nin büyüme katkısı yüzde -0,5’lere kadar gerilemiştir ve ortalama büyüme hızındaki yavaşlamanın temel nedeni olarak ifade edilmiştir (DPT, 2013: 59).

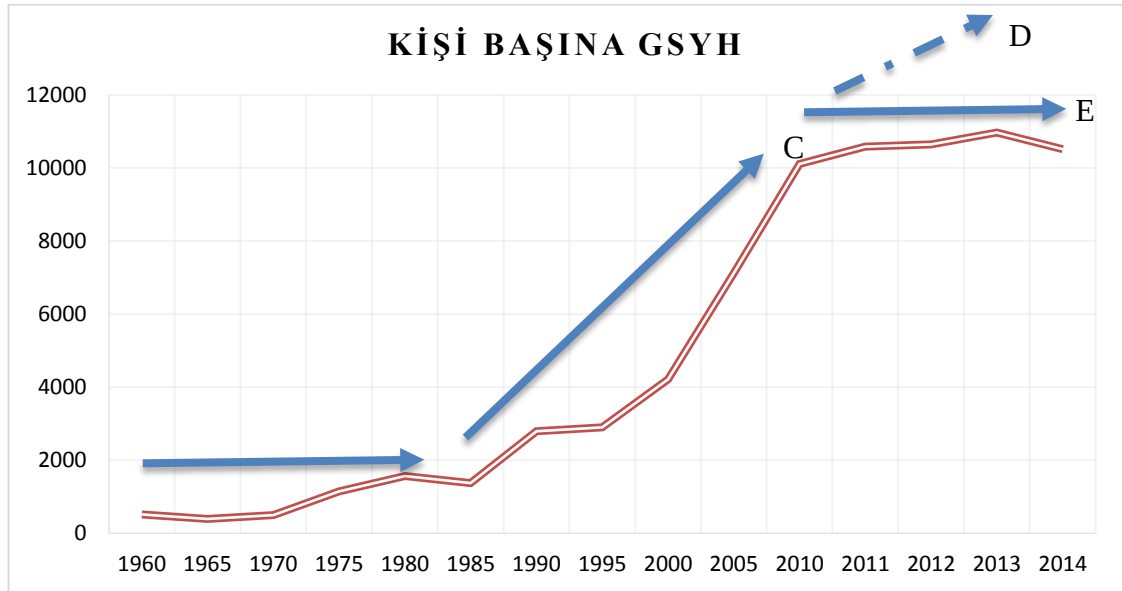
3.2.3. Türkiye Ekonomisi Açısından Orta Gelir Tuzağı Riski

Türkiye, Dünya Bankası’nın yapmış olduğu sınıflandırmaya göre üst-orta gelir grubunda yer alan bir ülkedir. Türkiye 1955 yılında kazanmış olduğu orta gelirli ülke sıfatını, aradan geçen yaklaşık 60 yıllık bir dönemde sürdürmüş ve maalesef yüksek gelir statüsüne geçme başarısını gösterememiştir. 1955 yılında alt-orta gelirli ülkeler grubuna dahil olan Türkiye, 50 yıl bu grupta kaldıktan sonra 2005 yılında üst-orta gelirli ülkeler arasına katılmış, ancak aradan geçen 11 yıllık dönemde önemli büyüme başarılarına imza atmış olmasına rağmen halen yüksek gelirli ülkeler arasına dahil olamamıştır.

1960-2014 dönem aralığı açısından Türkiye’nin kişi başına GSYH’deki değişim süreci Şekil 3.17’de gösterilmeye çalışılmıştır. Şekil incelendiğinde Türkiye’de kişi başına GSYH’nin 1960-1980 döneminde belirli bir seviyenin üzerine çıkamadığı,

1980’li yılların ortalarında yakalanan artış eğiliminin doksanlı yılların ortalarında kesintiye uğrasa da 2000’li yılların başında hızlanarak 2010 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Kişi başına GSYH’deki bu artış trendi 2010 yılından itibaren yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu durum çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı olarak incelemiş olduğumuz Tho (2013)’nun “Ekonomilerin Gelişim Sürecini” andırmaktadır. Tho (2013)’e göre; birçok gelişmekte olan ekonomi, yoksulluk tuzağından kurtulup orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra bir üst aşama olan yüksek gelir grubuna geçme başarısını gösterememektedir.

Türkiye’nin büyüme sürecini gösteren Şekil 1.18’i Tho’nun yaklaşımına uyarlamak suretiyle değerlendirecek, Türkiye açısından C noktası, yoksulluk tuzağından çıkılıp orta gelir seviyesinin yakalandığını diğer bir ifadeyle orta gelir seviyesini ifade etmektedir. C-D yolu yüksek gelir düzeyini (D Noktası) yakalama mücadelesi çerçevesinde ortaya konulacak sürdürülebilir büyüme durumunu ve nihayet C-E yolu ise orta gelir seviyesi yakalandıktan sonra düşük büyüme performansları nedeniyle içine düşülen durgunluğu, diğer bir ifadeyle orta gelir tuzağı durumunu ifade etmektedir. Bu durumda, Türkiye’nin yoksulluk tuzağından kurtulduğunu ancak orta gelir tuzağını henüz aşamadığını söyleyebiliriz.

Kaynak: Word Bank, (2015), World Development Indicators.

Şekil 3.18. Türkiye’de 1960-2014 Dönemi Kişi Başına GSYH’deki Değişim

Tablo 3.20’de orta gelir tuzağı açısından Türkiye/ABD kişi başına gelir oranları gösterilmeye çalışılmıştır. Orta gelir tuzağı tanımlamasında, kişi başına gelir düzeyinin ABD’nin kişi başına gelir düzeyinin %20’ sinde kalması sıkça kullanılan bir başka ölçüttür (Şahin vd., 2015: 228). Bu kıstas çerçevesinde Tablo değerleri incelendiğinde Türkiye’nin, 1960 yılından beridir son beş yıl hariç, kişi başına TR/ABD gelir oranı bakımından % 20’nin altında kaldığı, son beş yıldır da % 20 oranında çakılı kaldığı ve bir türlü ilerleme gösteremediği dikkati çekmektedir. Öz’e göre bu durum Türkiye’nin 1960 yılından beridir orta gelir tuzağında bulunduğu en tipik kanıtıdır (Öz, 2012: 1).

Tablo 3.20. Türkiye’de KBGSYH’nin ABD’nin KBGSYH’ne Oranı (Current US\$ - %)

Yıllar	Türkiye’de KBGSYH (\$)	ABD’de KBGSYH (\$)	TR/ABD*100 (%)
1960	508	3007	16,89
1965	385	3828	10,06
1970	491	5247	9,36
1975	1139	7820	14,57
1980	1567	12598	12,44
1985	1367	18269	7,48
1990	2791	23955	11,65
1995	2896	28782	10,06
2000	4215	36450	11,56
2005	7117	44308	16,06
2010	10112	48374	20,90
2011	10584	49781	21,26
2012	10646	51457	20,67
2013	10975	52980	20,72
2014	10515	54630	19,25

Kaynak: Word Bank, (2015), World Development Indicators.

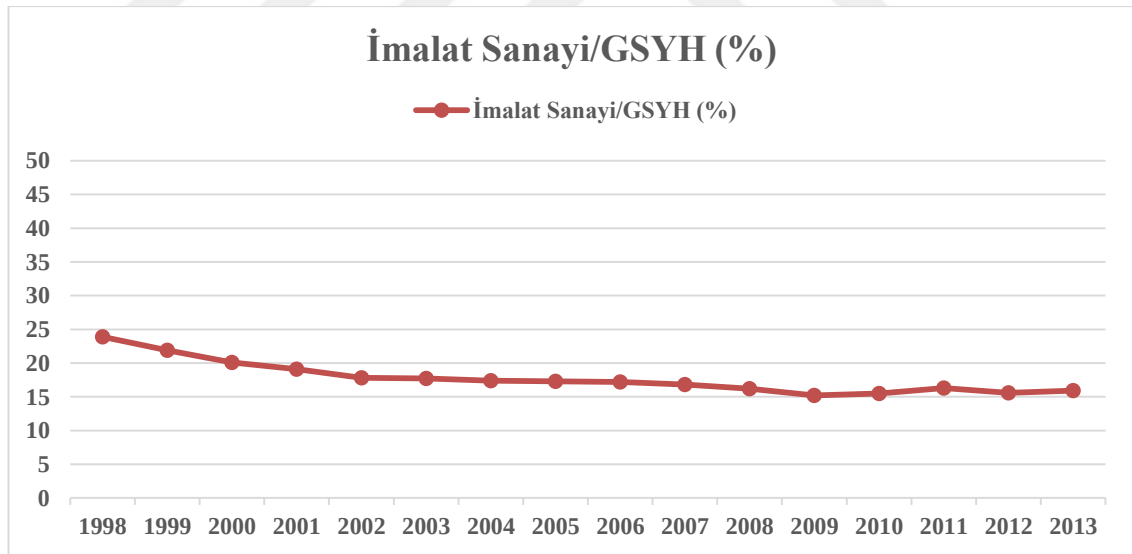
Diğer taraftan Tablo değerlerini Woo (2012)’nun “Yakalama Endeksi (CUI) yaklaşımı” çerçevesinde de değerlendirebiliriz. Woo, 1960-2008 dönem aralığı için seçilmiş bazı ülkelere ait kişi başı GSYH verilerini kullanarak ülkelerin ilerleme durumlarını hesaplamaya çalışmıştır. Çalışmada ülkeler Yakalama Endeksi (Catch-Up Index (CUI)) adı verilen ve ülkelerin kişi başına gelirlerinin ABD’nin kişi başına gelirene oranlanmasıyla bulunan bir endeks yardımıyla gelir düzeyleri, %55 > CUI > %20 aralığında olan ülkeleri orta gelirli ülke olarak sınıflandırmıştır (Woo 2012; 314);

Bu kıstas çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkiye’nin ilk kez 2007-2008 döneminde kişi başına TR/ABD gelir oranını % 20’nin üzerine çıkarıp orta gelirli

lkeler arasına katıldığını ve bu tarihten itibaren de alt sınır olan % 20 etrafında dolanıp durduğunu görmekteyiz. Haliyle Woo (2012) yaklaşımları çerçevesinde Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelere yakınsama konusunda ciddi sıkıntıların olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünya Bankası tarafından, 1960 yılında ABD kişi başına gelirinin % 5,5'i ile % 44' aralıında bir kişi başına gelire sahip olan ülkelerin orta gelirli ülke statüsünde bulunduğu ifade edilmektedir. Dünya Bankasına göre bu oranın % 44'n üzerine çıkması durumunda ise ülkeler orta gelirli ülke statüsünden kurtulup yüksek gelirli ülke statüsüne geçmiş olacak, diğer bir deyişle orta gelir tuzağından kurtulmuş olacaktırlar (z, 2012: 1-2). Eichengreen vd. (2012)'ne göre ise bu oranın % 58'e ulaşması gerekmektedir.

Eichengreen vd. (2012)'ne göre orta gelir tuzağından çıkışta bir başka kıstas ise toplam GSYH'si içerisinde imalat sanayinin payının %23'e ulaşmış olmasıdır. (Eichengreen vd., 2012: 66). Türkiye'de imalat sanayinin GSYH içerisindeki payı 1998-2013 dönemi için şekil 3.19'da gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2015

şekil 3.19. Türkiye'de İmalat Sanayi /GSYH Oranları, 1998-2013 (%)

Buna göre Türkiye'de İmalat Sanayinin GSYH içerisindeki payına yıllar itibariyle baktığımızda, 1998 yılında % 23,9 olan oranın 2013 yılına gelinceye kadar sürekli azaldığı ve 2013 yılı itibariyle % 15,9'a düştüğü görülmektedir. İmalat sanayi üretim artış hızının GSYH gelişim hızının gerisinde kalmış olmasının nedenlerine

baktığımızda; Türkiye’de sektörler gelişimin eşitsizliği, iç fiyat oranlarının zamanla imalat sanayi aleyhine bozulmuş olması, Türk lirasındaki aşırı değerlenmenin ithalatı teşvik ederken ihracatı sınırlandırmış olması, sanayide karlılık oranlarının azalmış olması vb. gibi faktörler sıralanabilir (Dincel, 2014: 12). Türkiye’nin bu kıstas açısından da Eichengreen vd. (2012)’nin orta gelir tuzağı ile ilgili yapmış oldukları tanıma uymadığı görülmektedir.

3.2.3.1. Orta Gelir Tuzağından Çıkış Sürecinde Türkiye’nin Önündeki Kısıtlar

2014-2018 dönemini kapsayan onuncu kalkınma planında Türkiye’nin orta ve uzun vadede büyüme hedeflerine ulaşabilmesi, yüksek gelirli ülkelerin gelir seviyesine daha hızlı yaklaşılabilmesi, diğer bir ifadeyle orta gelir tuzağına yakalanmadan gerekli dönüşümün sağlanabilmesi için verimlilik düzeyinin artırılması ve sanayileşme sürecinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yüksek ve istikrarlı büyüme stratejisi ise özel sektör öncülüğünde dışa açık ve daha rekabetçi bir üretim yapısının sağlanması üzerine kurgulanmıştır.

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 61

Şekil 3.20. Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Büyüme Stratejisi

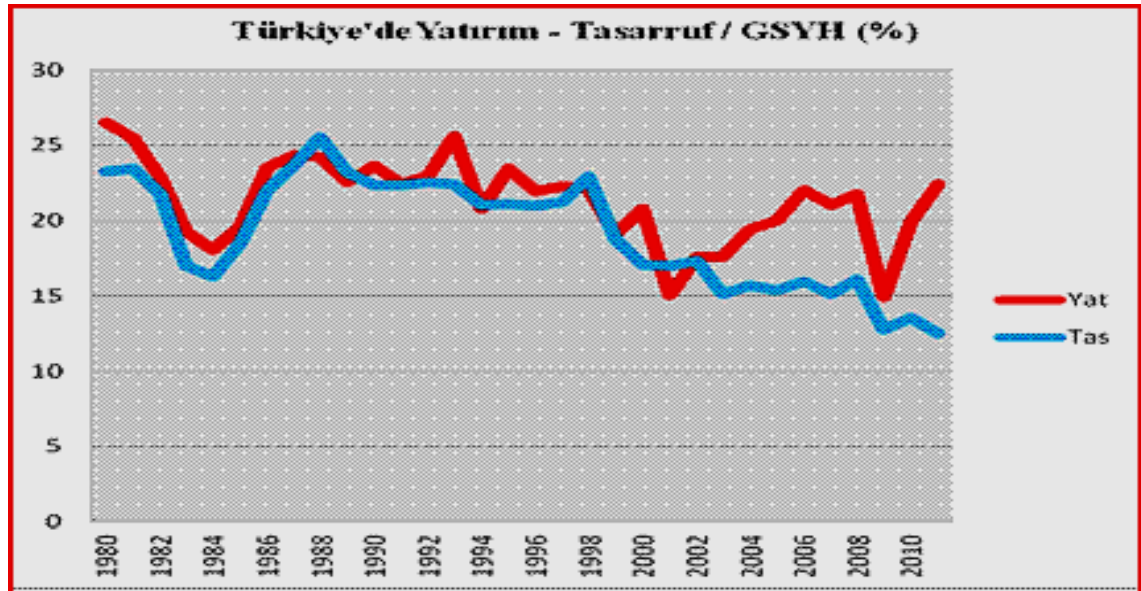
Şekil 3.20’de görüleceği üzere Türkiye, orta ve uzun vadede belirlemiş olduğu büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla, makroekonomik istikrarın güçlendirilmesini, beşeri sermayenin geliştirilmesini, işgücü piyasasının etkinleştirilmesini, teknoloji ve yenilik geliştirme kapasitesinin artırılmasını, fiziki

altyapının güçlendirilmesini ve kurumsal kalitenin iyileştirilmesini temel politika alanları olarak belirlemiştir. Ancak Türkiye'nin belirlenen bu hedeflere ulaşabilmesi diğer bir ifadeyle orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalmadan yoluna devam edebilmesi için, öteden beri devam eden bazı yapısal sorunlara acil çözümler üretmesi gerekmektedir. Orta ve uzun vadede kendi iç meselelerini halletmiş ve mevcut yapısal sorunlarına kalıcı çözümler üretebilmiş bir Türkiye'nin, sahip olduğu jeopolitik avantajlarla özellikle de demografik avantajlarıyla yüksek gelirli ülkeler arasına katılmaması için hiçbir sebep yoktur.

Türkiye'de büyümenin sürdürülebilirliğini engelleyen, diğer bir ifadeyle orta gelir tuzağı riskini artıran unsurlardan bazıları aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.3.1.1. Tasarruflarla Yatırımlar Arasındaki Dengesizlik

Orta gelir tuzağına düşen veya böyle bir riskle karşı karşıya kalan ekonomilerde görülen en önemli sorunlardan bir tanesi yatırımlarla tasarrufla arasındaki dengesizliklerdir. Tasarruf birikiminin artırılması ve bu yolla yapılacak yatırımlara iç finansman sağlanması orta gelir tuzağından çıkışta ya da böyle bir tuzağa düşmeme konusunda en önemli gerekliliklerden birisidir. Türkiye ekonomisine baktığımızda zamanla yatırımlarla tasarruflar arasındaki farkın giderek açıldığını görmekteyiz.

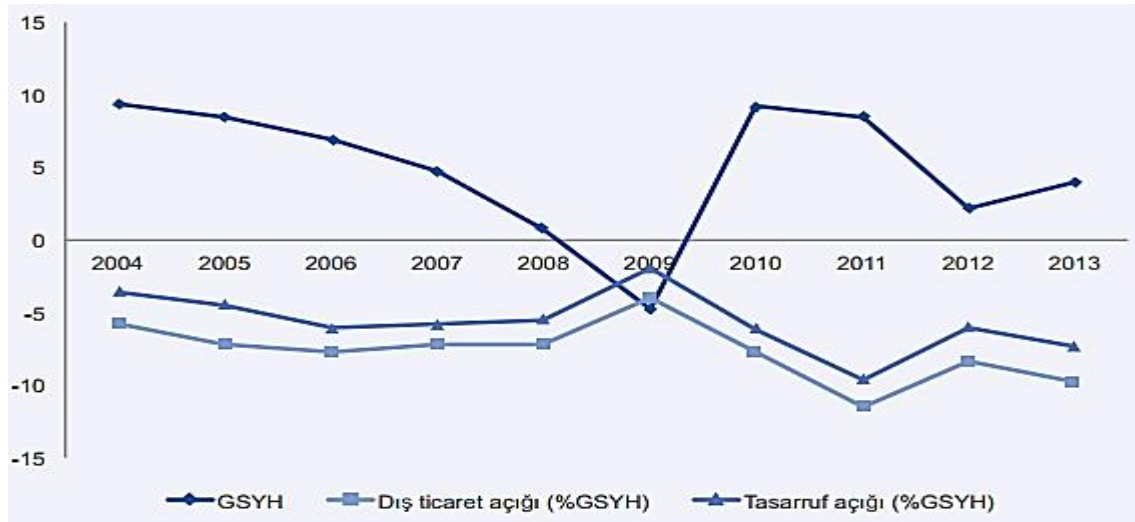

Kaynak: Eğilmez, 2012, (<http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>, Erişim Tarihi: 15.04.2016)

Şekil 3.21. Türkiye'de Yatırım-Tasarruf / GSYH (%), 1980-2010

Tasarruf, kullanılabilir gelirin tüketilmemiş olan kısmı olarak tanımlanır ve ulusal ve yabancı tasarruflar şeklinde ikiye ayrılır. Tasarrufların ulusal kısmı, özel ve kamu kesimi tasarruf toplamından oluşur. Ulusal tasarruf düzeyi, bir ekonominin sermaye birikim düzeyini belirlemekte ve bu nedenle de bir makroekonomik ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda, ulusal tasarruf düzeyi yetersiz olan ülkelerin büyümeden vazgeçmeden yollarına devam edebilmeleri ancak ihtiyaç duydukları tasarrufları dış kaynaklardan bulabilmeleriyle mümkün olabilmektedir. Bu ise, cari işlemler açığının yükselmesine ve ekonominin dış şoklarla karşı karşıya kalmasına neden olabilmektedir (Karagöz ve Özkan, 2014: 7). Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorun tam da bu şekildedir. Türkiye'de ulusal tasarruf hacmi yetersiz olduğundan, büyümede devamlılığın sağlanmasının Türkiye'ye olan alternatif maliyeti cari açığın büyümesidir.

Şekil 3.20'de Türkiye'de dış ticaret açığı ve tasarruf açığı arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmıştır. Şekilden görüleceği üzere Türkiye'de dış ticaret açığı ile tasarruf açığı birbirine paralel bir seyir izlemektedir. Diğer taraftan Türkiye'de ekonomik büyüme performansının dış kaynaklara bağlı olduğu diğer bir ifadeyle, ekonomik büyümenin alternatif maliyetinin dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme yapısına kavuşabilmesi için yapısal bir sorun haline dönüşmüş olan ulusal tasarruf açığı ya da dışa bağımlılıktan kurtulmaya yönelik acil önlemler alması gerektiğinin göstergesidir.

Kaynak: Karagöz ve Özkan, 2014: 12.

Şekil 3.22. Türkiye'de Dış Ticaret ve Tasarruf Açığı İlişkisi, 2004-2013

3.2.3.1.2. İmalat Sanayiinde Yaşanan Sıkıntılar

İkinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte, sanayi sektörünün iktisadi büyümenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde öncü rol oynadığı düşüncesi, başta Nicholas Kaldor (1966) olmak üzere birçok iktisatçı tarafından sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Kaldor'a göre, emeğin düşük verimlilikle çalıştığı sektörlerden sanayi sektörüne geçmesi durumunda, sanayi sektöründe işgücü verimliliği artacak ve bir bütün olarak üretim düzeyini yükseltecektir (Kaldor, 1968: 386-387).

Kaldor, ekonomik büyüme sürecinde ölçeğe göre artan getirilerin geçerli olduğu sanayi sektörünün önemine dikkat çekerek üç temel büyüme yasası ileri sürmüştür (Mercan ve Kızılkaya, 2014: 139-140);

- a. Ekonomik büyüme ile imalat sanayi sektöründeki gelişme arasında pozitif ilişki mevcuttur. İmalat sanayi sektöründe ölçeğe göre artan getiriler geçerli olduğundan sermaye birikiminin diğer bir deyişle yatırımların getirileri artmaktadır. İmalat sanayi sektörü ekonomide yaratmış olduğu pozitif dışsallıklar nedeniyle ekonomik büyümeyi hızlandırmakta, tabiri caiz ise büyümede motor görevi üstlenmektedir.
- b. İmalat sanayi sektöründe işgücü verimliliğindeki artış ile imalat sanayi üretim artışı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur.
- c. İşgücünün tarım ve benzeri sektörlerden imalat sanayi sektörüne geçmesi ile imalat sanayi sektöründe verimlilik artacak, bu durum ekonominin bütün alanlarına sirayet edecektir.

Büyümenin sürdürülebilirliği açısından imalat sanayi Kaldor'un da belirttiği gibi, gerek gelişmiş ülkeler, gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından çok önemli bir unsurdur. İmalat sanayi üretiminin ülkelerin milli gelirine olan katkısı dikkate alındığında bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tablo 3.21'de imalat sanayi üretiminin milli gelire olan katkısı en yüksek olan on ülke ve Türkiye, İmalat sanayi üretimi/GSYH oranı açısından gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.21. İmalat Sanayinin GSYH'ye Katkısı En Yüksek Olan Ülkeler ve Türkiye, (GSYH'nin % Cinsinden)

Sıra	Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010
1	Porto Riko	42,61	42,57	43,45	46,00	47,92
2	Tayland	35,04	35,63	34,84	34,15	35,62
3	Çin	32,92	32,91	32,65	32,30	32,46
4	Belarus	32,51	32,23	33,40	30,34	30,38
5	Güney Kore	27,12	27,28	27,86	27,80	30,29
6	Endonezya	27,54	27,05	27,81	26,36	24,80
7	Malezya	27,57	26,12	24,56	23,80	24,52
8	Dominik Cumhuriyeti	22,08	21,20	23,16	24,47	24,07
9	Çek Cumhuriyeti	25,20	25,53	23,53	22,63	23,59
10	Macaristan	22,78	22,50	21,85	21,75	23,23
30	Türkiye	19,82	19,13	18,31	17,20	17,91

Kaynak: Mercan ve Kızılkaya, 2014: 142

Tablo değerlerine göre 2010 yılı baz alındığında imalat sanayinin milli gelire katkısı en yüksek olan ülkeler Porto Riko, Tayland ve Çin'dir. Dünya ekonomileri içerisinde ekonomik büyüklük bakımından 17. sırada bulunan Türkiye ise imalat sanayinin milli gelire oranı bakımından 30. sırada yer almaktadır. Bu durum yüksek büyüme hedeflerine sahip Türkiye açısından imalat sanayinin GSYH'ye katkısının yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de son yıllarda imalat sanayinin GSYH içindeki payının sürekli azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte imalat sanayinde çalışan başına verimlilik düzeyi eskiye oranla artmış olsa da Türkiye hala AB üyesi ülkelerin oldukça gerisinde bulunmaktadır. Bu durum verimlilik düzeyinin yükseltilmesi konusunda sadece teknoloji kullanımının değil beraberinde insan kaynaklarının da iyi kullanılması gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan ileri teknoloji ürünlerinin ihracatında, imalat sanayinin payı oldukça düşüktür. Türkiye'de imalat sanayiye, düşük ve orta düzey teknoloji sektörlerinin ağırlıklı olduğu bir yapıdan kurtarıp, uluslararası rekabet gücü yüksek, yüksek katma değerli, ileri teknoloji sektörlerinin ağırlıklı olduğu bir yapıya kavuşturmak gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'de özellikle bütçeden Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan payın önemli ölçüde artırılması gerekmektedir. Zira Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan bütçe, bir ülkede daha nitelikli ve yüksek teknoloji ürünlerin üretimini mümkün kılan faktörlerin başında gelmektedir. Ne var ki Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerine ayırmış olduğu bütçe 1990 yılında % 0,2 iken bu oran 2013 yılına

gelindiğinde ancak %0,9 düzeyine yükselbilmiştir. Burada her ne kadar artış yaşanmış gibi görünse de bu oran yüksek gelirli ülkelere yakınsama çabası içerisinde olan diğer orta gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında hala çok düşük bir orandır. Örneğin; Güney Kore’de 1991 yılında GSYH’ sinin %1,7’si Ar-Ge faaliyetleri için ayırırken 2013 yılında bu oran %4,1 seviyesine çıkmıştır. Buradan görülüyor ki Türkiye, Güney Kore’nin 1991 yılındaki oranının neredeyse yarısı düzeyindedir (Öz ve Göde: 2015: 83-84).

Türkiye’de imalat sanayinin bölgesel dağılımında da önemli bir dengesizlik dikkat çekmektedir. Marmara bölgesinde yoğunlaşmış olan imalat sanayi faaliyetlerinin diğer bölgelere de yayılması ve bu yolla ülke potansiyelinin daha yüksek oranda kullanılabilmesine olanak sağlanmalıdır. Türkiye gibi tasarruf açığı sıkıntısıyla mücadele etmek zorunda kalan orta gelirli ülkelerin, kıt tasarrufları verimli alanlarda kullanma mecburiyetleri vardır. Nitekim yüksek gelir düzeyine sahip olan ülkeler yatırım harcamalarının büyük bir çoğunluğunu üretimi arttırıcı, verimli alanlara yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de mevcut tasarruflar yüksek oranda verimsiz yatırımlar olarak nitelendirilen yeni konut inşası için kullanılmaktadır. Örneğin 2014 yılı itibariyle Güney Kore yatırım harcamalarının % 14’ünü konut harcamalarına ayırırken Türkiye aynı dönemde % 44 gibi çok yüksek bir oranda konut harcaması yapmıştır. Türkiye’nin bu noktada orta gelir tuzağın riskinden kurtulabilmesi için yatırım harcamalarının konut gibi verimsiz alanlara değil, büyük oranda orta gelir tuzağından çıkışta en önemli unsurlardan birisi olarak gösterilen imalat sanayinin geliştirilmesi için ve yüksek katma değerli sektörlerle yapılması gerekmektedir.

Tablo 3.22’de dönemler itibariyle imalat sanayiindeki gelişmeler ve orta vadeli hedefler gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.22. İmalat Sanayiinde Gelişmeler ve Hedefler

	2006	2012	2013	2018
İmalat Sanayi/GSYH (Cari %)	17,2	15,6	15,5	16,5
İmalat Sanayi İhracatı (Milyar \$)	79,6	129,9	144,1	257,1
İleri teknoloji Sektörlerinin İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (%)	5,6	3,7	3,7	5,5
Üst-Orta Teknoloji Sektörlerinin İmalat Sanayi İhracat İçindeki Payı (%)	30,8	31,4	31,4	32,1
Türkiye Üçlü Patent Başvuru Sayısı	14	35	63	167
Sanayide TFV Artışı (%)	1,2	-0,9	-0,8	1,9

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 89

3.2.3.1.3. İşgücü Piyasasında Yaşanan Sıkıntılar

II. Dünya savaşının yaratmış olduğu tahribatları onarmak ve ekonomilerini yeniden yapılandırmak isteyen ekonomiler ki özellikle Avrupa ülkeleri, işgücüne yoğun bir şekilde ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Başlangıçta ihtiyaç duyulan işgücünün önemli bir kısmı başka ülkelere karşılanmaya çalışılmış ancak 1970 ve sonrasında yaşanan küresel krizlerin etkileriyle ortaya çıkan işsizlik son yıllarda en önemli ekonomik ve sosyal sorunlardan birisi haline gelmeye başlamıştır. Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında düşük ücret avantajlarıyla uluslararası piyasalarda rekabet avantajı sağlayan gelişmekte olan ekonomiler, daha sonraki aşamalarda bu avantajlarını kaybetmeye başlamışlar ve kaybettikleri bu rekabet avantajını tekrar kazanabilmek amacıyla işgücü piyasasına yönelik bazı yapısal reformları hayata geçirmek zorunda kalmışlardır (Yıldız, 2015: 164).

Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında, içe dönük ekonomik politikaların terk edilip, dışa açık ekonomik politikaların benimsenmeye başlandığı 1980 sonrası dönemde, gerek ekonominin kırılgan yapısı, gerekse küresel piyasalara adaptasyon sağlanamaması nedeniyle uzun yıllar büyüme ve istihdam konularında istikrarın sağlanamadığı gözlemlenmektedir. 2000'li yıllara kadar sıkı sık çok ciddi ekonomik darboğazlarla karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi için artık, bir takım yapısal reformları hayata geçirmek zaruri hale gelmiş ve bu kapsamda 2001 yılında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan programla birlikte Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün GSYH içindeki

payı azalmaya başlarken sanayi ve özellikle hizmetler sektörünün payı hızla artmaya başlamış, küresel piyasalara adaptasyon artarken, özelleştirme faaliyetlerinin hız kazanmasıyla birlikte kamunun ekonomideki payı azalmış ve sonuçta özel sektör ağırlıklı bir ekonomik yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye’de bir taraftan işgücü piyasasının gelişmesine de katkı sağlarken, küresel piyasalara adaptasyonu hızlandırmış ve yüksek vasıflı işgücü piyasasının oluşmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Ancak yaşanan bu gelişmelerin ve elde edilen büyüme başarılarının istihdama beklenen ölçüde yansımadağı görülmektedir (SETA, 2013: 2).

Yapılan araştırmalar günümüzde artık istihdam edilebilme vasıfların değıştığını, geçmişte geçerli olan istihdam edilebilme vasıflarının artık geçerliliğini kaybettiğini göstermektedir. Dünyada küresel rekabetin artması beceri düzeyi yüksek işgücüne olan ihtiyacı ve talebi artırmıştır. Özellikle bilgi temelli sektörlerde beceri düzeyi yüksek işgücünün önemi giderek artmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar birçok ülkede sahip olunan mevcut işgücü profilinin günümüz ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu vasıf donanımını taşımadığını göstermektedir. Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, işgücü piyasasına yeni giren işgücünün, niteliksel özellikler bakımından işletmelerin beklentilerini karşılamadığını dolayısıyla ekonomik ve sosyal beklentilere uygun olmadığını ve ülkelerde var olan mevcut eğitim sisteminin bu açıdan yetersiz olduğunu göstermektedir (SETA, 2013: 3). Bu sorun yüksek gelirli ülkelere yakınsamaya çalışan orta gelirli ülkelerde daha büyük oranda yaşanmaktadır. Nitekim bu ülkelerden bir tanesi de maalesef Türkiye’dir.

Türkiye’de son yıllarda işgücü piyasasında etkinliğin sağlanması amacıyla birçok reform hayata geçirilmiş ve önemli başarılar elde edilmiştir. 2010 yılında eğitimin sisteminin işgücü piyasası ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla hazırlanan “İstihdam ve Mesleki Eğitim İlişkisinin Güçlendirilmesi Eylem Planı” bu açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak Türkiye’de, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun bir işgücü profili yaratma, istihdama katılımın özellikle de kadınların işgücüne ve istihdama katılımının yükseltilmesi, esnek çalışma koşullarının etkin bir şekilde uygulanması, kayıt dışı istihdamın önlenmesi gibi konularda var olan sorunlar hala büyük oranda önemini sürdürmektedir. Bu durum Türkiye’de işgücü piyasasının etkinliğini önemli ölçüde azaltmaktadır (DPT, 2013:164).

3.2.3.1.4. Eğitim ve Beşeri Sermaye Oluşum Sürecinde Yaşanan Sıkıntılar

Gelişmiş ekonomiler ile diğer ekonomiler arasında gelişme farklılıklarına sebep olan unsurların başında, nitelikli emek farklılıkları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplam faktör verimliliği farklılıkları gelmektedir. Ekonomik büyümenin ve daha da önemlisi büyümede devamlılığın sağlanması ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmaların sonucu, bilgiye dayalı ekonomik gelişmenin önemini öne plana çıkarmış, bilgi sermayesinin birikimi için ise beşeri sermaye yatırımlarının önemini gözler önüne sermiştir (Yeldan, 2012: 25).

Beşeri sermayenin geliştirilmesi, teknoloji ve yenilik faaliyetleri ile sermaye stokunun üretkenliğinin artırılması diğer bir ifadeyle toplam faktör verimliliği artışı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Daha önceki açıklamalarımızda da belirtmiş olduğumuz üzere, bir ülkede beşeri sermaye oluşum sürecinde eğitim ve sağlık alanlarında yapılan yatırımlar ve reformlar hayati önem arz etmektedir. Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan sonra gerek eğitim gerekse sağlık alanlarına yapılan harcamalarda önemli artışlar yaşandığı gözlemlenmektedir. Nitekim 2014-2018 dönem aralığı için hazırlanarak uygulamaya konulan onuncu kalkınma planında, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ile büyümenin devamlılığı açısından nitelikli işgücünün önemine dikkat çekilmektedir. Planda beşeri sermayenin güçlendirilmesi amacıyla başta eğitim ve sağlık olmak üzere, istihdam, sosyal güvenlik, temel hak ve özgürlükler ve kamu yönetimi gibi alanlarda uyumlu ve bütünlük politikaların uygulanmasına devam edileceği vurgulanmaktadır.

Türkiye’de uygulamaya konulan reformlar çerçevesinde eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve hizmet sunumunun iyileştirilmesi kapsamında önemli adımlar atılmıştır. Eğitime ayrılan kamu kaynaklarının artırılması, “Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi” başlatılmış olması, 12 yıllık kademeli zorunlu eğitim sistemine geçilmesi, fiziki altyapının güçlendirilmeye çalışılması bu adımlardan birkaçıdır. Atılan bu adımlar Türkiye’de ciddi manada beşeri ve fiziki altyapının iyileşmesine ve eğitimin tüm kademelerinde okullaşma oranlarının artmasına sebebiyet vermiştir. Keza benzer reformlar sağlık alanında da uygulanmış ve son yıllarda gerek ortalama yaşam süresi gerekse sağlık standartları önemli ölçüde iyileştirilmiştir.

Ancak bütün bu iyileşmelere rağmen Türkiye'nin hala uluslararası karşılaştırmalarda iyi bir durumda olduğunu söylemek maalesef mümkün değildir. Tablo 3.23'te bazı ülkelerde eğitim ve insani gelişme endeksi göstergeleri verilmiştir. Tablo değerleri incelendiğinde, eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı bakımından seçilmiş sekiz ülke arasında durumu en kötü olan ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Bu durum bir taraftan Türkiye'nin son yıllarda eğitim göstergelerinde çok ciddi iyileşmeler olduğunu fakat bu iyileşmelerin henüz yeterli seviyede olmadığının bir göstergesidir. Yüksek gelirli ülkelere yakınsama sürecinde göstermiş olduğu başarılarla orta gelirli ülkelere örnek olan Güney Kore'nin beşeri sermaye göstergeleri açısından ortaya koymuş olduğu performans bu başarının tesadüfi bir durum olmadığının açık kanıtı niteliğindedir. Türkiye'nin bu süreçte GSYH'den eğitim harcamaları için ayırdığı payı artırması gerekmektedir. Ancak rakamsal artışların yanında eğitimin niteliğinin de artırılması gerektiği görülmektedir.

Tablo 3.23. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Eğitim ve İnsani Gelişme Endeks Göstergeleri

Ülke	Okul Öncesi Eğitimde Brüt Okullaşma Oranı, % (2012)	Eğitim Harcamalarının GSYH'ye Oranı, % (2005-2012)	Eğitim Harcamalarının Toplam Kamu Harcamalarına Oranı, % (2010)	Bilimsel Yayın Sayısı (2011)	İnsani Gelişme Endeksi Sıralaması (2014)
ABD	74	5,6	12,7	210.000	8
Rusya	91	4,1	-	14.151	50
Japonya	88	3,8	9,5	47.106	20
Kore	118	5,0	23	25.593	17
Malezya	70	5,1	18,4	2092	62
Bulgaristan	86	4,1	11,2	650	59
Kosta Rica	74	6,3	-	106	69
Türkiye	44	2,9	13,7	8328	72

Kaynak: Yıldız, 2015: 162

OECD tarafından 2012 yılında yapılan PISA ölçümlerinde Türkiye, 34 OECD ülkesi arasında Meksika ve Şili'nin önünde son sırada yer alırken, ölçüme katılan 65 ülke arasında 40'lı sıralarda yer almaktadır. Tablo 3.24'te PISA 2012 karşılaştırmalı ortalama performanslar gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.24. PISA 2012 Karşılaştırmalı Ortalama Performanslar

	Okuma	Matematik	Fen
Türkiye	475	448	463
OECD Ortalaması	496	494	501
OECD Ülkeleri İçinde Sıralama (34 Ülke)	27-31	31-32	30-32
Tüm Ülkeler İçinde Sıralama	36-42	42-46	41-43
Türkiye İle Benzer Performans Gösteren Ülkeler	İsrail, Hırvatistan, İsveç, İzlanda, Slovenya, Litvanya, Yunanistan, Rusya	Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Güney Kıbrıs, Bulgaristan	Slovakya, İsrail, Yunanistan
En Yüksek Başarı Gösteren İlk 10 Ülke	Şangay-Çin Hong Kong-Çin, Singapur Japonya Kore Finlandiya İrlanda Tayvan Kanada Polonya	Şangay-Çin Singapur Hong Kong-Çin, Tayvan Kore Makao-Çin Japonya Lihtenştayn İsviçre Hollanda	Şangay-Çin Hong Kong-Çin, Singapur Japonya Finlandiya Estonya Kore Vietnam Polonya Kanada

Kaynak: Polat, 2014: 24

Anlaşıyor ki, Türkiye'nin gelişmiş ülkeler olan gelir farkını kapatması ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalmaması için özellikle eğitim alanında daha etkin tedbirler alması ve daha verimli politikalar uygulaması gerekmektedir. Eğitim konusunda son yıllarda elde edilen niceliksel başarılarla birlikte niteliksel olarak da elde edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelerle olan gelir farklılığını azaltmak için ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücüne kavuşması, toplam faktör verimliliğini artırması, hızlı ve sürdürülebilir bir büyüme performansı yakalayabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

3.2.3.1. Türkiye İle İlgili Tartışmalar

Son zamanlarda orta gelir tuzağı ile ilgili olarak Türkiye ekonomisi üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmaların hız kazandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı, Türkiye'nin orta gelir tuzağında olduğuna vurgu yaparken bir kısmı ise Türkiye'nin henüz orta gelir tuzağına yakalanmadığını ancak orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya bulunduğu üzerine odaklanmaktadır.

Sak'a (2012) göre Türkiye orta gelir tuzağındadır ve bunun en önemli nedeni ise imalat sanayindeki gelişmelerdir. Yazara göre Türkiye, 1990 ve 2000'li yıllarda imalat sanayi üretimi en büyük ilk 15 ülke arasında iken 2010 yılında ilk 15'te yer alamamıştır. 2000-2010 döneminde Türkiye'de imalat sanayinin büyümeye katkısının % 6,3 ile düşük bir seviyede kaldığına vurgu yapan yazar bu oranın üst-orta gelirli ülkelerde ortalama % 18,5, orta gelirli ülkelerde ortalama % 18 ve yüksek gelirli ülkelerde ortalama % 1,7 olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'nin orta gelir tuzağında olduğunu savunan bir başka çalışma ise Toprak (2012) tarafından yapılmıştır. Yazara göre, Türkiye'de mülkiyet hakları endeksinin düşük olması, patent performanslarının yetersiz olması, firmaların yaşadıkları finansal sıkıntılar, eğitim kalitesinin düşüklüğü ve nitelikli işgücü yetersizliği Türkiye'yi orta gelir tuzağına iten temel nedenlerdir. Türkiye'nin orta gelir tuzağında olduğuna dair diğer bir görüş ise Öz (2012) tarafından ortaya konulmuştur. Öz'e göre, marjinal üretkenliği gittikçe azalan üretim faktörlerini artırmaya çalışmak orta gelir tuzağından kurtulmak için yeterli değildir. Bunun yanında, üretim ve istihdam yapısının çeşitlendirilmesine, inovasyonun öneminin artırılmasına ve eğitim sisteminin çalışanları yeni ürün ve süreç yaratmaya teşvik edecek şekilde dönüştürülmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya olduğuna dair görüşlere ve yapılan çalışmalara baktığımızda ise, Arslanhan ve Kurtsal'a (2010) göre Türkiye'nin orta gelir tuzağına yakalanmaması için düşük teknoloji üretim yapısından orta-yüksek teknoloji üretim yapısına geçilmesini sağlayacak gerekli yapısal dönüşümleri yapması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye uluslararası piyasalarda rekabet gücü sağlayamayacak ve orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya kalacaktır. Yeldan (2012), Türkiye'nin Ar-Ge ve eğitim harcamaları konusunda OECD ve AB üyesi ülkelerin gerisinde kaldığını ifade ederek, Türkiye'nin ekonomik büyüme sürecinde üretkenliğini eğitime dayalı kaynaklarını geliştirememesi durumunda orta gelir tuzağı ile karşı karşıya kalabileceğini ifade etmektedir. Gürsel ve Soybilen (2013) ise, Türkiye'de emek verimliliğindeki artış hızının zamanla yavaşladığına dikkat çekerek bu durumun Türkiye ekonomisi açısından geçmiş dönemlerde elde edilen büyüme performanslarının yakalanmasını güçleştireceğini ve tabiri caiz ise Türkiye'yi orta gelir tuzağının eşğine getireceğini ifade etmektedirler. Koçak ve Bulut (2014), Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağı içerisinde bulunup bulunmadığını Robertson ve Ye'nin (2013) yaklaşımı

çerçevesinde ekonometrik olarak test etmişler ve Türkiye'nin orta gelir tuzağı içerisinde bulunmadığı, bununla birlikte ABD ekonomisi ile arasındaki gelir farkını zamanla azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Türkiye'nin son dönemlerde büyüme hızının azaldığını dolayısıyla büyüme sürecinde bir tuzak riski ile karşı karşıya kalınmaması için Türkiye'de ilk olarak insan kaynaklarının niteliklerini güçlendiren politikaların geliştirilmesi, bunun Ar-Ge ile desteklenmesi ve uygulanacak bu politikaların uzun vadeli olması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. İkinci olarak Türkiye'de kurumsal altyapının geliştirilmesi gerektiğini ve son olarak ta makroekonomik istikrarın ve tasarruf birikiminin bu süreçte oldukça önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yaşar ve Gezer (2014), Türkiye'nin yaklaşık 10 yıldır üst-orta gelir düzeyinde bulunduğunu ve yüksek gelir seviyesine yükselen ülkelerin ortalama 19 yıl bu seviyede kaldıklarına vurgu yaparak aslında Türkiye'nin orta gelir tuzağına düştüğünü söylemek için daha önünde ortalama 9 yılı olduğuna dikkat çekmeye çalışmışlardır. Yazarlar Türkiye'nin 2023 hedeflerine dikkat çekerek Türkiye'nin bu süreçte gerekli yapısal dönüşümleri yapması ve yıllık ortalama % 5'lik bir büyüme performansı göstermesi durumunda üst-orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına katılabileceğini ifade etmektedirler. Bozkurt vd. (2014) tarafından yapılan ekonometrik çalışmada ise Türkiye'nin yüksek gelirli ülkelere gelir yakınsaması içerisinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre Türkiye gibi orta gelir düzeyinde bulunan ülkeler açısından orta gelir tuzağından kurtulmak ve sürdürülebilir bir büyüme için beşeri sermaye önderliğinde toplam faktör verimliliğinin ve yurt içi tasarruf oranlarındaki artışın üretime dönüştürülmesi gereklidir. Öz ve GÖDE'ye (2015) göre Türkiye orta gelir tuzağında değildir. Yazarlara göre Türkiye, 2023 hedefleri doğrultusunda gerçekleştirmeyi planladığı reformları hayata geçirip, gerekli ekonomik dönüşümü sağlayabilirse yüksek gelirli ülkeler grubuna dahil olabilecektir. Bu süreçte Türkiye'nin en önemli avantajı yazarlara göre sahip olduğu jeopolitik konum ve ekonomik açıdan yeterli olan kaynaklardır. Türkiye'nin orta gelir tuzağı riskiyle karşılaşmaması için özellikle kadınların işgücüne katılım oranının artırılmasının, eğitim kalitesinin yükseltilerek ileri teknoloji ürünlerinin üretilmesinin, Ar-Ge ye ayrılan bütçenin artırılmasının ve kurumsal yapının güçlendirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.

Alçın ve Güner (2015) çalışmalarında Türkiye'nin orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya bulunduğunu ifade ederek bu riski ortadan kaldırabilmek amacıyla bir dizi tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler; Türkiye'de büyümenin hızlı ve istikrarlı hale gelmesi, bütünleşik teknoekonomik politikaların uygulanması, dış ticarete yeni ürün ve pazar olanaklarının geliştirilmesi, yatırımların ulusallaştırılması, beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve sektörel gelişimin niceliksel değil niteliksel olması şeklindedir. Uyanık'a (2015) göre, orta gelir tuzağına takılmadan daha yüksek gelir seviyesine ulaşmış olan ülkelerin ortak özellikleri, katma değeri ve gelir esneklik katsayısı yüksek markalı ve buna bağlı olarak fiyat esneklik katsayısı düşük ürünler üretip satmalarıdır. Bunu yapabilmenin yolu ise gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmekten geçmektedir. Haliyle bu tür yapısal dönüşümleri gerçekleştirememiş ülkeler orta gelir tuzağı diye tabir edilen sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. Uyanık'a göre Türkiye'nin bu tip bir sorunla karşılaşmaması için veya bu tip sorunları aşabilmesi için eğitim ve öğretim sisteminin teknoloji üretebilecek yenilikçi bireylerin yetiştirilebilmesine olanak sağlayacak şekilde reformize edilmesi gerekmektedir. Atik (2015) ise, Türkiye'nin belirli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra ekonomik büyümesinin durgunlaşmaya başladığına dikkat çekerek, Türkiye'nin tuzaktan kurtulması için yüksek katma değerli üretime yönelik yenilikçi sanayileşme politikalarını hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Atik ayrıca, Türkiye'nin son yıllardaki büyüme performansının orta gelir tuzağından çıkış için yeterli olmadığının altını çizerek Türkiye'nin her şeye rağmen risk altındaki diğer ülkeler gibi uzun dönemde tuzaktan kurtulmayı hedeflemesi gerektiğini, bunun içinde de bilgi çağına uygun yenilikçi politikaları hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: YÜKSEK GELİRLİ VE ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELER İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Çalışmamızın son bölümünü oluşturan bu kısımda, çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip seçilmiş 20 yüksek gelirli ülke ve yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip Türkiye'nin de için de bulunduğu seçilmiş 20 üst-orta gelir düzeyine sahip ülkede, beşeri sermaye endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin boyutu 2010-2014 dönemi için Panel Veri Regresyon Analizi yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Analizlerde kullanılan beşeri sermaye değişkenleri, UNDP tarafından İnsani Gelişme Endeksi (İGE) gösterge değerleri hesaplanırken dikkate alınan “Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi”, “Öğrenim Görme Süresi Beklentisi”, “Ortalama Öğrenim Görme Süresi” ve “Kişi Başına GSMH” değişkenlerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz üzere İGE, insani gelişmenin üç temel boyutundaki uzun vadeli ilerlemeyi değerlendirmek için kullanılan, özet bir ölçüm yöntemidir. Bu üç temel boyut; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve insana yakışır bir yaşam standardı olarak sıralanmaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam boyutu ortalama yaşam beklentisiyle ölçülmektedir. Bilgiye erişim ise i) yetişkin nüfustaki “ortalama okula gitme süresiyle”, bir başka deyişle 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca eğitim alabildikleri süreyle ve ii) okula başlama yaşındaki çocuklar için “beklenen okula devam süresi”, bir başka deyişle yaşa dayalı, okula kaydolma konusunda hüküm süren oranların okul çağındaki bir çocuğun yaşamı boyunca aynı kalması durumunda çocuğun toplam öğrenim görme süresi beklentisiyle değerlendirilmektedir. Yaşam standardı ise, satın alma gücü paritesine (SGP) göre 2011 yılı temel alınarak uluslararası dolar cinsinden hesaplanan kişi başına Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) değeriyle ölçülmektedir.

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik bu güne kadar yapılmış olan çalışmaların genel sonucu, beşeri sermayedeki gelişmelerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği yönündedir. Bizim bu çalışmadaki ana amacımız ise, beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve büyümenin devamlılığı üzerindeki etkinliğini bir başka ifadeyle katkı düzeyini, orta gelir tuzağına

yakalanmadan yüksek gelir düzeyine ulaşma başarısı göstermiş gelişmiş ülkelerle, orta gelir tuzağında bulunan veya en azından böyle bir riskle karşı karşıya kalan üst orta gelirli gelişmekte olan ülkeler arasında karşılaştırmaktır.

Uygulama, panel veri yöntemine ilişkin kısa açıklamalarla başlamaktadır. Ardından çalışmada kullanılan modelin içerdiği değişkenler ve değişkenlerin elde edildikleri kaynaklar tanıtılmıştır. Analiz adımlarının bilgileri verildikten sonra model tahmin sonuçları yorumlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Beşeri sermaye kavramının kökleri çok eskilere dayansa da, ekonomik kalkınma süreci içerisindeki önemi 1960'lı yıllardan sonra daha iyi anlaşılmaya başlanmış ve son 20-30 yıl içerisinde ise önemi giderek artmıştır. Beşeri sermayenin büyümenin devamlılığı ve ekonomik kalkınmanın sağlanması konusunda oynadığı rol ve önem gerek teorik gerekse de ampirik olarak günümüzde halen yoğun bir şekilde incelenmektedir. Yapılan çalışmalar tartışmasız olarak insanın niteliklerini artırmaya yönelik olarak yapılacak yatırımların ekonomik kalkınma üzerinde olduğu kadar, ekonomik kalkınmayı belirleyen sosyo-ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler üzerinde de ve ayrıca teknolojik gelişmenin sağlanması ve verimlilik artışlarına bağlı olarak uluslararası rekabet gücünün artırılması açısından da son derece önemli olduğunu kanıtlamıştır.

Tablo 4.1'de beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine yapılmış ampirik çalışmalardan bazıları özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.1. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Yapılmış Bazı Çalışmaların Detayları

Çalışmayı Yapanlar	Dönem Aralığı	Uygulanan Ülke/Ülke Grupları	Ekonometrik Yöntem	Bulgular
Denisson (1962)	1929-1959	ABD	İçsel Büyüme Modeli	Döneme ait yıllık ortalama %2,93'lük büyüme oranının yaklaşık %0,92'lik kısmı emek ve sermaye tarafından, geriye kalan kısmın ise eğitim sonucu ortaya çıkan verimlilik artışları neticesinde gerçekleşmiştir.
Barro (1989)	1960-1985	98 Ülke	İçsel Büyüme Modeli	Beşeri sermayeyi temsil eden okullaşma oranı ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir ve okullaşma oranlarındaki artış gelişmiş ülkelere yakınsam sağlamaktadır.
Barro ve Lee (1993)	1960-1985	129 Ülke	Panel Çalışma	Beşeri sermaye göstergesi olarak alına eğitim seviyesi, ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilemektedir.
Mulligan ve Sala-i Martin (1992)			İçsel Büyüme Modeli	Beşeri sermayenin büyüme oranı üzerindeki etkisi fiziksel sermayeye oranla daha fazladır.
In ve Doucouliagos (1997)	1949-1984	ABD	Granger Nedensellik Analizi	GSYH büyüme oranı ile beşeri sermaye oluşumu arasında çok güçlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Asteriou ve Agiomirgianakis (2001)	1960-1994	Yunanistan	Granger Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Kar ve Ağır (2003)	1926-1994	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ölçütü olarak kullanılan eğitim ve sağlık harcamalarının gelir içindeki payları arasında duyarlılık olduğu tespit edilmiştir.
Çakmak ve Gümüş (2005)	1960-2002	Türkiye	Eş-bütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ay ve Yardımcı (2008)	1950-2000	Türkiye	VAR Modeli	Fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır

Tablo 4.1 (Devamı)

Varsak ve Bakırtaş (2009)	1970-2008	Türkiye	Eş-bütünleşme-VEC Modeli	Türkiye’de eğitim ve eğitime yapılan harcamaların, iktisadi büyümeyi artırıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yaylalı ve Lebe (2011)	1938-2007	Türkiye	Eş-bütünleşme-VAR Modeli	Beşeri sermayeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik söz konusudur. Ayrıca beşeri sermayenin zaman içerisinde ekonomik büyümeye olan katkısının arttığı tespit edilmiştir.
Keskin (2011)		177 BM Ülkesi	Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli	Beşeri sermaye göstergeleri olarak alınan eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik kalkınma arasında önemli derecede pozitif yönlü bir etkileşim mevcuttur.
Yeldan (2012)	2002	Türkiye	İçsel Büyüme Modeli	Devlet desteğinin sadece eğitim harcamalarını teşvik etme stratejisi, ulusal gelirde başlangıçta olumlu etki yaratmakta ancak etki uzun dönemde zayıflamaktadır.
Koç (2013)	2012	27 AB Üyesi Ülke	Yatay-Kesit Analiz Yöntemi	Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bal vd. (2014)	1995-2011	Türkiye ve BRICS Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Analize dahi edilen ülkeler için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü çıkmıştır.

4.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Ekonometrik çalışmalarda, genelde yatay kesit ya da zaman serisi verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Zaman serileri ile ilgili çalışmalarda zaman boyutu üzerinde durulmakta, yatay kesit çalışmalarda ise kesit boyutu dikkate alınmaktadır. Panel veri çalışmalarında ise, hem zaman boyutu hem de kesit boyutu birlikte dikkate alınmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren panel veri çalışmalarının yaygınlığı artmaya başlamıştır.

Yatay kesit verisi ile zaman serisi verisinin birleşiminden elde edilen veriler uzunlamasına (longitudinal) veriler olarak adlandırılmakla birlikte bu verilerde gözlemler aynı zaman boyutunda aynı birimlerden elde ediliyorsa panel veri adını

almaktadır. Fakat uygulamada panel veri yatay kesit ve zaman serisi verisinin birleşimi anlamında kullanılmaktadır. Panel veri, bir kesitin (insan, işletme, ülke vb) belirli bir dönem boyunca belirli bir zaman aralığında sürekli takip edilmesiyle elde edilen veri kümesidir. Panel veri analizi ise belli bir zaman çerçevesinde dönemsel olarak gözlemlenen belirli bir nesnenin analiz yöntemidir. Panel veri analizi çeşitli bilim alanlarında kullanılabilmektedir. Örneğin, psikolojide insan davranışlarının analizinde kullanılmaktadır. Ekonomide işletmelerin ve ücretlilerin zaman içerisindeki davranışlarını analiz etmede kullanılır. Sosyoloji ve sağlık bilimlerinde belirli bir grup insanın özelliklerini ve belirli bir faktöre karşı tepkilerini analiz etmede kullanılır. Eğitim bilimlerinde ise öğrencilerin ders başarıları veya mezun olma durumlarının analizinde kullanılabilir.

Panel veri hem zaman hem de yatay kesit boyutlarına sahip olduğundan regresyon yöntemlerinin panel veriye uygulanması sadece bir kesit boyutuna sahip olan verilere uygulanmasından daha zordur. Bununla birlikte, panel veri analizi giderek artan bir şekilde yaygınlaşmakta ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kullanılmaktadır.

Panel verinin yatay kesit verileri ve zaman serilerine kıyasla üstünlükleri ise aşağıdaki gibi maddeler halinde özetlenebilir:

- 1- Panel veri araştırmacıya daha fazla sayıda veri noktası (gözlem) sağlar, serbestlik derecesini artırır ve açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal bağlantının derecesini düşürür. Böylece ekonometrik tahminlerin etkinliğini artırır (Hsiao 2003: 3).
- 2- Panel veri analizine katılan bireyler, firmalar, bölgeler ve ülkeler gibi yatay kesit birimlerinin aynı özellikleri taşımadığı, yani homojen olmadığı kabul edilir. Panel veri analizi zaman serileri ve yatay kesit verileri ile kontrol edilemeyen veri setinin içerdiği heterojeniteyi dikkate almaktadır (Baltagi 2005: 4).
- 3- Panel veri bir değişimden sonraki uyum dinamiklerini incelemek için daha uygundur. Nispeten istikrarlı, durağan yatay kesit dağılımları birçok değişimi gizler. Örneğin işsizlik süreleri, ikametgâh ve gelir hareketliliği panel veri ile daha iyi incelenebilir. Ayrıca panel veri, işsizlik ve fakirlik gibi ekonomik durumların

sürelerini incelemek için de uygundur. Eğer panel yeterince uzunsa ekonomi politikası değişimlerdeki uyarlamayı da ortaya koyabilir (Hsiao 2003: 3).

4- Panel veri modellerinde, dışlanan değişkenler nedeniyle hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyonlu olmakta ve parametre tahminleri sapmalı olmaktadır. Panel veri kullanılarak bu değişkenlerin etkileri kontrol altına alınabilir. Bu durumda tahmin sapması azalmakta ya da tamamen yok olmaktadır (Tatoğlu 2013: 11).

5- Zaman serilerinde serbestlik derecesinin az olması ve ciddi çoklu doğrusal bağlantı sorunu panel veri analizinde bağımsız değişkenlerdeki birimler arası farklılıklar modele dâhil edildiğinden azalmaktadır. Panel veri kullanımında değişkenlerin değerleri arasındaki çoklu doğrusal bağlantı birim farklılıklarının dâhil edilmesiyle azalmaktadır (Tatoğlu 2013: 13).

Sahip olduğu avantajların yanı sıra panel veri kullanarak yapılan analizlerin bazı dezavantajları da vardır. İlk olarak, panel veriler yapısı gereği hem zaman hem de yatay kesit verilerine özgü sapmaları içerdiğinden modelin hata terimi çoğu zaman sapmalı olacaktır. Bunun yanı sıra panel verilerin toplanması ve tasarlanmasının güçlüğü, ölçüm hataları, örnek seçim sapması ve heterojenlik sapması, panel verinin dezavantajları arasında sayılabilir. Ayrıca panel verinin zaman serisinin yatay kesite göre kısa olması durumunda özellikle doğrusal olmayan panel veri analiz yöntemleri kullanımında çeşitli zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Tatoğlu 2013: 14).

Panel verinin zayıflıkları aslında kesit veri ile zaman serisinde karşılaşılabilecek problemlerden farklı değildir. Dolayısıyla avantajları da göz önüne alınarak kıyaslama yapıldığında, panel veri açıkça daha üstün analiz imkânları sunmaktadır.

Panel veri setinin her bir yatay kesit için eşit uzunlukta zaman serisi içermesi durumu dengeli panel; zaman serisi uzunlukları yatay kesitten yatay kesite değişmesi durumu ise dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır (Wooldridge 2010: 284). Bu çalışmada, dengeli panel durumu söz konusudur.

Panel veri analizlerinde bağımlı değişken için oluşturulan fonksiyon, N sayıda birimin (grubun) T dönemlik bir zaman serisi verisi kullanılarak yapılır. Bu çerçevede genel panel veri denklemi eşitlik (1)'deki gibi yazılmaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada $i = 1, \dots, N$ yatay kesit birimlerini ve $t = 1, \dots, T$ zamanı gösterirken, olasılıklı olmayan hata terimi ε 'nin ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır.

Buna göre:

y_{it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında bağımlı değişken değerini,

X_{2it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişken değerini değişken değerini,

β_{2it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişkenin tahmin edilen katsayısını göstermektedir (Baltagi 2005: 11).

Panel veri analizinin en basit şekli, tüm katsayıların tüm yatay-kesit birimleri için sabit tutulması durumudur. Bu durum eşitlik (2) de gösterilmektedir.

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2X_{2it} + \beta_3X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Eşitlik (2), tüm bağımsız değişkenlerin yatay kesit birimlerinin hepsini aynı derecede etkilediğini öngörmektedir. Eğer bağımsız değişkenlerin farklı birimleri, farklı şekilde etkilediğine inanılıyorsa bu denklem yetersiz kalacaktır. Bu noktada diğer önemli bir konu ise, başlangıç noktasının (β_1) nasıl tanımlanacağıdır. Başlangıç noktası, tüm birimler için sabit tutulabilir veya böyle bir kısıt konulmayarak, farklı yatay kesit birimler için farklı başlangıç noktalarının olmasına izin verilebilir (Baltagi 2005: 16).

Panel verilerin analizinde en çok bilinen bu yöntemde, havuzlanmış verilerin (pool data) kesit ve zaman boyutu ihmal edilerek geleneksel Klasik En Küçük Kareler modeli (Ordinary Least Squares) OLS tahmincisi kullanılabilmektedir. Ancak bu modelde, tahmin edilen parametre sayısı kullanılan gözlem sayısını aşabilmekte, böylece model tahmin edilmesinde güçlükler yaşanabilmektedir. Bu tür sıkıntıları aşabilmek için panel veri analizlerinde hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir (Wooldridge 2002:301).

Sabit başlangıç noktası kısıdının kaldırılması durumunda, başlangıç noktası tanımlanması için, Sabit Etkiler Modeli (*Fixed Effects Model*) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (*Random Effects Model*) olarak bilinen iki alternatif yöntem bulunmaktadır. Sabit Etkiler Modelinde (SEM), başlangıç noktasının tüm yatay kesit birimleri için farklı sabit bir değer alacağı öngörülmektedir.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \beta_{3i}X_{3it} + \varepsilon_{it}; \beta_{1j} \neq \beta_{1i} \quad (3)$$

Literatürde SEM, En Küçük Kareler Kukla Değişkeni Modeli olarak da adlandırılır. Kukla değişkene ait katsayıların performans testi F istatistiğine dayanmaktadır. Sıfır hipotezi, etkin tahmin modelinin gruplara özgü sabit kesişim katsayılarının değişmediğini varsayan OLS olduğunu ifade ederken, alternatif hipotez SEM modelinin uygunluğunu belirtmektedir (Baltagi 2005: 21).

Sabit Etkiler Model'i yoğun bir şekilde kullanım alanı bulmasına rağmen, çok sayıda yatay kesitin söz konusu olması nedeniyle serbestlik derecesinin azalmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu modelin bir diğer kusuru da, zaman içinde değişmeyen değişkenler için uygun olmamasıdır. Bu nedenlerden ötürü Tesadüfi Etkiler Modeli önerilmektedir. Burada yatay kesit birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dâhil edilmektedir. Bu modelde de, rassal etkilerin bir yatay kesitten diğer yatay kesite değiştiği, ancak zaman içinde aynı kaldığı; yatay kesit birimler arasında değişmediği, ancak zaman içerisinde değişim gösterdiği ya da hem yatay kesit birimler arasında hem de zamana göre değişim gösterdiği kabul edilebilir (Hodoshima ve diğerleri, 2000, 518).

Tesadüfi Etkiler Modeli, başlangıç noktasını tesadüfi değişken olarak tanımlamaktadır. Buna göre başlangıç noktaları, β_1 sabit değeri ve ortalaması sıfır olan μ_i tesadüfi değişkeninin toplamından oluşmaktadır (Baltagi 2005: 19)

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \beta_{3i}X_{3it} + \varepsilon_{it}; \beta_{1j} \neq \beta_{1i} + \mu_i \quad (4)$$

Uygulamalarda, olası tahmin modelleri arasında seçim yapabilmesi için bazı istatistiksel testler gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır. Bu ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için “Chow testi” kullanılmaktadır. Burada sıfır hipotezi

altında etkin tahmin edici “Havuzlanmış (pooled) EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki (fixed effect)” modelidir. Ayrıca, çalışmada sıfır hipotezinin tesadüfi etkinin olmaması şeklinde olduğu “Breusch-Pagan (BP) testi” ile tesadüfi birimsel etkinin anlamlılığı test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi tesadüfi etki modelinin Havuzlanmış EKK modeline karşı tercih edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Son olarak, model seçiminde sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi uygun olduğuna karar verilmesi için Hausman testi kullanılmakta ve bu testte sıfır hipotezi birimsel etkilerin modeldeki diğer bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğunu (tesadüfi etkinin varlığını) belirtmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi ise, sabit etki modelinin tesadüfi etki modeline tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir.

4.3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Ekonometrik analizlerde kullanılacak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme göstergelerinin seçimi yapılırken, Çeşitli ülke veya ülke grupları üzerine şu ana kadar yapılmış olan diğer ekonometrik çalışmalar ile çeşitli açılardan benzerlikler taşımasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada kullanılacak beşeri sermaye göstergeleri belirlenirken UNDP’nin, İnsani Gelişme/Beşeri Kalkınma İndeksini hesaplarken dikkate aldığı ve 2010 yılı itibarıyla değiştirerek güncellediği eğitim, sağlık ve ekonomik gösterge değerleri kullanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde açıklandığı üzere, UNDP, 1990 yılından bu yana ülkelere ait İnsani Gelişme/Beşeri Kalkınma İndeksini, üç temel veri setini bir araya getirmek sureti ile hesaplanmaktadır. Bunlar; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarıdır. Sağlık konusunda temel alınan gösterge 1990 yılından beri “doğumda beklenen ortalama yaşam süresi” dir. Eğitim için kullanılan gösterge ise başlangıçta “okuma-yazma oranı” iken 2010 yılında değiştirilmiş ve “ortalama okullaşma yılı” ve “beklenen okullaşma yılı” endeksleri kullanılmaya başlanmıştır. Endeks, yine 1990 yılında gelire ilişkin olarak kullanmış olduğu kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) endeksi yerine 2010 yılından bu tarafa satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başı Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) göstergesini kullanmaya başlamıştır. Bu veriler dikkate

alındığında, endeks insani gelişmeyi/beşeri kalkınma düzeyini yaşam süresi, bilgiye ulaşım ve yaşam/hayat standardı kriterlerine göre ölçmeye çalışmaktadır.

Çalışmada 2010-2014 dönemine yönelik, yüksek gelir/çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip 20 ülkeden oluşan grup (ABD, Hollanda, Almanya, İrlanda, İsveç, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Hong Kong, Danimarka, İsrail, Belçika, Singapur, Fransa, Finlandiya, İspanya, İtalya, Yunanistan, Şili, Portekiz, Macaristan) ve üst-orta gelir/yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip 20 ülkeden oluşan grup (Brezilya, Çin, Malezya, Tayland, Bulgaristan, Kosta Rika, Romanya, Kolombiya, Kazakistan, Meksika, Türkmenistan, Azerbaycan, Tunus, Peru, Belarus, Ekvator, İran, Sırbistan, Mauritius, Türkiye) için kullanılan veri seti Tablo 4.2.'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.2. Veri Seti ve Tanımlamalar

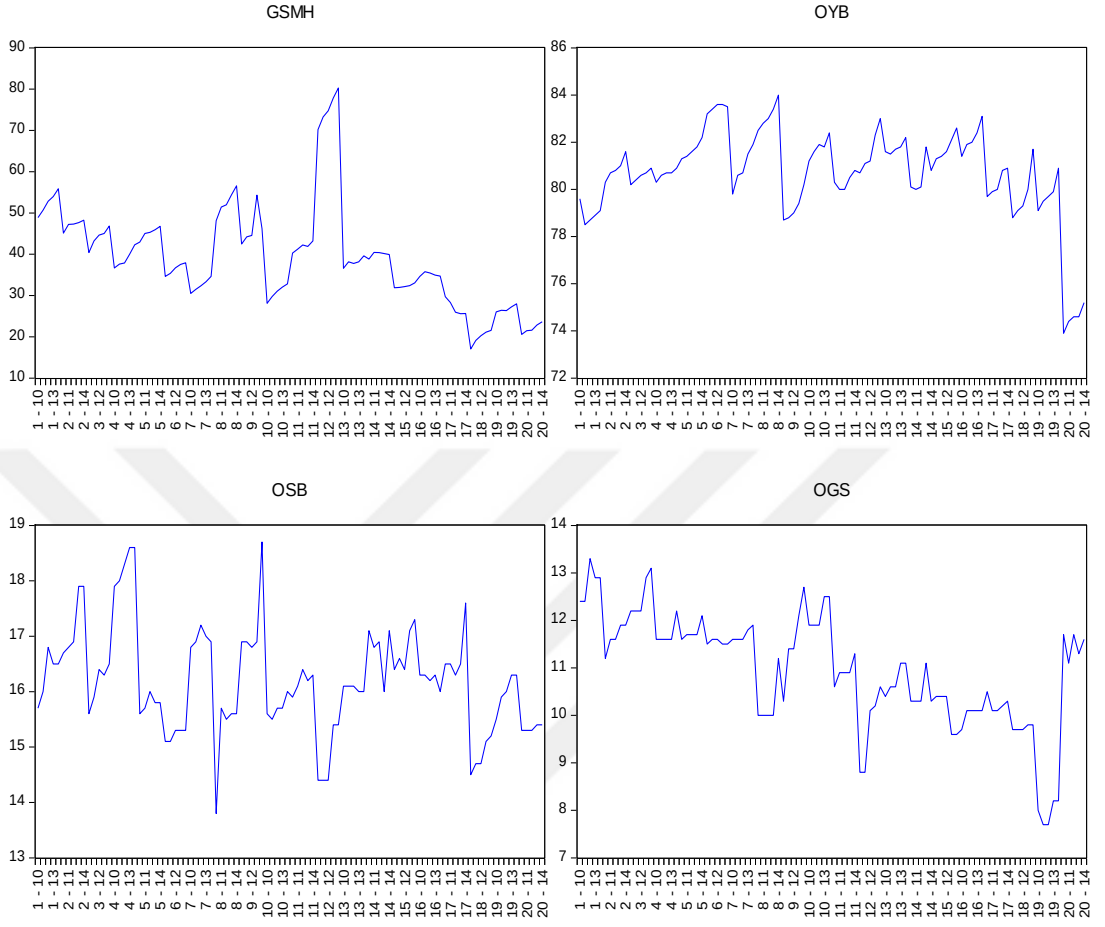
	Değişkenler		Simge	Verilerin Kaynağı
Bağımsız Değişkenler	Sağlık Göstergesi	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	OYB	UNDP (2010-2015 Raporları)
	Eğitim Göstergesi	Öğrenim Görme Süresi Beklentisi	OSB	UNDP (2010-2015 Raporları)
		Ortalama Öğrenim Görme Süresi	OGS	UNDP (2010-2015 Raporları)
Bağımlı Değişken	Ekonomik Gösterge	Kişi Başına Düşen GSMH	GSMH	UNDP (2010-2015 Raporları)

Bütün zaman serileri analizinde olduğu gibi, hem zaman hem de yatay kesit analizini bir arada gerçekleştiren panel veri analizlerinde de değişkenler arasında sahte ilişkilere neden olunmaması için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Analizler için Eviews 8.0 ile Stata 11.0 paket programları kullanılmıştır.

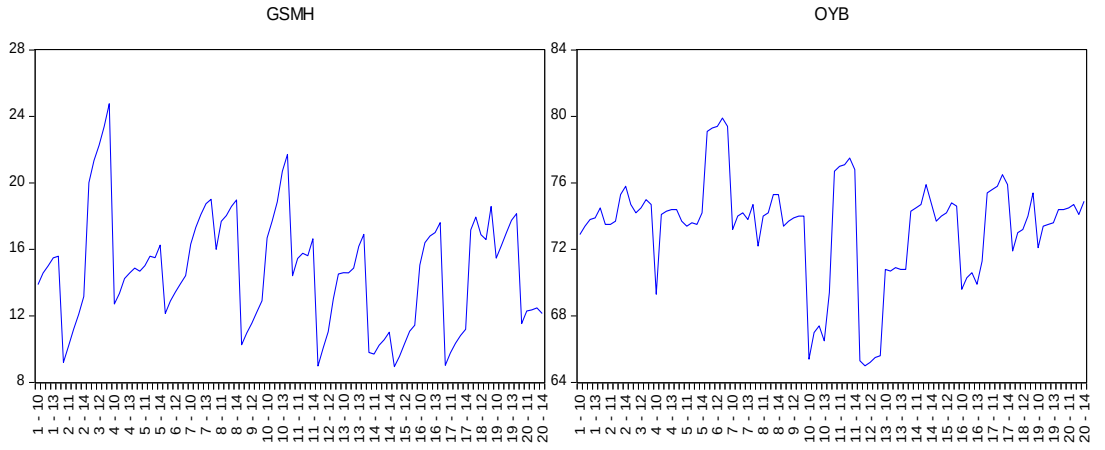
4.4. ANALİZ BULGULARI

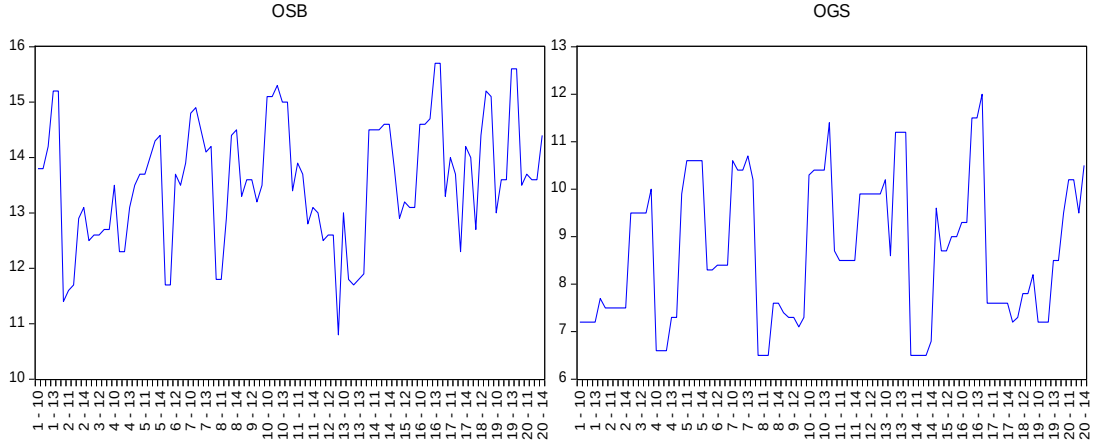
Çalışmada ilk aşamada her bir değişkene ilişkin grafikler incelenmiş, trend ve mevsimsellik etkilerinin giderilmesi amaçlı ön bilgiler elde edilmiştir. Her bir değişkende hem mevsimsellik hem de trend kaynaklı etkiler gözlemlenmiş, bu nedenle durağanlık testleri uygulanmıştır. Değişkenlere ilişkin verilere ait grafikler aşağıda gösterilmiştir.

Yüksek Gelirli Ülke Grubu için analizde kullanılan değişkenlere ilişkin verilere ait grafikler;

Üst-Orta Gelirli Ülke Grubu için analizde kullanılan değişkenlere ilişkin verilere ait grafikler;

4.4.1. Katsayıların Homojenliği Testi

Panel veri analizlerinde öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları incelenmelidir. Değişkenlerin homojen ya da heterojen olması, uygulanacak olan birim kök ve koentegrasyon testlerinin biçimini değiştirmektedir.

Birinci nesil birim kök testleri homojen ve heterojen modeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005) ve Hadri (2000) homojen model varsayımına dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model varsayımına dayanmaktadır.

Paneli oluşturan yatay kesitlere ait eşbütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Burada da N (ülke) ve T (zaman) büyüklükleri hangi testin seçileceği açısından önemlidir. Çalışmada $N > T$ olduğu için uygun homojenlik testi Swamy testi olmuştur.

$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it}$ denkleminde, β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Testin hipotezleri ise şu şekildedir;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir

$$\text{Büyük örneklem için: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \bar{S} - k}{2k} \right) \sim \chi^2_k$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\bar{S} - k}{v(T,k)} \right) \sim N(0,1)$$

Burada N ; yatay kesit sayısını, S ; Swamy test istatistiğini, k ; açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T,k)$ standart hatayı ifade etmektedir. Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte ve eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğuna karar verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu kapsamda homojenlik testi yapılmış ve Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi sonuçları Tablo 4.3'de sunulmuştur.

Tablo 4.3. Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

Ülke Grupları	İstatistikler	Test İstatistiği	Olasılık
Yüksek Gelir Grubu	$\tilde{\Delta}$	5.672	0.015*
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	7.023	0.028*
Üst-Orta Gelir Grubu	$\tilde{\Delta}$	6.418	0.004*
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	7.266	0.019*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 4.3'te hesaplanan testlerin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Her iki ülke grubu için eğim katsayılarının “homojen olmadığına” karar verilmiştir. Çalışmada, heterojenlik varsayımına dayanan Im, Pesaran ve Shin (2003) testinin yanı sıra diğer birinci nesil testlerle de birim kök sınamasına yer verilmiştir.

4.4.2. Birim Kök Sınamaları

Birinci nesil birim kök testleri olarak adlandırılan tahminciler Levin-Lin ve Chu (LLC), Breitung, Im-Pesaran ve Shin (IPS), Fisher ADF, Fisher PP ve Hadri birim kök testleridir. Bu testlerde olasılık değerinin sıfıra yakın çıkması serilerin durağan, bire yakın çıkması ise birim kök varlığının kabul edilmesi anlamına gelir. Aşağıdaki tabloda, 1. nesil birim kök testlerinin birimsel sabitli ve trendli olarak panel verisine

uygulanması sonucu oluşan düzey ve 1. farklardaki t-istatistiği ve olasılık değerleri ayrı ayrı verilmiştir.

Çalışmada panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (2002) testi ile ortak birim kök süreçleri araştırılırken, bunun yanı sıra her birim için (ülkeler) Im, Pesaran ve Shin (2003) testi ile birim kök süreci test edilmiştir. Birimlerden bağımsız serilerde durağanlık ise Genelleştirilmiş Dickey Fuller (ADF) (1979) birim kök sınama yöntemi ile incelenmiştir. Tüm değişkenler düzey seviyesinde durağan çıkmamıştır. Trend etkisinin giderilmesi amacıyla birinci dereceden farkları alınmıştır. Çalışmada ele alınan tüm değişkenler birinci derece fark alındığında durağan yani; $I(1)$ olarak elde edilmiştir. Panel birim kök test sonuçları Tablo 4.4.'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.4. Ülke Grupları İçin Birinci Nesil Panel Birim Kök Test sonuçları

Yüksek Gelirli Ülke Grubu								
Testler	DGSMH		DOYB		DOSB		DOGS	
	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık
Levin, Lin & Chu t	-7.922	0.001*	-9.641	0.000*	-6.561	0.006*	-6.823	0.000*
Im, Pesaran and Shin W	-4.037	0.015*	-5.862	0.003*	-8.044	0.004*	-5.051	0.018*
ADF - Fisher Ki Kare	24.112	0.014*	24.553	0.000*	-5.186	0.001*	22.753	0.000*
Üst-orta Gelirli Ülke Grubu								
Testler	DGSMH		DOYB		DOSB		DOGS	
	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık	Hes. İst. Değeri	Olasılık
Levin, Lin & Chu t	-8.425	0.000*	-7.721	0.002*	-7.323	0.001*	-8.531	0.000*
Im, Pesaran and Shin W	-6.077	0.023*	-6.903	0.000*	-9.534	0.000*	-7.044	0.027*
ADF - Fisher Ki Kare	12.773	0.008*	11.478	0.000*	-11.409	0.022*	12.672	0.000*

D operatörü ilgili değişkenin birinci derece farkının alındığını göstermektedir.

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 4.4'de sonuçları verilen testler birinci nesil olarak adlandırılır. Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde

etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şokun, diğer birimleri farklı düzeyde etkilenmesi, daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

4.4.2.1. Yatay Bağımlılığın Test Edilmesi

Birim kökün varlığını test etmek için panel verileri kullanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının (cross-section dependence) varlığı reddedilirse, 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bununla birlikte panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı varsa, 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır. Yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olup olmamaları, seriye gelen bir şoktan aynı derece etkilenip etkilenmediklerini ortaya koymaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CD_{LM2} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CD_{LM} testiye kontrol edilmektedir. Bu çalışmada her iki ülke grubu için 20 ülke ($N=20$) ve 5 yıl ($T=5$) olduğu için, Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır. Testin hipotezleri;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır biçimindedir.

$$y_{it} = \alpha_i + X_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N$$

$$T = 1, \dots, T$$

Panel regresyon modelinde i , birimleri göstermektedir. Katsayılar olan α ve β ise sırasıyla kesme ve eğim parametreleridir. X_{it} , modelde kullanılan bağımsız değişkenlerdir. Boş hipotez altında ε_{it} 'nin birimler ve zaman boyunca bağımsız ve özdeş dağıldığı (i.i.d.) varsayılmaktadır. Alternatif hipotez altında ise ε_{it} 'nin yatay kesitsel birimler boyunca korelasyonlu olduğudur. Burada ρ_{ij} hata terimine ilişkin korelasyon katsayısını göstermektedir ve aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\rho_{it} = \rho_{it} = \frac{\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it} \varepsilon_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \varepsilon_{jt}^2 \right)^{1/2}}$$

Breusch-Pagan (1980) tarafından $T > N$ için geliştirilen LM testi ise aşağıda gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır ve asimptotik olarak $N(N-1) / 2$ serbestlik derecesinde ki-kare dağılımı göstermektedir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2$$

Pesaran (2004)'ün yatay kesitsel bağımlılık testi ise;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)$$

biçiminde hesaplanır ve yaklaşık olarak $N(0,1)$ dağılım sergilemektedir. Pesaran (2004) testi aynı zamanda dengesiz (eksik verisi olan) panellerde kullanılabilir (Pesaran, 2004:9).

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmektedir (Pesaran, 2004:9). Tablo 4.5'te yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.5. Ülke Grupları İçin CD_{LM} Test Sonuçları

Yüksek Gelirli Ülke Grubu								
Test	GSMH		OYB		OSB		OGS	
	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık
CD_{LM}	7.562	0.000*	9.223	0.013	6.599	0.012*	8.047	0.012*
Üst-orta Gelirli Ülke Grubu								
Test	GSMH		OYB		OSB		OGS	
	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık	t-İst.	Olasılık
CD_{LM}	11.672	0.003*	8.429	0.007	5.334	0.018*	7.486	0.015*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 4.5'teki sonuçlara göre; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemden yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Bu durumda paneli oluşturan ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı vardır. Ülkelerden birine gelen şok, diğerlerini de etkilemektedir. Test sonuçlarına göre, sıfır hipotezinin kabul edilmesi halinde, yatay kesit bağımsızlığı sonucu elde edilir ve birinci nesil birim kök testleri uygulanır. Sıfır hipotezinin reddedilmesi halinde ise, yatay kesit bağımlılığı kabul edilir ve ikinci nesil birim kök testleri kullanılır. Bu nedenle, çalışmada ikinci nesil testlerden yararlanılacaktır.

4.4.2.2. İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak ve her seriye özgü olmak üzere, iki kısımdan meydana geldiği varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak ögenin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste önce her bir ülke için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler, Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değerleriyle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Yani, bu ülke verisinde birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir.

Panelin genelinde birim kökün varlığına karar verebilmek amacıyla; her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran (2006)'daki tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CIPS değeri, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Bu durumda, paneli oluşturan tüm ülkeler için, ilgili veride birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta_i Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{pi} \delta_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + d_i \tau + c_i \bar{Y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{pi} \varphi_{ij} \Delta \bar{Y}_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$$\bar{Y}_t = N^{-1} \cdot \sum_{j=1}^N Y_{jt}, \Delta \bar{Y}_{i,t} = N^{-1} \sum_{j=1}^N \Delta Y_{jt}$$

Yukarıdaki modelde ε_{it} , modelin hata payıdır. Bu model klasik en küçük kareler yardımıyla tahmin edilir. CADF testinde katsayılara ilişkin t değerleri bulunur. Kritik değerler Pesaran (2007) tarafından tablolştırılmıştır. Pesaran yaptığı Monte Carlo simülasyonlarında, CADF testinin hem $N > T$ hem de $T > N$ durumunda geçerli olduğunu ortaya koymuştur (Pesaran, 2007:269). CIPS istatistiği ise her bir yatay kesit için hesaplanan t istatistik değerlerinin ortalamasıdır ve şu şekilde ifade edilmektedir;

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i$$

CADF üzerinden hesaplanan CIPS istatistikleri Tablo 4.6.'da gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.6. Ülke Grupları İçin CIPS Test Sonuçları

Yüksek Gelirli Ülke Grubu							
GSMH		OYB		OSB		OGS	
CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme
-4.056	2	-4.231	3	-5.993	2	-4.112	2
Üst-orta Gelirli Ülke Grubu							
GSMH		OYB		OSB		OGS	
CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme
-3.994	3	-4.527	4	-3.894	2	-3.026	3

CADF için; Pesaran (2007) sf. 276 Tablo Ic'de %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = - 4.894, CIPS için sf 281 Tablo IIc'de %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = -4.978'dir.

Hesaplanan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde birim kök olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir. Bu durum, ilgili ülke ekonomilerine gelen bir şokun etkisini hemen kaybetmediğini göstermektedir. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için regresyon analizi serilerin birinci derece farkları ile gerçekleştirilecektir.

4.4.3. Panel Regresyon Analizi Sonuçları ve Yorumlar

Panel veri yöntemleri Baltagi (2005)'de belirtildiği gibi, havuzlanmış (pooled), sabit ve tesadüfi etkilerle gerçekleştirilmektedir. Çalışmada, olası tahmin modelleri arasında seçim yapabilmesi için bazı istatistiksel testler gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır. Ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için Chow testi kullanılmaktadır. Burada boş hipotez altında etkin tahmin edici “pool EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki” (fixed effect) modelidir.

Hangi panel regresyon modelin seçileceğinin belirlenmesi için uygulanan Chow ve Breush-Pagan (BP) test sonuçları Tablo 4.7’de verilmiştir. Chow testi için H_0 hipotezi havuzlanmış regresyon, buna karşılık H_1 hipotezi SEM model iken, BP testinde H_0 hipotezi havuzlanmış regresyon ve buna karşılık H_1 hipotezi ise, TEM model olarak ele alınır. Tablo 4.7 panel regresyon tahmin yöntemi seçim test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.7. Ülke Grupları İçin Panel Regresyon Tahmin Yöntemi Seçim Test Sonuçları

	Test	Olasılık (p)	Karar
Yüksek Gelirli Grup			
	Chow (F Testi)	0.009*	H_0 red
	BP (χ^2 testi)	0.002*	H_0 red
Üst-Orta Gelirli Grup			
	Chow (F Testi)	0.015*	H_0 red
	BP (χ^2 testi)	0.028*	H_0 red

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Her iki testte de H_0 hipotezinin reddedilmesi TEM ve SEM modelleri arasında bir seçim yapma gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer aşama, Hausman testi yardımıyla TEM ve SEM modeller arasında karar vermeye dayanmaktadır. Bu testin hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur;

H_0 : Tesadüfi etki var (TEM)

H_1 : Tesadüfi etki yok (SEM)

Tablo 4.7’de Hausman test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4.8. Ülke Grupları İçin Hausman Testi Sonuçları

Ülke Grubu	Test Özeti	χ^2 İstatistiği	χ^2 s.d.	Olasılık
Yüksek Gelir Grubu	Cross-Section Random	151.998	3	0.127
	Period Random	389.665	3	0.148
	Cross-Section and Period Random	302.993	3	0.092
Üst-orta Gelir Grubu	Cross-Section Random	123.853	3	0.094
	Period Random	112.074	3	0.153
	Cross-Section and Period Random	298.561	3	0.081

Test sonuçlarından görüleceği üzere her iki ülke grubu için $p > 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilerek TEM modele karar verilmiştir.

Çözümleme için farklı algoritmalar denenmiş ve toplam hata karesi en küçük değeri veren “Cross section SUR” algoritması ile elde edilen model tahmin sonuçları Yüksek gelir grubu için Tablo 4.9’da ve üst–orta gelir grubu ülkeler için Tablo 4.9’da gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.9. Yüksek Gelirli Ülke Grubu İçin Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DGSMH				
Metod: Panel EGLS (İki Yönlü Rassal Etkiler)				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t - İstatistiği	Olasılık
DOGS	2.405935	0.677310	3.552191	0.0006*
DOSB	0.930057	0.606265	1.534075	0.1283
DOYB	0.831146	0.285999	2.906115	0.0045*
C	-69.24579	20.33243	-3.405682	0.0010
Ağırlıklı İstatistikler				
R^2	0.468308	F-İstatistiği	28.18521	
Düzeltilmiş R^2	0.451693	Durbin-Watson İstatistiği	1.899485	

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Panel Regresyon tahmin sonuçlarına göre; modele alınan bağımsız değişkenler GSMH büyüme oranı üzerindeki değişimin % 46’sını açıklamaktadır. Tahmin sonuçları modelde OYB ve OGS değişkenleri ile GSMH büyüme oranı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tahmin sonuçlarına göre; Yüksek gelirli ülkelerde OGS’de meydana gelecek % 1’lik bir artış, GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 2,41’lik bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde diğer değişken olan OYB’de meydana gelecek %1 lik artış ise GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,83’lük bir artışa neden olmaktadır. Yüksek gelirli ülkeler grubunda anlamlı değişkenlerden GSMH büyüme oranı üzerine en yüksek etki katsayısı OGS değişkenine aittir. Buna karşılık modele alınan bağımsız değişkenlerden OSB, GSMH büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli çıkmamıştır.

Tablo 4.10’da ise üst-orta gelirli ülkeler grubu için panel regresyon tahmin sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.10. Üst-Orta Gelirli Ülke Grubu İçin Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DGSMH				
Metod: Panel EGLS (İki Yönlü Rassal Etkiler)				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t - İstatistiği	Olasılık
DOGS	0.574045	0.226727	2.531878	0.0130*
DOSB	0.071867	0.142139	0.505611	0.6143
DOYB	0.625751	0.146083	4.283531	0.0000*
C	-35.23336	10.75882	-3.274836	0.0015
Ağırlıklı İstatistikler				
R²	0.326309	F-İstatistiği	15.49954	
Düzeltilmiş R²	0.305256	Durbin-Watson İstatistiği	1.551016	

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Panel regresyon tahmin sonuçlarına göre; modele alınan bağımsız değişkenler GSMH büyüme oranı üzerindeki değişimin %32’sini açıklamaktadır. Yüksek gelir grubuna göre değişkenlerin GSMH açıklama gücü daha düşüktür. Tahmin sonuçları modelde OYB ve OGS değişkenleri ile GSMH büyüme oranı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre; üst-orta gelirli ülkelerde OGS’de meydana gelecek % 1’lik bir artış, GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,57’lik bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde diğer değişken olan OYB’de meydana gelecek %1 lik artış ise GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,63’lük bir artışa neden olmaktadır. Buna karşılık OSB değişkeni yüksek gelir grubu ülkelerde olduğu gibi üst-orta gelirli ülkeler grubu içinde GSMH büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli çıkmamıştır. Üst-orta gelir

grubu ülkelerde anlamlı değişkenlerden GSMH büyüme oranı üzerinde en yüksek etki katsayısı OYB değişkenine aittir.

Bütün zaman serilerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de otokorelasyon önemli bir sorundur. Bilindiği üzere, regresyon analizlerinin temel varsayımlarından birisi farklı gözlemler için hata teriminin ardışık değerleri arasında ilişkinin (korelasyon) olmamasıdır. Eğer hata terimleri birbirleri ile ilişkili ise bu durum otokorelasyon ya da serisel korelasyon olarak adlandırılır. Veri setinde otokorelasyonun olup olmadığı Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 4.11’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.11. Ülke Grupları için Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları

Ülke Grupları	F Değeri	Olasılık
Yüksek gelir grubu	287.009	0.123*
Üst-orta gelir grubu	294.332	0.174*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Wooldridge (2002) tarafından önerilen otokorelasyon test istatistiği sonucuna göre, ülke grupları için tahmin edilen modelde “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon problemi yoktur.

Modelde değişen varyanslılık probleminin gözlenip gözlenmediği ise Greene (2003) tarafından geliştirilen heteroskedasite testi ile sınanmış ve her iki ülke grubu için yapılan analizlerde değişken varyansın olmadığını belirten H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Sonuçlar Tablo 4.12’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.12. Greene Heteroskedasticity Testi Sonuçları

Grup	χ^2	Olasılık
Yüksek gelir grubu	123.732	0.092*
Üst-orta gelir grubu	205.648	0.104*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Böylece yapılan analizler sonucunda tahmin edilen regresyon parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve güvenirliliğin sağlandığı belirlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, günümüz toplumlarının öncelikli amaçlarının daha yüksek gelir ve refah düzeyine ulaşabilmek olduğu söylenebilir. İnsanların ve toplumların gelir ve refah düzeylerini artırmanın en temel yolu ise ekonomik büyüme diğer bir ifadeyle toplam üretim/hâsıla düzeyinin artırılmasından geçmektedir. Bu yönüyle ekonomilerin başarı düzeyleri değerlendirilirken genellikle iki duruma bakılmaktadır. Bunlardan birincisi gerçekleşen yani fiili reel hâsıla doğal yani potansiyel reel hasıladan fazla bir sapma gösteriyor mu? İkincisi ise potansiyel reel hâsıla yüksek bir durgun durum büyüme hızında mıdır? Genel olarak değerlendirildiğinde bir ekonominin büyüme oranındaki kısa dönemli dalgalanmaları hafifletmekten ziyade yapısal bir takım reformlarla uzun dönemli büyümenin sağlanmasının daha önemli olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle ülkelerin uygulamış oldukları ekonomi politikalarının başarısı büyük oranda, sürdürülebilir ve yüksek oranlı ekonomik büyümenin sağlanabilmesine bağlıdır.

Yüksek oranlı bir ekonomik büyüme ve büyümede devamlılığın sağlanması, dünya ülkelerinin ve bu ülkelerin büyük bir kısmını oluşturan gelişme mücadelesi içerisinde olan ülkelerin dönüşümünde oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira yoksullukla mücadele eden ülkelerin yoksulluğu azaltabilmeleri, eğitim, sağlık, kişi başına gelir düşüklüğü gibi birtakım sorunlara çözüm üretebilmeleri, ekonominin dışa bağımlılığını önleyebilmeleri ve var olan diğer yapısal sorunları çözebilmelerinin yolu büyük oranda sürekli ve yüksek oranlı büyümden geçmektedir.

Sürdürülebilir büyüme genel olarak, “kısa dönemde elde edilen büyüme hızının uzun dönemde de devam ettirilebilmesi” şeklinde tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle sürdürülebilir büyüme kısa dönemde elde edilen büyüme başarılarının kalıcı hale gelmesidir. Büyümede sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için her şeyden önce güçlü bir makroekonomik yapıya, köklü yapısal reformlara, güçlü kurumlara ve sosyal istikrara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte beşeri ve fiziki sermaye birikimi, üretim teknolojisinin gelişmesi, toplam faktör verimliliğinde meydana gelecek artışlar, işgücü verimliliğinin artması ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması gibi unsurlar ekonomik büyümenin devamlılığını sağlayan önemli unsurlardır. Bir ülkede ekonomik büyümeyi başlatmanın onu devam ettirmekten daha kolay olduğu genel olarak kabul edilen bir

gerçektir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında gözlemlenen en önemli farklılıklardan birisi, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik göstergelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha istikrarlı ve sürekli olmasıdır.

Ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak ister gelişmiş ülkeler açısından olsun isterse gelişmekte olan ülkeler açısından olsun en temel makroekonomik amaçtır. Geleneksel büyüme modelleri göstermiştir ki fiziksel sermaye, emek, doğal kaynaklar ve girişimci faktörlerinin yanı sıra tasarruf oranlarının artırılması büyümenin sürdürülebilirliği için tek başına yeterli değildir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra gelişmeye başlayan yeni büyüme modelleriyle birlikte teknoloji unsurunun üretim fonksiyonlarında içselleştirilmeye başlanması, beşeri sermaye ve Ar-Ge unsurlarının sürdürülebilir büyümede politika değişkeni olarak kullanılmasına vesile olmuştur.

Bu çalışmada sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve büyümede yavaşlamanın önüne geçilebilmesi açısından önemle üzerinde durulan politika değişkeni beşeri sermaye faktörüdür. Beşeri sermaye, üretim sürecinde yaratılan katma değere önemli katkılar sunan, işgücünün sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübe ve doğal yeteneklerin tümünü kapsamaktadır. Beşeri sermayenin kaynağı insandır ve insana yapılan yatırımlar (özellikle eğitim ve sağlık) bir ekonomide beşeri sermaye birikiminin sağlanmasında hayati öneme sahiptir.

Büyümenin devamlılığı, gelir ve refah seviyesinin sürekli yükselmesi konusunda yaşanan sıkıntılar, kişi başına gelir düzeyi ne olursa olsun aslında bütün ekonomiler için geçerli olan ortak sorunlardır. Ancak bu sorunlar son yıllarda daha çok gelişmekte olan başka bir ifadeyle orta gelir düzeyinde bulunan ülkelerin büyük bir kısmında daha yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Büyümenin sürdürülebilirliği konusunda yaşanan sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak daha yüksek gelir düzeyine ulaşma konusunda yaşanan zaman kayıpları son yıllarda OGT olgusunun sıklıkla dile getirilmesine neden olmuştur. OGT, orta gelir düzeyine sahip ve gelişme mücadelesi içerisinde olan oldukça geniş bir ülke grubunu ilgilendiren ve Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) düzeyi bakımından kişi başına geliri düzeyi orta gelir seviyesine ulaşmış ülkelerin, bu gelir bandında sıkışıp kalmalarını, diğer bir ifadeyle üst gelir seviyesine geçememe durumlarını ifade eden bir kavramdır.

Orta gelir tuzağı kavramı, ilk olarak Dünya Bankası tarafından 2007 yılında yayınlanan “ An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth (Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler)” isimli raporda Dünya Bankası uzmanları Gill ve Kaharas tarafından gündeme getirilmiştir. Dünya bankası tarafından yayınlanan bu raporun ardından OGT olgusu iktisatçılar arasında ilgi odağı haline dönüşmeye başlamış ve farklı ülke ve ülke grupları üzerinde yapılan araştırmalar hız kazanmıştır. Bu güne kadar yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sonuçları incelendiğinde; OGT’nin aslında bir sürdürülebilir büyüme sorunu olduğu, bu sorunun aşılması noktasında; katma değeri ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü yüksek, bilgi-yoğun, ileri teknoloji ile üretilmiş ürünlere, yenilikçi bir üretim anlayışına, Ar-Ge ve inovasyon altyapısının geliştirilmesine, kurumsal altyapının ve kurumsal kalitenin artırılmasına ve daha da önemlisi bütün bunları yapabilecek yeterli bilgi ve beceriye sahip nitelikli insan unsurunun ortaya çıkmasını sağlayacak etkin beşeri sermaye yatırımlarına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bir orta gelirli ülke olan ve benzer ülkeler gibi yaşamış olduğu sürdürülebilir büyüme sorunları yüzünden uzun yıllardır bir üst gelir düzeyine erişme başarısı gösteremeyen ve üzerinde, orta gelir tuzağına düşüldü mü? Yoksa henüz düşülmedi mi? tartışmaları devam eden Türkiye’nin durumu irdelendiğinde; Türkiye’nin genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğu ve bu yapının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli bir avantaj sağladığı söylenebilir. Dünya Bankası’nın ve Sosyal Güvenlik Kurumu’nun nüfus tahminlerine göre, uzun vadeli perspektif dikkate alındığında Türkiye’nin demografik eğilimler çerçevesinde de önemli avantajlar yakalayacağı ve Türkiye’de yaş bağımlılık oranının zamanla gelişmiş ekonomilerdeki yaş bağımlılık oranının altında kalacağı görülmektedir. Bu durum gelişmiş ekonomilerde zamanla çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının azalacağını, tersine Türkiye’de ise artacağını göstermektedir. Haliyle Türkiye’nin zamanla gelişmiş ülkeler karşısında avantajlı duruma gelerek, gelişmiş ülkelerin 20. Yüzyılın başlarında yakalamış oldukları ve “demografik geçiş” adı verilen altın çağın avantajlarını şimdi yakalamaya başlayacağı söylenebilir. Son yıllarda başta eğitim ve sağlık olmak üzere birçok alanda önemli reformların yapıldığı Türkiye’de insani gelişmişlik düzeyinin sürekli yükseldiğini, ancak eğitim ve sağlık alanlarında sağlanan niceliksel iyileşmelerin henüz niteliksel olarak sağlanamadığı söylenebilir.

1955 yılında alt-orta gelirli ülkeler grubuna dahil olan, 50 yıl bu grupta kaldıktan sonra 2005 yılında üst-orta gelirli ülkeler arasına katılan, ancak aradan geçen 11 yıllık dönemde önemli büyüme başarıları göstermiş olmasına rağmen halen yüksek gelirli ülkeler arasına katılamamış olan Türkiye üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sonuçları genel olarak; Türkiye'nin yoksulluk tuzağından kurulduğunu ama henüz orta gelir tuzağı riskinden kurtulamadığını göstermektedir. Yine yapılan ampirik çalışmaların sonuçları Türkiye'de yaşanan ekonomik büyümenin büyük oranda fiziksel sermaye yatırımlarına, iç ve dış talebe bağlı olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun yanında son yıllarda gerek eğitim gerekse sağlık alanlarında yapılan yatırım ve reformlara rağmen beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar beşeri sermaye yatırımlarının etkisi uzun dönemde hissedilmeye başlansa da bu durum Türkiye gibi orta gelir düzeyinde bulunan ve sürdürülebilir büyüme sıkıntıları çeken gelişmekte olan ülkelerin genel sorunu olarak görülmektedir. Yani bu ülkelerde asıl sorun yapılan eğitim ve sağlık harcamalarının miktarından ziyade kalitesi ile ilgilidir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve orta gelir tuzağından çıkışta beşeri sermayenin önemi ve ekonomik büyümeye olan katkı düzeyi, seçilmiş bir grup yüksek gelirli ülke ile içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı seçilmiş bir grup üst-orta gelirli ülke örnekleri üzerinden Panel Veri Analiz Tekniği ile araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda seçilmiş ülkelere ait İnsani Gelişme Endeksi hesaplanırken de dikkate alınan beşeri sermaye göstergeleri kullanılmıştır. Bu göstergeler UNDP tarafından ülkelere ait İGE endeksi hesaplanırken dikkate alınan ve 2010-2014 dönem aralığını kapsayan “doğumda ortalama yaşam beklentisi (OYB)”, “öğrenim görme süresi beklentisi (OSB)”, “ortalama öğrenim görme süresi (OGS)” ve “kişi başına GSMH (GSMH)” değişkenlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada ilk aşamada her bir değişkene ilişkin grafikler incelenmiş, trend ve mevsimsellik etkilerinin giderilmesi amaçlı ön bilgiler elde edilmiştir. Her bir değişkende hem mevsimsellik hem de trend kaynaklı etkiler gözlemlenmiş, bu nedenle durağanlık testleri uygulanmıştır. Panel veri analizlerinde öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları incelenmiş ve her iki ülke grubu için eğim katsayılarının “homojen olmadığına” karar verilmiştir. Çalışmada, heterojenlik varsayımına dayanan

Im, Pesaran ve Shin (2003) testinin yanı sıra diğer birinci nesil testlerle de birim kök sınamasına yer verilmiştir.

Çalışmada panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (2002) testi ile ortak birim kök süreçleri araştırılırken, bunun yanı sıra her birim için (ülkeler) Im, Pesaran ve Shin (2003) testi ile birim kök süreci test edilmiştir. Birimlerden bağımsız serilerde durağanlık ise Genelleştirilmiş (Augmented) Dickey Fuller (ADF) (1979) birim kök sınama yöntemi ile incelenmiştir. Tüm değişkenler düzey seviyesinde durağan çıkmamıştır. Trend etkisinin giderilmesi amacıyla birinci dereceden farkları alınmıştır. Çalışmada ele alınan tüm değişkenler birinci derece fark alındığında durağan yani; $I(1)$ olarak elde edilmiştir.

Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı, her iki ülke grubu açısından zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğu için (20 ülke ($N=20$) ve 5 yıl ($T=5$) ve ($T < N$)), Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmüştür ve paneli oluşturan ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığının varlığı nedeniyle ülkelerden birine gelen şokun, diğerlerini de etkilediği anlaşılmıştır.

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak ve her seriye özgü olmak üzere, iki kısımdan meydana geldiği varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak öğenin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Yapılan CADF testi sonucunda paneli oluşturan serilerde birim kök olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir. Bu durum, ilgili ülke ekonomilerine gelen bir şokun etkisini hemen kaybetmediğini göstermektedir. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için regresyon analizi serilerin birinci derece farkları ile gerçekleştirilmiştir.

Hangi panel regresyon modelin seçileceğinin belirlenmesi için Chow ve Breush-Pagan (BP) testleri uygulanmıştır. Her iki testte de H_0 hipotezi reddedilmiş, TEM ve SEM modelleri arasında bir seçim yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Hausman testi yardımıyla TEM ve SEM modeller arasında karar verilmeye çalışılmış ve

test sonuçları her iki ülke grubu için $p > 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilerek TEM modele karar verilmiştir.

Çözümleme için farklı algoritmalar denenmiş ve toplam hata karesi en küçük değeri veren “Cross section SUR” algoritması ile panel regresyon tahmin sonuçları elde edilmeye çalışılmıştır.

Yüksek gelirli ülke grubu için elde edilen panel regresyon tahmin sonuçlarına göre; modele alınan bağımsız değişkenler GSMH büyüme oranı üzerindeki değişimin % 46’sını açıklamaktadır. Tahmin sonuçları modelde OYB ve OGS değişkenleri ile GSMH büyüme oranı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Tahmin sonuçlarına göre; Yüksek gelirli ülkelerde OGS’de meydana gelecek % 1’lik bir artış, GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 2,41’lik bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde diğer değişken olan OYB’de meydana gelecek %1 lik artış ise GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,83’lük bir artışa neden olmaktadır. Yüksek gelirli ülkeler grubunda anlamlı değişkenlerden GSMH büyüme oranı üzerine en yüksek etki katsayısı OGS değişkenine aittir. Buna karşılık modele alınan bağımsız değişkenlerden OSB, GSMH büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli çıkmamıştır.

Üst-orta gelirli ülke grubu için elde edilen panel regresyon tahmin sonuçlarına göre ise; modele alınan bağımsız değişkenler GSMH büyüme oranı üzerindeki değişimin %32’sini açıklamaktadır. Yüksek gelir grubuna göre değişkenlerin GSMH açıklama gücü daha düşüktür. Tahmin sonuçları modelde OYB ve OGS değişkenleri ile GSMH büyüme oranı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre; üst-orta gelirli ülkelerde OGS’de meydana gelecek % 1’lik bir artış, GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,57’lik bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde diğer değişken olan OYB’de meydana gelecek %1 lik artış ise GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,63’lük bir artışa neden olmaktadır. Buna karşılık OSB değişkeni yüksek gelir grubu ülkelerde olduğu gibi üst-orta gelirli ülkeler grubu içinde GSMH büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli çıkmamıştır. Üst-orta gelir grubu ülkelerde anlamlı değişkenlerden GSMH büyüme oranı üzerinde en yüksek etki katsayısı OYB değişkenine aittir.

Panel regresyon tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde OSB değişkeninin, GSMH büyüme oranı üzerinde hem yüksek gelirli ülkeler açısından hem de üst-orta gelirli ülkeler açısından istatistiksel olarak anlamlı ve önemli bir unsur olmadığı ortaya çıkmaktadır. İGE değeri hesaplanırken dikkate alına OSB değişkeni, okula başlama yaşındaki çocuklar için “beklenen okula devam süresini”, bir başka deyişle yaşa dayalı, okula kaydolma konusunda hüküm süren oranların okul çağındaki bir çocuğun yaşamı boyunca aynı kalması durumunda çocuğun toplam öğrenim görme süresi beklentisini temsil etmektedir. Oysa okula kaydolma konusunda hüküm süren oranlar, zamanla değişmekte yani aynı kalmamaktadır. Bununla birlikte bazı sebeplerden dolayı birçok insan beklenen eğitim süresini tamamlayamamakta ve eğitim hayatına eğitimin belirli bir kademesinden sonra devam edememektedir. Dolayısıyla öğrenim görme süresi beklentisi ile ortalama okula gitme süresi, bir başka deyişle 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca eğitim alabildikleri süre arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Bu farklılık Türkiye gibi üst-orta gelirli ülkelerde yüksek gelirli ülkelere oranla oldukça yüksektir. Bu durum gerek yüksek gelirli ülkelerde ve gerekse üst-orta gelirli ülkelerde beklenen beşeri sermaye unsurlarından ziyade gerçekleşmiş olan beşeri sermaye unsurlarının GSMH büyüme oranı üzerinde anlamlı ve etkili olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin, GSMH büyüme oranındaki değişmeyi açıklama gücü, yüksek gelirli ülkelerde üst-orta gelirli ülkelere nazaran daha fazladır. Bu durum modeldeki anlamlı değişkenlerin GSMH büyüme oranı üzerindeki etki dereceleri bakımından da geçerlidir. Elde edilen bu sonuç aslında şaşırtıcı değildir. Zira büyümeye etki eden asıl unsur eğitimin süresi değil kalitesidir. Son yıllarda, içerisinde Türkiye’nin de yer aldığı birçok gelişmekte olan orta gelirli ülkede gerek eğitim ve gerekse sağlık alanlarında yapılan beşeri sermaye yatırımlarının yüksek gelirli gelişmiş ülkeler seviyesine çıktığına ve hatta geçtiğine şahit olmaktadır. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma konusunun ülkelerin nicel çoğunluğundan ziyade bu çoğunluğun niteliksel özellikleriyle alakalı bir durum olduğunun fark edilmeye başlanması, gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının hız kazanmasına neden olmuştur. Ancak çalışmamızın üçüncü bölümünde de bahsettiğimiz üzere bu durum PISA test sonuçlarına yansımamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımları konusunda çok ciddi adımlar atılsa da eğitimin kalitesi gelişmiş ülkelerin

oldukça gerisinde kalmıştır. Diğer taraftan insana yapılan yatırımlardan beklenen sonucun alınabilmesi ancak insanların sağlıklı ve uzun bir ömür sürebilmeleriyle mümkündür. Gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi zaten belirli bir standartın üzerinde olduğundan GSMH büyüme oranı üzerinde eğitim kalitesinin yüksekliği ön plana çıkmıştır. Tam tersine gelişmekte olan orta gelirli ülkelerde ise GSMH büyüme oranı üzerinde OYB'nin etki derecesinin yüksek çıkması, bu ülkelerde nitelikli nüfusun azlığı nedeniyle bu nüfustan olabildiğince uzun süre yararlanabilmenin önemini ortaya koymaktadır. Zira beşeri sermaye yatırımlarının meyvelerini kısa vadede toplamak mümkün değildir. Bu ancak uzun vadelerde söz konusu olabilir.

Bütün zaman serilerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de otokorelasyon önemli bir sorundur. Bilindiği üzere, regresyon analizlerinin temel varsayımlarından birisi farklı gözlemler için hata teriminin ardışık değerleri arasında ilişkinin (korelasyon) olmamasıdır. Eğer hata terimleri birbirleri ile ilişkili ise bu durum otokorelasyon ya da serisel korelasyon olarak adlandırılır. Veri setinde otokorelasyonun olup olmadığı Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile araştırılmıştır. Wooldridge (2002) tarafından önerilen otokorelasyon test istatistiği sonucuna göre, ülke grupları için tahmin edilen modelde “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon problemi yoktur.

Modelde değişen varyanslılık probleminin gözlenip gözlenmediği ise Greene (2003) tarafından geliştirilen heteroskedasite testi ile sınanmış ve her iki ülke grubu için yapılan analizlerde değişken varyansın olmadığını belirten H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece yapılan analizler sonucunda tahmin edilen regresyon parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve güvenilirliğinin sağlandığı belirlenmiştir.

Çalışmanın genel sonuçları göstermiştir ki, yüksek gelirli ve aynı zamanda çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde gerçekleşen ekonomik büyüme, büyük oranda insan kalitesine yani beşeri sermaye düzeyine bağlıdır. Orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalmamak ve ekonomik büyümenin devamlılığı açısından yenilikçi ve yaratıcı ürünler üretmek gerektiği ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek bir üretim yapısına ihtiyaç olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Bunu sağlayabilmenin en önemli yolu ise nitelikli ve yaratıcı insanların varlığından

geçmektedir. Orta gelir tuzağına takılmadan büyümesini devam ettirebilmiş olan ve yüksek gelir düzeyine ulaşmış olan ülkelerin aynı zamanda çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip olmaları, bu başarının tesadüfi bir durum olmadığını gösteren en açık kanıttır.

Bu çalışmanın sonuçları çerçevesinde sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalınmaması için beşeri sermaye unsuru açısından yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

- a. Büyümenin sürdürülebilirliği ve orta gelir tuzağı riski ile karşı karşıya kalınmaması açısından yüksek gelir düzeyine ulaşma hedefi içerisinde olan ülkelerin, insan odaklı bir üretim anlayışına geçmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda gerek eğitim gerekse sağlık hizmetleri için GSYH'den ayrılacak olan payların ciddi anlamda yükselmesi gerekmektedir.
- b. Çalışma sonuçları eğitim ve sağlık alanlarında elde edilen iyileşmelerle kişi başına gelir düzeyi arasında ve dolayısıyla refah düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ancak eğitim ve sağlık alanlarında elde edilen iyileşmeler, bir başka ifadeyle insani gelişme düzeyi, bu alanlara yapılan harcamaların miktarıyla olduğu kadar kalitesiyle de alakalı bir durumdur. Daha nitelikli eğitim ve sağlık harcaması daha nitelikli bireylerin oluşması anlamına gelmektedir. Bu açıdan yüksek gelir hedefi doğrultusunda ilgili ülkelerin eğitim ve sağlık hizmetlerinde kalite düzeyinin yükseltilmesi açısından gereken reformları gerçekleştirmeleri ve bir an önce gereken adımları atmaları gerekmektedir.
- c. Büyümenin devamlılığı ve orta gelir tuzağından kaçınma konusunda rekabetçi, yenilikçi ve yaratıcı bir üretim yapısının oluşturulması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise büyük oranda sahip olunan beşeri sermaye unsurundan geçmektedir. Beşeri sermaye oluşum süreci ise eğitim sistemi ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda fizik, kimya, biyoloji ve matematik gibi temel bilimlerden uzaklaşan bir eğitim sistemiyle yüksek gelirli ülkelere yakınsamak mümkün değildir. Nitekim PISA test sonuçları gelişmekte olan orta gelirli ülkelerin eğitime yapmış oldukları yüksek harcamalara rağmen eğitimin kalitesi açısından önemli sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir. Bu yönüyle çağın gereklerine uygun ve işgücü piyasasının ihtiyaçlarını

karşılamaya yönelik bir eğitim sisteminin oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

- d. Yüksek niteliklere sahip olmakla birlikte gelişme mücadelesi içerisinde bulunan ülkelerde kendisine istihdam alanı bulamayan ya da daha genel bir ifadeyle yaratıcı fikirlerini hayata geçirebilecek uygun zeminler bulamayan birçok beşeri sermaye sahibinin, ülke dışına göç ettiği bilinen bir gerçektir. Beşeri sermayenin yaratılması kadar, yaratılan beşeri sermaye unsuruna sahip çıkabilmekte oldukça önemlidir. Bu sadece uygulanan eğitim, sağlık ve personel politikalarıyla değil, aynı zamanda sosyal politikalarla ve kurumsal altyapıyla alakalı bir durumdur. Bu yönüyle mevcut ülkelerin yaratıcılığı, yenilikçiliği ve girişimciliği destekleyecek bir kurumsal altyapıyı oluşturmaları gerekmektedir.

Bu önerilere ek olarak mevcut literatür çerçevesinde büyümenin devamlılığı ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalmamak adına yapılması gerekenler ise şu şekilde sıralanabilir:

- a. Büyümenin sürdürülebilirliği ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalınmaması açısından ulusal tasarruf hacminin artırılması gerekmektedir. Yüksek büyüme oranları yüksek yatırım oranlarıyla mümkün olabilmektedir. Yatırımların kaynağı ise tasarruflardır. Ulusal yatırımlarını kendi tasarruflarıyla finanse edemeyen ülkeler yabancı tasarruflara başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Yabancı tasarruflar ise yabancı sermayeyi kısa ve uzun vadeli olarak ülkeye çekmek ve dış borçlanmaya başvurmak suretiyle sağlanabilmektedir. Bu durum ülkelerde bir taraftan cari açığı yükseltirken diğer taraftan ülkeleri dış şoklara karşı açık hale getirmekte ve ekonominin kırılganlığını artırmaktadır. Yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanması ve bu türden olumsuzluklarla karşı karşıya kalınmaması açısından ülkelerin dış tasarruflara olan bağımlılıklarını azaltmaları, sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmaları gerekmektedir. Bu bağlamda orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalan gelişmekte olan ülkelerin ulusal tasarruf oranlarını en azından bu tür bir riskle karşı karşıya kalmadan yüksek gelir düzeyine terfi etmiş olan ülkeler seviyesine çıkarmaları gerekmektedir.

- b. Büyümenin sürdürülebilirliği ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalınmaması açısından Ar-Ge yatırımlarının ve inovasyon kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Yüksek katma değerli ürünlerin üretilebilmesi ve bu yolla sürdürülebilir bir büyüme yapısının oluşturulması Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin artırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Özellikle Ar-Ge süreciyle yaratılan yeni ürünlerin ana girdisi olarak kabul edilen bilgi, aynı zamanda inovasyon ekonomisinin de temel unsurunu oluşturmaktadır. Bilgiye dayalı ürünler ileri teknoloji ile üretildiklerinden marjinal getirisi, katma değeri ve uluslararası rekabet gücü yüksek ürünlerdir. Bu alanda gerekli adımları atan ülkelerin büyük bir çoğunluğunun orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya kalmadan büyümelerini devam ettirebildikleri ve yüksek gelir düzeyine ulaşabildikleri görülmektedir. Bu açıdan Türkiye gibi istikrarlı büyüme sıkıntısı çeken ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya buluna ülkelerin GSYH'lerinden Ar-Ge için ayırdıkları payları artırmaları ve inovasyon kapasitesini geliştirmeleri gerekmektedir.
- c. Sağlıklı bir ekonomik yapının sağlanması ve büyümenin sürdürülebilirliği açısından mevcut fiziki altyapı ve kurumsal kalitenin geliştirilmesi ve yükseltilmesi gerekmektedir. Özellikle kamu eliyle yapılan nitelikli altyapı yatırımları, özel sektör yatırımlarının yapılmasını teşvik etmek suretiyle üretim kapasitesinin artmasına vesile olacaktır. Yaratıcı fikirlerin önünü açan, destekleyen teşvik edici kurumsal mekanizmaların oluşturulması yenilikçi ve rekabetçi ekonomik yapıların oluşmasını sağlamaktadır. Günümüz ekonomileri arasında var olan büyüme farklılıklarının en önemli nedenlerinden birisi kurumsal kalite ve fiziki altyapı farklılıklarıdır.
- d. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi açısından iyi işleyen etkin bir piyasa mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bu anlamda gereken demokratik ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, belirsizliklerin en aza indirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte fikri mülkiyet hakları koruma altına alınmalıdır. Fikri mülkiyet hakları, bu haklara konu olan herhangi bir ürünü üreten gerçek veya tüzel kişiye bu emeği karşılığında herkese karşı ileri sürebileceği tek elci haklar tanımaktadır. Fikri mülkiyet haklarıyla ilgili

düzenlemeler yoluyla yaratıcılık ve yenilikçilik teşvik edilerek sürdürülebilir hale getirilebilir.

- e. Hızlı ve istikrarlı bir büyümenin sağlanabilmesi için özellikle orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelere nazaran avantajlı durumda oldukları nüfus dinamiklerini ve bu dinamiklerin sunduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu amaçla işgücüne katılım oranlarının artırılması (Özellikle kadınlarda) ve mevcut işgücünün niceliksel ve niteliksel özelliklerinin yükseltilmesi gerekmektedir. İyi işleyen bir işgücü piyasası yaratılmalı, işgücü piyasasının ihtiyaçlarıyla uyumlu eğitim politikaları geliştirilmelidir. Bununla birlikte kayıt dışı istihdamın azaltılması, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, nitelikli işgücü oranının ve mesleki eğitimlerin artırılması, istihdamı koruma ve istihdam yaratma ve sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınacak çalışan sayısının artırılması gerekmektedir.
- f. Büyümenin devamlılığı ve orta gelir tuzağından kaçınmak için yapılması gereken şeylerden biriside bölgeler arası dengesizliklerin azaltılabilmesidir. Özellikle bölge dinamiklerini harekete geçirecek bölgeye özgü yatırım projelerinin desteklenmesi ülkenin topyekûn gelişmesi ve kalkınması açısından hayati öneme sahiptir. Bu yönüyle ekonomik kazanımların adil bir şekilde bölüşülmesine ve ülkenin sahip olduğu mevcut imkânların bütünüyle kullanılabilmesine yönelik etkin politikaların uygulanması gerekmektedir. Aynı şekilde dengeli bir büyüme yapısının oluşturulabilmesi açısından kısa dönemli yüksek büyüme hızlarının elde edilmesi uğruna hizmetler sektörüne verilen önemin uzun dönemde de devam ettirilebilmesi açısından sanayi ve tarım sektörlerinden de esirgenmemesi gerekmektedir.
- g. Son olarak orta gelir tuzağı literatürü hala gelişme aşamasındadır. Büyüme sıkıntısı çeken ve orta gelir tuzağı riskiyle karşı karşıya olan ülkelerin, ortaya koydukları sürdürülebilir büyüme başarılarıyla rol model olmuş ülkelerin tecrübelerinden ders çıkarmaları ve uygun plan, politika ve stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, no:67.
- Acaravcı, S.K., Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2009). “Financial Development and Economic Growth: Literature Survey and Empirical Evidence from Sub-Saharan African Countries [Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Literatür Taraması ve Alt-Sahra Afrika Ülkeleri İçin Ampirik Bulgular]”, *SAJEMS* NS 12 (2009). No:1, pp.11-27.
- Alagöz, M. (2004). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar dergisi*, Sayı: 8 (2004). ss.1-23.
- Agenor, P.R., Canuto, O., ve Jelenic, M. (2012). “Avoiding Middle-Income Growth Traps [Orta Gelir Tuzaklarından Kaçınmak]”, *Economic Premise*, 98, The World Bank, Vaşington.
- Agiomirgianakis, G., Asteriou, D. ve Monastiriotis, V. (2002). “Human Capital and Economic Growth Revisited: A Dynamic Panel Data Study [Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyümenin Yeniden Gözden Geçirilmesi: Bir Dinamik Panel Veri Çalışması]”, *International Advances in Economic Research*, 8.3 (2002). pp. 177-187.
- Aiyar, S., Duval, R., Puy, D., Wu, Y. ve Zhang, L. (2013). “Growth Slowdowns And The Middle-Income Trap [Büyümenin Yavaşlaması ve Orta Gelir Tuzağı]”, *International Monetary Fund*, No. 13-71, Newyork.
- Akçiçek, A. (2015). “2014 İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye’nin İnsani Gelişme Performansı”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Raporu*, Mart 2015, Ankara.
- Alçın, S. ve Güner, B., (2015). “Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir değerlendirme”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2015, Cilt XXXVII, Sayı: I, ss. 27-45.
- Anıl, D., Özer Özkan, Y. ve Demir, E. (2013). “PISA 2012 Araştırması Ulusal Nihai Rapor”, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2015.

- Ansal, H. (2004). “ Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü”, Mahmut Kiper (Ed). *Teknoloji* (ss. 35-58) içinde, Ankara: Kozan Ofset.
- Aoki, M. (2011). “The Five Phases Of Economic Development And Institutional Evolution İn China, Japan and Korea [İktisadi Gelişmenin Beş Aşaması ve Çin, Japonya ve Kore’de Kurumsal Gelişim]”, *ADBİ Working Paper Series*, 340, Asian Development Bank Institute, Tokyo.
- Arrow, K. (1962). “The Economic Implications of Learning by Doing [Yaparak Öğrenmenin İktisadi Çıkarımları]”, *The Review of Economic Studies*, Volume 29, Issue 3 (Jun. 1962). 155-173.
- Asteriou, D. and Agiomirgianakis, G. M. (2001). “Human Capital And Economic Growth: Time Series Evidence From Greece [Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme: Yunanistan için Zaman Serisi Bulgusu]”, *Journal of Policy Modeling*, 23(5). 481-489.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Atik, H., (2015). “Türkiye İçin Orta Gelir Tuzağından Kurtuluş Önerileri”, *Sosyoekonomi*, Vol.23(26). 165-174.
- Avşar, M. (2009). “ Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol.:9, Sayı/No:1, ss. 85-98.
- Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi (1950-2000)”, *Maliye Dergisi*, 155, 39-54.
- Aydemir, C. ve Baylan, S. (2015). “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl.7, Sayı. 13, 417-435.
- Aydınlıgil, S. (2009). “İnsani Kalkınma Yaklaşımı: İyi Yönetişim ve Sosyal Politika için Önergeler”, *4. Bölgesel ve Yönetişim Sempozyumu*, Ankara, 19-20 Kasım 2009.

- Ayrangöl, Z. ve Tekdere, M. (2014). “Türkiye ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Karşılaştırmalı Analizi”, *EUL Journal of Social Sciences* (V:II). *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2014.
- Baharumshah, A.Z. ve Almasaıde, S.W. (2009). “Foreign Direct Investment and Economic Growth in Malaysia: Interactions with Human Capital and Financial Deepening [Malezya’da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İktisadi Büyüme: Beşeri Sermaye ve Finansal Derinlik Etkileşimi]”, *Emerging Markets Finance and Trade*, 45:1, pp. 90-102.
- Bal, H., Algan, N., Manga, M. ve Kandır, E. (2014). "The Relationship Between Human Capital and Economic Growth: Cases of BRICS Countries and Turkey [Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği]", *International Conference On Eurasian Economies*, [www. avekon.org](http://www.avekon.org) (Erişim Tarihi: 25.03.2016).
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data [Panel Verinin Ekonomik Analizi]*, Third edition, Chichester: Wiley.
- Barro, R.J. (1989). “Economic Growth In A Cross Section Of Countries [Yatay Kesit Ülkelerinde İktisadi Büyüme]”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 3120, September 1989.
- Barro, R.J. (1998). “Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions[Çapraz Ülke Regresyonlarında İnsan Sermayesi ve Büyüme]”, *Harvard Universty Press, Manuscript*, October 1998, pp. 1-56att.
- Barro, R.J. and Lee, J.W. (1993). “International Comparisons Of Educational Attainment [Eğitimsel Beceri Üzerine Uluslararası Kıyaslamalar]”, *Journal of Monetary Economics*, 32(3). 363-394.
- Bartolo, A. D. (1999). “Human Capital Estimation Through Structural Equation Models with some Categorical Observed Variables[Gözlenen Bazı Kategorik Değişkenler Aracılığıyla Yapısal Eşitlik Modelleri ile Beşeri Sermaye Tahmini]”, *Prepared for the Intenational Workshop on Correlated Data: Estimating Function Approach*, Trieste- Italy (22-23 October 99).
- Benhabıb, J., Spiegel, M.M. (2003). “Human Capital and Technology Diffusion [Beşeri

- Sermaye ve Teknoloji Yayılması]], *FRBSF Working Paper*, 2003(2). 1-48.
- Breitung, J. (2005). "A parametric approach to the estimation of cointegration vectors in panel data [Panel Verilerde Eşbütünleşme Vektörlerinin Tahminine Yönelik Parametrik Bir Yaklaşım]", *Econometric Reviews*, 24.2 (2005): 151-173.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bozkurt, E., Bedir S., Özdemir, D. ve Çakmak E., (2014). "Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, Sayı 167, Temmuz-Aralık 2014, ss.22-39.
- Cai, F. (2012). "Is There a "Middle- Income Trap"? Theories, Experinence and Relevance to China [Bir Orta Gelir Tuzağı Var mı? Teoriler, Deneyimler ve Çin İçin Uygunluğu]", *China& World Economy*, 20(1). 46-61.
- Carnovale, M. (2012). "Developing Countries and the Middle-Income Trap: Predetermined to Fall? [Gelişmekte Olan Ülkeler ve Orta Gelir Tuzağı: Düşüş Önceden Belirlenmiş midir?]", *Diss. Stern School of Business New York*, 2012.
- Chen, C. and Dai, L. (2015). "The Middle Income Trap, Branching Deregulation, and Political Influence [Orta Gelir Tuzağı, Branşlaşmanın Kalkması ve Politik Etki]", http://scholar.princeton.edu/sites/default/files/liangdai/files/bank_deregulation_and_political_contribution-1_7.pdf, (Erişim Tarihi: 22.09.2015).
- Choi, I. (2001). "Unit Root Tests For Panel Data [Panel Data için Birim Kök Testleri]", *Journal of İnternational Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Coe, D.T., Helpman, E ve Hoffmaister, A.W. (1997). "North - South R&D Spillovers [Kuzey-Güney R&D Taşması]", *The Economic Journal*, 107(1). 134-149.
- Cohen, D. ve Soto, M. (2001). "Growth and Human Capital: Good Data, Good Results.[Büyüme ve Beşeri Sermaye: İyi Veri, İyi Sonuç]", *OECD Development Centre, Technical Papers*, No: 179.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60.01, 60-72.
- Çelen, F.K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S.S. (2011). "Türk Eğitim Sistemi ve PISA Sonuçları", *İnönü Üniversitesi, Akademik Bilişim*, 2-4 Şubat 2011 / Malatya.

- Dalgıç, B., Varol İyidoğan, P ve Balıkçioğlu, E., (2014). "Orta gelir tuzağından çıkışta hangi faktörler.", *Maliye Dergisi*, sayı 167, ss. 116-126.
- Delice, G. (2014). “ Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği”, Ankara Siyasal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi Raporu, Ağustos 2014, ASEM.
- Demir, O., Kutlar, A. ve Üzümcü, A. (2005). “Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9) 2005/1, 180-196.
- Denison, E. F. (1962). “The Sources of Economic Growth in The U.S.A. and Alternatives Before Us [Amerika Birleşik Devletlerinde Ekonomik Büyümenin Kaynakları ve Bizden Önceki Alternatifler]”, New York: Committe for Economic Development.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2013). “Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018”, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Ankara: DPT.
- Dincel, G. (2014). “İmalat Sanayi ve Yeni Umutlar”, Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Ekonomik Araştırmalar, Ekim 2014.
- Doğan, S. ve Şanlı, B. (2003). “İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2003, C.8, S.1, ss. 173-196.
- Dulupçu, M.A. (2004), “Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler”, <http://www.econturk.org/dtm2.htm>, (Erişim Tarihi: 12.07.2015).
- Dündar, O. (2013). “Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Ekonomisi İçin Riskler ve Sakınma Stratejisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı.
- Eakin, D. H., Lovely, M. E. And Tosun, M. S. (2000). “Generational Conflict, Human Capital Accumulation, And Economic Growth [Nesillere İlişkin Çekişme, Beşeri Sermaye Birikimi ve İktisadi Büyüme]”, *National Bureau of Economic Research*, No. w7762.

- Egawa, A. (2013). “Will Income Inequality Cause a Middle-Income Trap in Asia? [Gelir Eşitsizliği Asya’da Orta Gelir Tuzağına Neden Olacak mı?”, *Bruegel Working Paper*, 2013/06, Belgium, October 2013.
- Eğilmez, M. (2012). “Kişi Başına Düşen Gelirimiz Kaç Dolar?”, *Kendime Yazılar*, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/05/html>, (Erişim Tarihi: 10.04.2015).
- Eğilmez, M. (2012). “Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye”, *Kendime Yazılar*, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/05/html>, (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- Ehrlich, I. (1990). “The Problem of Development: İntroduction [Kalkınma Problemi: Giriş]”, *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 5, Part 2, pp.1-11.
- Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2012). “When Fast-Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China [Hızlı Büyüyen Ekonomiler Yavaşladığında: Uluslararası Bulgular ve Çin İçin Çıkarımlar]”, *Asian Economic Papers*, 11:1, 42-46.
- Eichengreen, B., Park, D. and Shin, K. (2013). “Growth Slowdowns Redux: New Evidence On The Middle-Income Trap [Büyümedeki Yavaşlamanın Tekrar Ortaya Çıkması: Orta Gelir Tuzağı Üzerine Yeni Bulgular]”, *NBER Working Paper*, 18673, National bureau of economic research, Cambridge.
- Ercan, M. (2014). “İnsani Gelişme ve Orta Gelir Büyüme Tuzağı”, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/metin-ercan/insani-gelisme-ve-orta-gelir-buyume-tuzagi-1211224>, (Erişim Tarihi: 12.07.2015).
- Erkoç, Ç. (2015). “Orta Gelir Tuzağında Türkiye: 2023”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(26), ss. 187-194.
- Eser, K. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2009). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Felipe, J., Abdon, A. and Kumar, U., (2012) “Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why? [Orta Gelir Tuzağının Takip Edilmesi. Nedir, İçinde Kim var ve Niçin?]”, *Levy Economics Institute, Working Paper No.715*, Nisan 2012, 1.

- Felipe, J., Kumar, U. and Galop, R., (2014). "Middle-Income Transitions: Trap or Myth? [Orta Gelir Dönüşümleri: Tuzak mı Mit mi?]", *ADB Economics Working Paper Series* No. 421, Kasım 2014.
- Fleming, D. and Soborg, H. (2012). "Malaysian Skills Development And The Middle-Income Trap [Malezya Nitelik Gelişmesi ve Orta Gelir Tuzağı]", *International Labour and Employment Relations Association (ILERA)*. 2012 World Congress, Philadelphia, PA. 2012.
- Faucheux, S., Muir, E., and O'Connor, M. (1997). "Neoclassical Natural Capital Theory and" Weak" Indicators For Sustainability", *Land economics, Land Economics*, Vol. 73, No. 4, Defining Sustainability (Nov., 1997), 528-552.
- Fuente, D. L. ve Domenech, R. (2002). "Human Capital in Growth Regressions: How Much Difference Does Data Quality Make? [Büyüme Regresyonunda Beşeri Sermaye: Veri Kalitesi Ne Kadarlık Bir Fark Yaratır?] ", *Journal of the European Economic Association*, March 2006, 4(1):1–36.
- Ghani, E., Flaaen, A. ve Mishra, S. (2013). "How to Avoid Middle Income Traps? [Orta Gelir Tuzağından Nasıl Kaçınılır?, Evidence from Malaysia,[Malezya'dan Bulgular] *The World Bank, Poverty Reduction And Economic Management (Prem) Network*, Policy Research Working Paper 78651.
- Gill, I. and Kharas H.J. (2009). "Gravity and Friction in Growing East Asia [Büyüyen Doğu Asya'da yer Çekimi ve Sürtünme]" *Oxford Review of Economic Politic, Special Issue*, April 25: 190-204.
- Gill, I.S., Kharas, H.J. and Bhattasali, D. (2007). "An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growht [Bir Doğu Asya Rönesansı: İktisadi Büyüme İçin Fikirler]", *World Bank Publications, The World Bank*, Washington.
- Gökçen, B. (2006). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric analysis [Ekonometrik Analiz]*, India: Pearson Education.

- Greenwood, J. ve Jovanoviç, B. (1990). “Financial Development, Growht and The Distribution of Income [Finansal Gelişme, Büyüme ve Gelir Dağılımı]”, *NEBR Workin Paper Series*, No: 3189, 1-42.
- Gregorio, J.D. ve Guidotti, P.E. (1995). “Financial Development and Economic Growht [Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme]”, *World Development*, Vol.23, No.3, 433-448.
- Gümüş, S. (2004). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Bursa: Ekin Yayınevi
- Gürsel, S. ve Soybilen, B. (2013). “Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde”, *Betam Araştırma Notu*, 13/154, 1-7.
- Gürses, D. (2009). “İnsani Gelişme ve Türkiye”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), Haziran 2009, 339-350.
- Gyimah-Brempong, K., Paddison, O. ve Mitiku, W. (2006). “Higher education and economic growth in Africa [Afrika’da Yüksek Eğitim ve Ekonomik Büyüme]” *The Journal of Development Studies*, 42.03 (2006), 509-529.
- Hadri, K. (2000). “Testing for stationarity in heterogeneous panel data [Heterojen Panel Veride Durgunluk Testi]” *The Econometrics Journal*, 3.2 (2000): 148-161.
- Han, E ve Kaya, A.A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi – Teori ve Politika*. (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hermes, N ve Lensink, R. (2003). “Foreing Direct Invesment, Financial Development and Economic Growht [Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme]”, *The Journal of Development Studies*, 40:1, 142-163.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis Of Panel Data [Panel Veri Analizi]*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). “Testing for unit roots in heterogeneous panels [Heterojen Panellerde Birim Kök Testleri]”, *Journal of Econometrics*, 115(1). 53-74.

- In, F. ve Doucouliagos, C. (1997). "Human Capital Formation and Us Economic Growth: A Causality Analysis [Beşeri Sermaye Oluşumu ve Birleşik Devletler Ekonomik Büyümesi: Bir Nedensellik Analizi]", *Applied Economics Letters*, 4(5), 329-331.
- Islam, N. (2013). "Beyond the Middle Income Trap: What Kind of High Income Country can China Become [Orta Gelir Tuzağının Ötesinde: Çin Hangi Tür Yüksek Gelir Ülkesi Olabilir?]", *The International Centre for the Study of East Asian Development (ICSEAD). Working Paper Series* Vol. 2013-20 October 2013.
- Jones, Ç. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, (Çev.: S. Ateş ve İ. Tuncer). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kanchoochat, V. (2014). "The Middle-income Trap Debate: Taking Stock, Looking Ahead [Orta Gelir Tuzağı Tartışması: Envanter Yapımı, Geleceğe Bakmak]", *Kokusai Mondai (International Affairs)*. No.633, July/August 2014.
- Kandır, E.D. (2013). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2003). "Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6.(11). 51-68.
- Karabulut, K. ve Emsen, Ö.S. (1997). "Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Modeli: Yeni Büyüme Teorisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 27-50.
- Karagöl, E.T. ve Özcan, B. (2014). "Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarruf", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Merkezi (SETA)*. Sayı: 92, Mayıs 2014.
- Karagül, M. (2003). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Karahan, H. (2012). *Kalkınma Yolunda Yeni Eşik: Orta Gelir Tuzağı* (Rapor No: 79). *Türkiye Ekonomisi Raporu*, İstanbul: MÜSİAD.

- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). “İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3, 2010-Güz, ss. 29-55Son Büyüme.
- Keskin, A. (2011). “Ekonomik Kalkınmada Beşer Sermayenin Rolü ve Türkiye”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:25, Sayı: 3-4, 125-153.
- Kibritçiöğlu, A. (1996). *Uluslararası (Makro) İktisat Okumaları*, Ankara: TDFOB Yayıncılık.
- Kibritçiöğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi SBF. Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.
- Kiper, M. (Ed.). (2004). *Teknoloji*, Ankara: Kozan Ofset.
- Koç, A. (2013). “ Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 165, Temmuz-Aralık 2013, 241-258.
- Koçak, E. ve Bulut, Ü. (2014). “Orta Gelir Tuzağı: Teorik Çerçeve, Ampirik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”, *Maliye Dergisi*, Sayı:167, Temmuz-Aralık 2014, 1-21.
- Kolsuz, G. ve Yeldan, A. E. (2013). “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayırıştırılması” *Çalışma Toplum*, 40(1), 49-66.
- Kritayanavaj, B., Woo, K.I., Fangchanda, S., Sathaworasit, V., Chientachakul, A. ve Tummanon, A. (2012). “Breaking Out of Middle Income Trap [Orta Gelir Tuzağının Patlak Vermesi]”, *Asia-Pacific Housing Journal*, 6(20). 90-96.
- Krueger, A. ve Lindahl, M (2001). “Education for Growth: Why and For Whom? [Büyüme İçin Eğitim: Niçin ve Kim İçin?” *Journal of Economic Literature*, 39, 1101–1136.
- Kurtoğlu, Y., (2014). “Orta Gelir Tuzağından Çıkış”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Derneği, Ekonomik Yaklaşım 2014*, 25(90). ss.71-90.

- Kuyubaşı, U. (2009). *Beşeri Sermayeye Dayalı Ekonomik Büyüme ve Gemmell'in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD.
- Laeven, L., Levine, R. ve Michalopoulos, S. (2015). "Financial Innovation and Endogenous Growth [Finansal Yenilik ve İçsel Büyüme]", *Journal of Financial Intermediation*, 24, 1-24.
- Lau, L., Jamison, D.T. ve Louat, F. (1991). "Education and Productivity in Developing Countries: An Aggregate Production Function Approach [Gelişmekte Olan Ülkelerde Eğitim ve Verimlilik]", *World Bank PRE Working Paper Series*, 612, 1991, 1-33.
- Levin, A. ve Raut, L.K. (1997). "Complementarities between Exports and Human Capital in Economic Growth: Evidence from the Semi-industrialized Countries [Ekonomik Büyümede İhracat ve Beşeri Sermaye Arasındaki Tamamlayıcılıklar: Yarı – Endüstrileşmiş Ülkelerden Bulgular]", *Economic Development and Cultural Change*, 46, 155-74.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). "Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties [Panel Veride Birim Kök Testleri: Asimtotik ve Sonlu-Örnek Özellikleri]", *Journal of Econometrics*, 108(1). 1-24.
- Lin, J.Y. (2001). "Development Strategy, Viability and Economic Convergence [Kalkınma Stratejisi, Yaşayabilirlik ve Ekonomik Yakınsama]", *Economic Development and Cultural Change* 51.2, 277-308.
- Lin, J.Y. and Treichel, V. (2012). "Learning From China's Rise To Escape The Middle-Income Trap: A New Structural Economics Approach To Latin America [Orta Gelir Tuzağından Kaçınmak İçin Çin'in Yükselişinden Birşeyler Öğrenmek: Latin Amerika İçin Yeni Yapısal İktisat Yaklaşımı ", *The World Bank, Policy Research Working Paper 6165*, August 2012.
- Lipsey, R.G. v.d. (1984). *İktisat I*, (Çev.: F. Batırel v.d.). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.

- Maddala, G. S., and Wu, S. (1999). "A Comparative Study Of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test [Panel Veri Ve Basit Bir Yeni Test İle Birim Kök Testleri Karşılaştırmalı Çalışma]", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Maddison, A. (2010). Statistics on World Population, GDP and per capita CDP, 1-2008 AD. Historical Statistics [Dünya Nüfusu, GSYH ve Kişi Başına GSYH Üzerine İstatistikler, 1-2008, Tarihsel İstatistikler], <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/data.htm> (Erişim Tarihi: 06.04.2015).
- Malthus, T.R, (1872). *An Essay on the Principle of Population Or a View of Its Past and Present Effects on Human Happiness [Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme veya Nüfusun İnsanoğlunun Mutluluğu Üzerindeki Geçmiş ve Şimdiki Etkilerine Yönelik Bir Görüş]*, [Elektronik Sürüm], London, 1872.
- Mandıracıoğlu, A. (2010). "Türkiye’de ve Dünyada Yaşlıların Demografik Özellikleri", *Ege Tıp Dergisi / Ege Journal of Medicine* 49(3) Ek / Supplement: 39-45.
- Mankiw, N.G., Romer, D. ve Weil, D.N. (1990). "A Contribution to The Empirics of Economic Growth [Ekonomik Büyüme Deneyimlerine Bir Katkı] ", *NBER Workin Paper Series*, No: 3541, pp. 1-46.
- Mercan, M. ve Kızılkaya, O. (2014). "Türkiye’de Sanayi Sektörü, Ekonomik Büyüme ve Verimlilik İlişkisinin Kaldor Yasaları Çerçevesinde Sınanması: Ekonometrik Bir Analiz", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt XXXVI, Sayı I, 137-160.
- Mert, M. (2014). "Türkiye’de ve Dünyada Orta Gelir Tuzağının Talep Yönlü Boyutuna ilişkin Bir Tartışma", *Maliye Dergisi*, Sayı 167, Temmuz-Aralık 2014, ss.93-115.
- Mulligan, C. B. and Sala-i-Martin (1992). "Transitional dynamics in two-sector models of endogenous growth [İçsel Büyümenin İki Sektörlü Modellerindeki Dönüşümsel Dinamikler]", *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 3986, February 1992.
- Mumcu, O. ve Çağlar, E. (2006). " Türkiye’nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?", *Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü Politika Notu* 24 (2006): 2011.
- Ohno, K. (2009). "Avoiding the Middle-Income Trap Renovating Industrial Policy Formulation in Vietnam [Vietnam’da Orta Gelir tuzağından Kaçınmak,

- Endüstriyel Politika Oluşumunun Yenilenmesi]", *ASEAN Economic Bulletin*, 26(1), 25-43.
- Öz, E. ve Göde, B. (2015). "Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye'nin Konumu", *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2015, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2, 77-93.
- Öz, S. (2012). "Orta Gelir Tuzağı", *Ekonomik Araştırma Formu (EAF) Politika Notu* 12-06, 1-4, Ağustos 2012.
- Pamuk, Ş., (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Paus, E. (2009). "The Rise of China: Implications For Latin American Development [Çin'in Yükselişi: Latin Amerika'nın Gelişmesi Çıkarımlar]", *Development Policy Review*, 27(4), 419-456.
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels [Panellerde Kesit Bağımlılığı İçin Genel Tanı Testleri]", *IZA Discussion Paper No. 1240* August 2004.
- Pesaran, M. H., and Yamagata, T. (2008). "Testing slope homogeneity in large panels [Büyük Panellerde Eğim Homojenliğinin Test Edilmesi]", *Journal of Econometrics*, 142(1). 50-93.
- Polat, S. (2014). "Türkiye'nin 2023 Vizyonu ve Eğitimde Orta Kalite Tuzağı", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Raporu*, SETA Yayınları 35 I. Baskı: 2014, ISBN: 978-605-4023-37-0.
- Published For The United Nations Development Programme (UNDP). (2008). "Türkiye'de Gençlik.", 2008 İnsani Gelişme Raporu, Ankara (2008).
- Published For The United Nations Development Programme (UNDP). (2015). "Work for Human Development [İnsani Gelişme İçin Çalışmak]", *Human Development Report 2015*, By The United Nations Development Programme 1 UN Plaza, New York, NY 10017, USA.
- Published For The United Nations Development Programme (UNDP). 2015, "İnsani Gelişme İçin Çalışma", 2015 İnsani Gelişme Raporu, 2015 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu.

Published for the United Nations Development Programme. (1990). Human Development Report, “Concept and Measurement of Human Development [İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1991). Human Development Report, “Financing Human Development [İnsani Gelişmenin Finansmanı]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1992). Human Development Report, “Global Dimensions of Human Development [İnsani Gelişmenin Beşeri Boyutları]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1993). Human Development Report, “People’s Participation [İnsanların Katılımı]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1994). Human Development Report, “New Dimensions of Human Security [Beşeri Sermayenin Yeni Boyutları]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1995). Human Development Report, “Gender and Human Development [Cinsiyet ve İnsani Gelişme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1996). Human Development Report, “Economic Growth and Human Development [Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1997). Human Development Report, “Human Development to Eradicate Poverty [Yoksulluğu Yok Etmek İçin İnsani Gelişme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1998). Human Development Report, “Consumption for Human Development [İnsani Gelişme İçin Tüketim]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (1999). Human Development Report, “Globalization with a Human Face [İnsani Bir Yüzü Olan Küreselleşme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2000). Human Development Report, “Human Rights and Human Development [İnsan Hakları ve İnsani Gelişme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2001). Human Development Report, “Making New Technologies Work for Human Development [İnsani Gelişme İçin Yeni Teknolojilerin Çalışır Hale Getirilmesi]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2002). Human Development Report, “Deepening Democracy in a Fragmented World [Parçalı bir Dünyada Derinleşen Demokrasi]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2003). Human Development Report, “Millennium Development Goals: A Compact among Nations to End Human Poverty [Bin Yılın Kalkınma Hedefleri: İnsani Yoksulluğu Sona Erdirmek İçin Ülkeler Arasında Bir Sözleşme]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2004). Human Development Report, “Cultural Liberty in Today’s Diverse World [Günümüzün Farklı Dünyasında Kültürel Özgürlük]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2005). Human Development Report, “International Cooperation at a Crossroads: Aid, Trade and Security in an Unequal World [Kesişen Bir Yolda Uluslararası İşbirliği: Eşitsiz Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güvenlik]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2006). Human Development Report, “Beyond Scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis [Kıtlığın Ötesinde: Güç, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2007-2008). Human Development Report, “Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World [İklim Değişikliğiyle Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsani Dayanışma]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2009). Human Development Report, “Overcoming Barriers: Human Mobility and Development [Bariyerlerin Aşılması: İnsani Hareketlilik ve Kalkınma]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2010). Human Development Report, “The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Ulusların Gerçek Serveti: İnsani Gelişme İçin Yollar]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2011). Human Development Report, “Sustainability and Equity: A Better Future for All [Sürdürülebilirlik ve Eşitlik: Herkes İçin Daha İyi Bir Gelecek]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2013). Human Development Report, “The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World [Güneyin Yükselişi: Farklı bir Dünyada İnsani İlerleme] ”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2014). Human Development Report, “Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building Resilience [İnsani İlerlemenin Sürdürülmesi: Savunmasızlığın Düşürülmesi ve Mukavemetin İnşa Edilmesi]”, New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2015). Briefing note for countries on the 2015 Human Development Report Turkey [2015 İnsani Gelişme Raporu Üzerine Ülke Brifing Notu: Türkiye], New York: UNDP.

Published for the United Nations Development Programme. (2015). Human Development Report, “Work for Human Development [İnsani Gelişme İçin Çalışmak]”, New York: UNDP.

Rebelo, S. (1991). “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth [Uzun Dönemli Politika Analizi ve Uzun Dönemli Büyüme]”, *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 3 (Jun., 1991), 500-521.

- Robertson, P.E. and Ye, L. (2013). "On The Existence Of A Middle Income Trap [Bir Orta Gelir Tuzağının Varlığı Üzerine]", *The University of Western Australia, Economics Discussion Paper* 13.12, February 2013: 7.
- Rodrik, D. (2000). "Development strategies for the next century [Gelecek Yüzyıl İçin Kalkınma Stratejileri]", *In Annual World Bank Conference on Development Economics*, February 2000.
- Rudengeen, J., Rylander, R. and Casanova, C.R. (2014). "It's Democracy, Stupid: Reappraising the Middle-Income Trap [Onun Demokrasisi, Aptal: Orta Gelir Tuzağının Yeniden Değerlendirilmesi]", *Stockholm Paper, Stockholm Nacka: Institute for Security and Development Poly*.
- Sala-i Martin, X. (1990). "Lecture Notes on Economic Growth (1): Introduction to the Literature and Neo-Classical Models [Ekonomik Büyüme Üzerine Ders Notları (1): Literatüre ve Neo Klasik Modellere Giriş]", *NBER Working Paper*, No: 3563, December 1990.
- Saxton, J. (2000). "Investment In Education: Private and Public Returns [Eğitimde Yatırım: Özel ve Kamu Getirileri]", *Joint Economic Committee United States Congress*, January 2000, ss. 1-15.
- Saygılı, S., Cihan, C. ve Kurtoglu, H. (2002). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme*. İstanbul: TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi (2008).SBF Yayınları.
- Schultz, T.W. (1971). *Investment in Human Capital [Beşeri Sermayede Yatırım]*, The Free Press a Division of the Macmillan Company, USA, 1971.
- Shaw, G.K. (1992). "Policy Implications of Endogenous Growth Theory [İçsel Büyüme Teorisinin Politika Çıkarımları]", *Economic Journal*, 102(412), (May 1992), 611-621.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). (2013). "Türkiye'nin İnsan Kaynağının Belirlenmesi", SETA Raporu, 03 Ocak 2013, Ankara.
- Swamy, P. A. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model Bir Rassal Katsayı Regresyon Modelinde Etkili Sonuç Çıkarma]", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.

- Şahin, İ., Başer, K. ve Karanfil, M. (2015). “Orta gelir Tuzağı Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Türkiye Örneği (1980-2013)”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl:2015, 7(2), 225-235.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). “ Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 115-140.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, 158-182.
- Tallman, E.W. ve Wang, P. (1994). “Human Capital and Endogenous Growth Evidence From Taiwan [Beşeri Sermaye ve İçsel Büyüme: Tayvan’dan Elde Edilen Bulgular] ”, *Journal of Monetary Economics*, 34.1, 101-124.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *İleri Panel Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- TCMB, (2015). “Tasarruf- Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri”, ISBN (elektronik): 978–605-4911–35-6, (Erişim Tarihi: 05.05.2016).
- TCMB, (2005). “Büyümeden Sürdürülebilir Büyümeye” Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, Haziran 2005.
- Telatar, O.M. ve Terzi, H. (2010). “Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 2, 197-214.
- The World Bank (2008). “Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development”, *The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank*, Washington, DC 20433.
- The World Bank (2012). “China 2030, Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society [Çin 2030, Modern Uyumlu ve Yaratıcı Yüksek Gelirli bir Toplum İnşa Etmek]”, *The World Bank Development Research Center of the State Council, the People’s Republic of China*, Washington DC 20433.
- The World Bank (2015a). “Country and Lending Groups [Ülke ve Borç Veren Gruplar]”, data.worldbank.org: <http://data.worldbank.org/about/country-classifications> (Erişim Tarihi: 16.09.2015).

- The World Bank (2015b). “How We Classify Countries? [Ülkeleri Nasıl Sınıflandırmaktayız?]”, data.worldbank.org: <http://data.worldbank.org/about/country-classifications> (Erişim Tarihi: 16.09.2015).
- Tho, T.V. (2013). “The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations [Orta Gelir Tuzağı: Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliğinin Üyeleri İçin Sorunlar]”, *VNU Journal of Economics and Business*, Vol. 29, No. 2 (2013) 107-128.
- Tokgöz, E. (1981). “Sosyal Gelişmede Sağlık”, Türkiye İkinci İktisat Kongresi Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT yayınlar, Yayın No: 1783, Ankara 1981.
- Uyanık, C.C., (2015). “Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye’nin Konumu Açısından Bir Değerlendirme”, *Sosyoekonomi*, 2015, Vol.23(26), 175-186.
- Uysal, Ö. (2013). “Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Araştırılması”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111-118.
- Uzay, N. (2005). *Verimlilik ve Büyüme*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Üzümcü, A. (2012). *İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler)*. İstanbul: BETA Yayınevi.
- Varsak, s. ve Bakırtaş, İ. (2009). “Ekonomik Büyüme Üzerine Beşeri Sermayenin Etkisi: Türkiye Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 25, 49-59.
- Wolff, E.N. ve Gittleman, M. (1993). “The Role of Education in Productivity Convergence: Does Higher Education Matter? [Verimlilik Yakınsamasında Eğitimin Rolü: Yüksek Eğitim Önemli midir?]”, *Contributions to Economic Analysis*, 214, 147-147.
- Woo, W.T. (2012). “China Meets the Middle-Income Trap: The Large Potholes in the Road to Catching-up [Çin Orta Gelir Tuzağıyla Tanışıyor: Tuzaktan Kaçma Yolundaki Büyük Çukurlar]”, *Journal of Chines Economic and Business Studies*, 10(4). 314-336.

- Wooldridge, J. M. (2002). “Inverse Probability Weighted M-Estimators For Sample Selection, Attrition, And Stratification[Örneklem Seçiminde, Yıpranma ve Katmanlaşma İçin Ters Olasılık Ağırlıklı M-Tahmin Edicileri]”, *Portuguese Economic Journal*, 1(2). 117-139.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis Of Cross Section And Panel Data*[Kesitli Ve Panel Verilerin Ekonometrik Analizi]. MIT press, 2010.
- World Development Indicators Database 2015, <http://wdi.worldbank.org/tables>, (Erişim Tarihi:09.05.2015).
- World Economic Outlook, Ekim 2014, World Economic and Financial Surveys, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.05.2015).
- Wu, Y. (2013). “Productivity, Economic Growth and Middle Income Traps: Implications for China [Verimlilik, Ekonomik Büyüme ve Orta Gelir Tuzakları: Çin İçin Çıkarımlar]”, *Preliminary draft only*, March 2013.
- Yapar Saçık, S. (2009). “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme”, *Karamanoğlu Mehmet bey Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Yıl:11, Sayı: 16, 162-171.
- Yaşar, E ve Gezer, M. A (Temmuz-Aralık 2014). “Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski ve Bu Riskten Kurtulma Önerileri”, *Maliye Dergisi*, Sayı 167, 126-148.
- Yavillioğlu, C. (1997). “Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 109–130.
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2011). “Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2011, XXX(I), 23-51.
- Yeldan, E. (2012). “ Türkiye Ekonomisi İçin Beşeri Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli”, *Ekonomi-tek*, 1(2), Mayıs 2012, 21-60.

- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M.E. (2012). “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt:1 Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz”, *TÜRKONFED*, İstanbul, Aralık 2012.
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. ve Özsan, M.E. (2012). Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri”, *TÜRKONFED*, İstanbul, Aralık 2012.
- Yıldıran, M. (2004). “Gelişmede Aynılaşıma Sorunu: Tarzı Olan Bir Değişim”, 1. *Makale Yarışması*.
- Yıldız, A. (2015). “Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 155-170, Elazığ-2015.
- Yılmaz, G. (2014). “Turkish Middle Income Trap and Less Skilled Human Capital [Türkiye Orta Gelir tuzağı ve Daha Az Nitelikli Beşeri Sermaye]”, *TCMB, Working Paper* No: 14/30, September 2014.
- Yumuşak, İ.G ve Bilen, M. (2000). “Gelir Dağılımı- Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 1, 77-96.
- Yumuşak, İ.G. (2000). *Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD.
- Yülek, M.A. (1997). “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, Sayı:6, Nisan 1997, 89-105.
- Zhang, L., Yi, H., Luo, R., Liu, C. ve Rozelle, S. (2013). “The Human Capital Roots of the Middle Income Trap: The Case of China [Orta Gelir Tuzağının Beşeri Sermaye Kökleri: Çin Örneği]”, *Agricultural Economics*, 44(1), 151-162.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Murat AYKIRI
Doğum Yeri ve Tarihi	Kağızman 22.03.1974
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Kafkas Üniversitesi
İletişim	
E- Posta Adresi	maykiri36@gmail.com
Tarih	